

Pamäť národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XIX 2 • 2023 cena 2,99 €

ISSN 1336-6297
11
9 771336 629708

PETER ŠKODÁČEK V ZÁPASE ZA SLOBODU

LETÁKOVÁ AKCIA ODBOJOVEJ SKUPINY MLADÁ GARDA

ZO „ZVÄZÁCKEHO“ FUNKCIONÁRA NA STRANÍCKEHO APARÁTNIKA

„VY MÁTE MOC, ALE MY MÁME PRAVDU!“
Vedecká konferencia k 100. výročiu narodenia S. Krčméryho

Organizátori: Ústav pamäti národa, Trnavský samosprávny kraj, Spoločenstvo Fatima, Trnavská univerzita v Trnave, Kolégium Antona Neuwirtha

Miesto konania: Trnava

Termín: 24. júna 2024

Ústav pamäti národa pri príležitosti 100 rokov od narodenia Dr. h. c. MUDr. Silvestra Krčméryho SF (1924 – 2013) usporiada vedeckú konferenciu venovanú jeho životu, verejnému pôsobeniu a odkazu. Cieľom interdisciplinárnej vedeckej konferencie je analyzovať životné osudy a dielo Silvestra Krčméryho na pozadí slovenských dejín 20. storočia, poznačeného vládou dvoch nedemokratických režimov. Silvester Krčméry sa narodil v auguste 1924 v Trnave a ovplyvnený učením chorvátskeho kňaza Tomislava Kolakoviča sa koncom 40. a v 50. rokoch 20. storočia angažoval v hnutí Rodina. Za tieto aktivity ho komunistický režim väznil a odsúdil na dlhoročné väzenie. Podľa Krčméryho reči na súde z 24. júna 1954 stanovili poslanci Národnej rady Slovenskej republiky v roku 2020 aj dátum pamätného dňa SR – Deň pamiatky obetí komunistického režimu. Po návrate z väzenia sa angažoval v kresťanskom prostredí s cieľom oživiť represiami poznačenú aktivitu katolíckej cirkvi. V roku 1968 sa angažoval v Diele koncilovej obnovy, po okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy spoluzakladal Spoločenstvo Fatima (1974), podieľal sa na budovaní tajnej cirkvi a bol v kontakte aj s pápežom Jánom Pavlom II., ktorý ho pozval na biskupskú synodu do Ríma. Tajná cirkev bola v období tzv. normalizácie hlavnou silou slovenského disentu, pričom Krčméry bol jednou z jej kľúčových osobností.

Konferencia sa bude venovať nasledujúcim témam:

- Rodina Krčméryová (korene, predkovia, príbuzní)
- Detstvo a mladosť S. Krčméryho (vzťah k rodnému mestu, zázemie v Banskej Bystrici, študentské časy, skauting, literárna tvorba)
- Kolakovič a jeho vplyv na S. Krčméryho, Hnutie Rodina
- Protikomunistická činnosť S. Krčméryho a väzenie v roku 1946 a v 50. rokoch (do roku 1964)
- Budovanie skrytej cirkvi a aktivity v období tzv. normalizácie (Spoločenstvo Fatima, samizdaty, Sviečková manifestácia) a práca lekára v Podunajských Biskupiciach
- Duchovný profil a spiritualita S. Krčméryho (jezuitská spiritualita, ekumenizmus)
- Vzťah so zahraničím (Comunione e Liberazione, Taize, pápež Ján Pavol II., rádio Slobodná Európa, exil a i.)
- Odkaz a reflexia osobnosti S. Krčméryho v pamäťovej politike, umení a v inšpirovaní nasledujúcich generácií
- Osobné spomienky a svedectvá (rodina, priatelia, spolupracovníci)

Výstupom vedeckej konferencie bude recenzovaná kolektívna monografia.

Prihlášky s názvom príspevku, krátkym abstraktom a stručným profesijným životopisom posielajte do 31. marca 2024 na adresu frantisek.neupauer@upn.gov.sk. Organizátori podujatia si vyhradzujú právo výberu účastníkov.

Prokop Tomek
člen redakční rady

Milí čtenáři,

(s mírným zpožděním) vychází druhé číslo „Paměti národa“ roku 2023. Redakční rada časopisu pevně věří, že díky přínosnému a důležitému obsahu tuto prodlevu prominete.

Prožíváme stále bouřlivé a náročné časy. Dějiny nás nejen poučují o dění v minulosti, ale také přesvědčují o tom, že zdánlivě neřešitelné a zoufalé události mají svá řešení a že čas i dějiny jdou našťastí nezadržitelně vpřed. Tuto naději mohou posilovat i příspěvky v aktuálním čísle časopisu Paměť národa. Obsah časopisu ale současně svědčí o tom, že v historickém dění jsou zásadní odvaha a pevné přesvědčení.

Dvě úvodní studie jsou věnovány dosud málo známým postavám slovenských dějin. Příběh evangelického faráře Petera Škodáčka je ukázkou pevných a statečných postojů v době obou totalit. Druhá studie je zajímavou sondou do života Státní bezpečnosti mimo hlavní centra. V rubrice „dokumenty“ najdete příklad snah o boj proti komunistickému režimu pomocí letáků. Za pozornost stojí nejen samotné dokumenty a konkrétní případ ale i obecnější pohled na letáky jako významný atribut boje za svobodu projevu. Ukázkou stoupání po žebříčku politické kariéry je životopis Daniela Futeja, naposledy místopředsedy Ústředního výboru Národní fronty Slovenské socialistické republiky.

V Košicích existuje od roku 2021 ojedinělé Muzeum komunizmu. Vzniklo díky Pavlu Hricovi, který působil v tajné církvi i při revoluci v Košicích v listopadu 1989. Pan Hric je jedním z oceněných letošní cenou ÚPN za přínos k poznání období nesvobody a šíření myšlenek svobody a demokracie. Ojedinělé je nejen, že převzal financování projektu muzea ale i samotné pojetí muzea. To se soustředilo nejen na prezentace, ale i výzkum a budování rozsáhlé databáze obětí. Vše je určeno vzdělávání mládeže, udržení paměti. Rozhovor Ivany Černákové s Pavlem Hricem je proto aktuální součástí čísla.

Jsem velice rád, že mohu z Čech pomáhat vzniku časopisu na Slovensku, do kterého přispívají nadaní kolegové mimořádnými studiemi, články a materiály. Role časopisu je nezastupitelná. Představuje prostor pro historiky soudobých dějin a pro ty, kteří vědí, že jen se znalostí našich kořenů, naší identity, můžeme jít s nadějí dál.

ŠTÚDIE

3 PAVOL MAKYNA

Evanjelický farár Peter Škodáček v zápase za slobodu

14 LUBOMÍR HLAVIENKA – ONDŘEJ KOLÁŘ

**Arnošt Krpec – interbrigadista, partyzán a důstojník
Sboru národní bezpečnosti**

DOKUMENTY

26 MARTIN GABČO

**„Žiť slobodne pod Tatrami!“ Pokus o letákovú akciu
protikomunistickej odbojovej skupiny Mladá garda
slobody na jar 1952**

V SLUŽBÁCH REŽIMU

53 MARTIN HALMO

**Daniel Futej. Zo „zväzáceho“ funkcionára na
straníckeho aparátника**

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

66 MICHAL BABÁL

Príbeh pamätníka Martina Čulena

ROZHOVORY

68 IVANA ČERNÁKOVÁ

**Osudy, na ktoré nesmieme zabudnúť. Rozhovor
s Pavlom Hricom, riaditeľom Múzea obetí
komunizmu**

73 RECENZIE

83 ÚPN INTERNE

90 SPOMÍNANIE

Pamäť národa

2 • 2023
ročník XIX
vychádza 4 x ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 21
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Výkonná redaktorka
Mgr. Ivana Černáková

REDAKČNÁ RADA
Podpredseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

PhDr. Milan Bárta, Ph.D.
doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
Martin Gabčo, PhD.
Mgr. Martin Halmo
PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Jura Marušák, PhD.
Mgr. Peter Mikle
Jerguš Sivoš, PhD.
Dr. hab. Mirosław Szumiło
prof. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
Agáta Šustová Drellová, PhD.
PhDr. Prokop Tomek, Ph.D.
Pavel Vaněk, Ph.D.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mgr. Ivana Černáková

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Fabian Chupáč

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

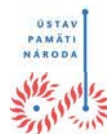
FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Peter Škodáček ako predseda Okresného
národného výboru (Zdroj: TASR)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2023
všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
23. februára 2024

EVANJELICKÝ FARÁR PETER ŠKODÁČEK V ZÁPASE ZA SLOBODU

PAVOL MAKYNA

Duchovne bohaté, ale materiálne chudobné zázemie sa v časoch detstva a mladosti odrazili v pevných morálnych postojoch Petra Škodáčka. Výrazný vplyv na jeho osobnosť malo rodinné prostredie evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ďalej a. v.) a demokratický duch prvej Československej republiky. Od momentu, keď sa stal kňazom a začal pôsobiť ako mladý farár v Púchove, bolo vidieť výrazné hmotné i pastoračné výsledky jeho práce nielen v evanjelickom cirkevnom zbore, ale v širokom regióne. Takéto aktivity boli najskôr trňom v oku ľudáckeho režimu, nehovoriac o oblasti s dlhodobou prítomnosťou nacistických vojakov (1939 – 1945). Po vojne sa angažoval v Demokratickej strane, čo sa po komunistickom puči stalo „neodpuštitelným zločinom“, za čo si odpykával dlhoročné tresty väzenia po zinscenovaných súdnych procesoch (1948 – 1952). Napriek ťažkému osudu, ktorý priamo postihoval jeho manželku Annu a dcéru Jelu, zostal nezlomný a pevný vo svojej duchovnej viere a občianskych postojoch až do svojej smrti v roku 1983.

Peter Škodáček sa narodil 9. mája 1912 v obci Lubina, okres Trenčín, ako tretie dieťa po sestre Pavle a bratovi Pavlovi evanjelickému učiteľovi a kantorovi Jánovi a Emílii, rodenej Predmerskej, ktorá tiež pochádzala z rodiny evanjelického učiteľa a kantora.¹ Otec Ján zomrel krátko po jeho narodení na následky prechladnutia pri pohrebných obradoch. Deti s matkou odišli k jej rodičom, ale na penziu po smrti manžela nemala Emília nárok, keďže ten neodpracoval 10 rokov. „Žili biedne, ale v láske. [...] Po prídele porcií deťom hovorili: ‚Chlebič išiel spať a od mäsa by ste boli sprostí!‘“ – pri príleži-

tosti 100. výročia narodenia P. Škodáčka takto pripomenuli chudobné pomery rodiny predstavitelia evanjelickej cirkvi augsburského vyznania a. v. v Púchove.² Peter Škodáček navštevoval v rokoch 1918 – 1924 ľudovú školu v obci Lubina, v rokoch 1924 – 1932 absolvoval štátne reálne gymnázium v Trenčíne.³ Býval u tety, o stravu sa mu starali najmä členovia miestnej evanjelickej komunity, ktorých striedavo navštevoval. Finančne si vypomáhal doučovaním detí z majetnejších rodín, od ktorých dostával ošatenie a topánky.⁴ V rokoch 1932 až 1936 študoval na Evanjelickej teologickej vysokej škole v Bratislave. Prostrední-

ctvom letného dozoru nad stredoškólakmi v tábore si v tom čase zabezpečoval najmä stravu. V lete medzi akademickými rokmi predával ako obchodný cestujúci knihy po celom Československu. Peter Škodáček patrili medzi aktívnych študentov. Počas štúdia redigoval umelecko-kultúrny časopis *Svojet*⁵ (1933), pôsobil ako tajomník slovenských vysokoškólakov (1934/1935),⁶ a člen Spolku agrárnych akademikov (1934 – 1936).⁷ Od februára 1936 pôsobil približne rok ako predseda Spolku Podjavorinských akademikov,⁸ kde vo funkcii zotrval asi rok. V poslednom ročníku vysokoškolského štúdia vstúpil do agrárnej strany

- 1 Otec Ján Škodáček (1882 – 1913), matka Emília, rod. Predmerská (1892 – 1979), sestra Pavla, vyd. Rubaninská – učiteľka (1909 – 2001), brat MUDr. Pavel Škodáček – lekár (1911 – 1994). MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Slovenský biografický slovník*. Zv. V, R-Š, heslo Peter Škodáček. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 467 – 468.
- 2 MITANA, Július, GAŠEK, Štefan, RIŠIAN, Ondrej. *100 rokov od narodenia Petra Škodáčka*. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné na: <<https://www.ecavpuchov.sk/wp-content/uploads/2019/06/Peter-%C5%A0kod%C3%A1%C4%8Dek.mp3>>
- 3 MAŤOVČÍK, A. a kol. *Slovenský biografický slovník*. Zv. V, R-Š, heslo Peter Škodáček, s. 467 – 468.
- 4 MITANA, Július, GAŠEK, Štefan, RIŠIAN, Ondrej. *100 rokov od narodenia Petra Škodáčka*. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné na: <<https://www.ecavpuchov.sk/wp-content/uploads/2019/06/Peter-%C5%A0kod%C3%A1%C4%8Dek.mp3>>
- 5 V roku 1922 založený slovenských prozaikom a lekárom Gejzom Vámošom.
- 6 RIŠIAN, Ondrej. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou. *Naše svedectvo*, 2021, roč. 22, č. 2, s. 20.
- 7 MAŤOVČÍK, A. a kol. *Slovenský biografický slovník*. Zv. V, R-Š, heslo Peter Škodáček, s. 467 – 468.
- 8 Spolok vznikol 29. 12. 1922.

a zotrval v nej do jej zrušenia v roku 1938. Po ukončení štúdia ho v roku 1936 ordinovali za kňaza. Začiatkom októbra 1936 nastúpil v Prahe na vojenskú prezenčnú službu a koncom februára 1937 ho zaradili do školy pre dôstojníkov duchovnej služby v zálohe.⁹ Do februára 1938 následne pôsobil ako kaplán na biskupskom úrade v Prešove.

Od 1. marca 1938 pôsobil v Púchove ako administrátor miestneho cirkevného zboru.¹⁰ Za púchovského farára ho zvolili v decembri 1937 vo veku 25 rokov. Vo funkcii nahradil seniora Jána Palica, ktorý po dvanásťročnej službe odišiel do penzie v auguste t. r.¹¹ Životné peripetie, zlé sociálne pomery, v ktorých P. Škodáček vyrastal, činnosť z čias vysokoškolského štúdia, ako aj mladické nadšenie sa prirodzene prejavili v jeho činnosti v púchovskom evanjelickom zbore. V prostredí Agrárnej strany spoznal ešte počas štúdia Jozefa Lettricha, v tom čase tajomníka *Rolníckej osvetly*,¹² ktorý významne ovplyvnil jeho ďalší život. Bol to pravdepodobne on, kto vybavil u biskupa západného dištriktu Samuela Štefana Osuského, aby sa mladý kňaz stal farárom v Púchove. Lettrich ako dozorca púchovského cirkevného zboru (zvolený počas zborového konventu 8. mája 1938), významne podporoval aktivity farára Škodáčka v regióne.¹³ V tomto období ich ovplyvnili aj nadchádzajúce turbulentné udalosti.

Peter Škodáček (Zdroj: ECAV Púchov)

Mníchovská dohoda, vyhlásenie autonómie aj 1. viedenská arbitráž pomerne rýchlo ovplyvnili aj život v Púchove. Už 9. októbra 1938 tu vznikla Hlinkova garda (ďalej HG), ktorá o mesiac neskôr obsadila všetky prístupové cesty do mestečka, kontrolovala železničnú stanicu i všetky verejné budovy. Hegemónia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany narastala, čo v období autonómie po zrušení a zlúčení politických strán vyvrcholilo voľbami do Snemu Slovenskej krajiny v decembri 1938. Na jednotnej kandidátke sa nachádzali v drvivej väčšine len osoby rímsko-katolíckej konfesie,

Jozef Lettrich bol predsedom Demokratickej strany (1945 – 1948), predsedom SNR, poslancom Národného zhromaždenia a dozorca púchovského cirkevného zboru, ktorý podporoval aktivity farára Škodáčka. (Zdroj: TASR)

čo sa okamžite prejavilo i v napätých vzťahoch v Púchove. Po neúspechu vojenského zásahu ústrednej vlády, tzv. Homolovho puču, prevzala v Púchove moc HG, ktorá dočasne odzbrojila aj miestnych žandárov.¹⁴

Aktivity P. Škodáčka vyvolávali v prostredí novej politickej moci od počiatku nedôveru. Krátko po vyhlásení Slovenského štátu¹⁵ ho 21. marca 1939 predvolali na notársky úrad v Púchove, aby „... sa bránil z obvinenia proti národnej nespoľahlivosti“ pred údajný „prehrešok“ z 18. januára 1939, keď sa na Službách božích nespievala štátna hymna.¹⁶ Trest, hoci mierny, ho

9 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 20.

10 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 21.

11 Osobný archív autora (ďalej OA). *Pamätná kniha obce Púchov nad Váhom*, s. 114.

12 Pridružená organizácia Agrárnej strany, ktorú v 30. rokoch založil Milan Hodža. Pozri [online]. [cit. 2023-03-22]. Dostupné na: <http://www.shnnitra.ff.ukf.sk/wp-content/uploads/Hanula.pdf>

13 MITANA, J., GAŠEK, Š., RIŠIAN, O. 100 rokov od narodenia Petra Škodáčka. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné na: <https://www.ecavpuchov.sk/wp-content/uploads/2019/06/Peter-%C5%A0kod%C3%A1%C4%8Dek.mp3>

14 MAKYNA, Pavol. Púchov a okolie v turbulentných rokoch 1938 – 1945. *Pamäť národa*, 2015, roč. 11, č. 1, s. 3 – 5.

15 Vzťah Evanjelickej cirkvi a. v. k novému štátu, ktorý bol vyhlásený 14. 3. 1939, nemožno úplne zovšeobecniť. Od turbulentnej jesene 1938, keď okrem zástupcov národnostných menšín bola jedinou povolenou politickou stranou katolícka HSĽS, bol vzťah príslušníkov evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku individuálny. Ľudáci vyčítali evanjelikom ich vzájomné uprednostňovanie vzťahov s 1. ČSR, ale čelní predstavitelia tejto protestantskej cirkvi na Slovensku vyjadrili podporu novovznikajúcemu Slovenskému štátu v roku 1939. V priebehu ďalších rokov boli tieto vzťahy komplikované, napäté i nedôverčivé, čo sa ukázalo aj pri veľkej podpore Slovenského národného povstania zo strany evanjelikov.

16 MITANA, J., GAŠEK, Š., RIŠIAN, O. 100 rokov od narodenia Petra Škodáčka. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné na: <https://www.ecavpuchov.sk/wp-content/uploads/2019/06/Peter-%C5%A0kod%C3%A1%C4%8Dek.mp3>

neminul. Denne sa musel hlásiť u púchovských žandárov. Napriek tomu chodil navštevovať do neďalekej väznice v Ilave, kde sa nachádzal zaistovací tábor pre nepriateľov Slovenského štátu, svojho priateľa Fedora Thurzu a nosil mu jedlo.¹⁷ V tomto období sa P. Škodáček oženil s Annou Koryčanskou.¹⁸

Vyhlásenie Slovenského štátu po nátlaku A. Hitlera a nacistická okupácia Čiech a Moravy zmenili pomery v slovenskom pohraničnom regióne. Do sféry nemeckého vplyvu, tzv. Ochrannej zóny, patrila aj Púchov. Prejavilo sa to najmä množstvom¹⁹ nacistických vojakov ubytovaných priamo v meste v už existujúcich či nových budovách a vznikom colných úradov.²⁰ Napriek tomu sa duchovná činnosť farára Škodáčka rozvíjala, a to napr. v podobe vybudovania evanjelického zborového domu resp. „Evanjelického domu osvetu“, o ktorého výstavbe sa rozhodlo 14. mája 1939 na celocirkevnom konvente (so samotnou realizáciou sa začalo 22. mája 1939).²¹ Stavbu dokončili už koncom roka 1939, ale krátko po vysvätení ju zabrala nemecká armáda.²² Asi 600 veriacich z neďalekej Považskej Bystrice spadalo pod púchovskú matkocirkev, schádzali sa súkromne v jednej dielni. V roku

Peter Škodáček pri posvätení základného kameňa Zborového domu v Púchove (Zdroj: ECAV Púchov)

1940 sa evanjelici v Považskej Bystrici hospodársky osamostatnili, pričom veľký podiel na tom mal P. Škodáček, vďaka ktorému sa 25. júna 1940 položil základný kameň Zborového domu a kostola. Dokončili ho o tri roky neskôr. Slávnostnej posviacky sa 6. júna 1943 zúčastnili biskupi Vladimír Pavel Čobrda a Samuel Š. Osuský spolu s asi 1 600 veriacimi.²³ Popri „staveľskej práci“ mal P. Škodáček počas

Slávnostné zhromaždenie pri príležitosti posvätenia základného kameňa Zborového domu (Zdroj: ECAV Púchov)

svojho pôsobenia v Púchove podiel i na vybudovaní modlitebne v Hoštinej. Tri roky po skončení vojny, 6. januára 1948, miestni veriaci odkúpili budovu č. 75, ktorá pôvodne patrila židovskému majiteľovi, a 14. novembra 1948 ju po slávnostnej vysviacke dali do užívania.²⁴ Aktivity a pohyb P. Škodáčka boli sledované spravodajskou činnosťou Ústredne štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB).²⁵

17 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 21.

18 Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, fond (ďalej f.) Štátny súd, škatuľa číslo 106, Or III 490/49, Thurzo a spol. Zápisnica zo 17. 5. 1948 v trestnej veci proti Milošovi Somorovi pre zločin prípravy úkladov o republiku – vypovedá P. Škodáček.

19 V čase vojenského napadnutia Poľska, teda v auguste a septembri 1939, sa mohlo v Púchove nachádzať asi 300 nacistických vojakov. Ich počet sa v rokoch 1939 – 1945 v meste menil, a to v závislosti na vojenskej a bezpečnostnej situácii. Pozri OA. Pamätná kniha obce Púchov nad Váhom, s. 154 – 155.

20 Slovenský národný archív (ďalej SNA) v Bratislave, f. Úrad predsedníctva vlády, šk. č. 131, č. j. 4497/1939.

21 Pamätný list položenia základného kameňa Evanjelického domu osvetu v Púchove nad Váhom v roku 1939. s. 10 [online]. [cit. 2023-03-22]. Dostupné na: <<https://www.ecavpuchov.sk/zakladny-kamen-zboroveho-domu/>>

22 GAŠEK, Štefan. Spomienkové služby Božie v Púchove. [online]. [cit. 2023-03-22]. Dostupné na: <<https://www.ecav.sk/aktuality/spravodajstvo/spomienkove-sluzby-bozie-v-puchove>>

23 Z histórie Evanjelického aug. vyznania cirkevného zboru v Považskej Bystrici [online]. [cit. 2023-03-22]. Dostupné na: <https://pb.ecav.eu/historia/>

24 LUHOVÁ, Emília. Sedemdesiat rokov modlitebne v Hoštinej. [online]. [cit. 2023-03-22]. Dostupné na: www.puchovskenoviny.sk/sedemdesiat-rokov-modlitebne-v-hostinej/

25 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Ústredňa štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB), Považská Bystrica – ev. aug. združenie – činnosti, archívne číslo (ďalej arch. č.) 209-35-5, Sledovanie P. Škodáčka Okresným úradom v Považskej Bystrici zo dňa 20. 12. 1940, číslo spisu 1123/1940 prez.

Pohľad na dnešný Evanjelický kostol a. v. v Považskej Bystrici, kde P. Škodáček zakladal samostatný cirkevný zbor a dal postaviť Zborový dom (1940 – 1943) (Zdroj: ecav.sk)

V pohraničnom regióne Púchova sa P. Škodáček spolu s manželkou už koncom 30. rokov zapojil do ilegálnej činnosti. Vďaka skupinám odboja²⁶ utiekalo z Protektorátu Čechy a Morava cez Slovensko množstvo ľudí, ktorým po vyslovení hesla púchovský evanjelický farár poskytol pomoc v podobe ubytovania na fare, možnosti hygieny

a stravy.²⁷ Utečencov dokonca tajne prepravoval vo vlastnom aute, pod zámienkou prevozu seniora na seniorát do Trenčína s povolením veliteľa HG. Týmto spôsobom prepravil asi 27 osôb.²⁸ Ilegálny občiansky odboj v Púchove a okolí sa prejavoval najmä ako tichý odpor medzi príslušníkmi evanjelickej mládeže a predstaviteľmi tejto

Samuel Š. Osuský bol biskupom západného dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku a dôveru vkladal i do rúk P. Škodáčka, ktorého odporučil ako mladého kňaza v Púchove (Zdroj: TASR)

cirkvi. Blízky vzťah s J. Lettrichom, ktorý Púchov často navštevoval najmä ako dozorca púchovského cirkevného zboru, znamenal napojenie P. Škodáčka na nekomunistické odbojové centrum.²⁹ Napr. v spolupráci s evanjelickým farárom v Záriečí, Samuelom Peressenym, a jeho synmi Jánom, Jurajom a Ladislavom vyrábali letáky v miestnej pálenici u Marciňov, kde ich schovávali v sudoch. Tie sa ďalej šíрили prostredníctvom Štefana Samka, Juraja Marciňu, Jána Brtiša, Štefana Marmana, Ondreja Jancíka, Štefana Janíčka a ďalších do širokého okolia.³⁰ Peter Škodáček musel znášať časté domové prehliadky, stával sa terčom rôznych udaní a dvakrát čelil

26 V Púchovskej doline tvorili takúto sieť odboja napr. železničiari, notárski úradníci (Oldřich Beneš), pohraničná stráž (Ján a Štefan Pajtášovci) i civilisti. Viac v OA, *Spomienky Vladimíra Fraňa na odboj v Púchove a okolí*, strojopis, 2009; FRAŇO, Vladimír. *Búrlivé roky 1938 – 1945 v Púchove*. Bojovník, 2009, roč. 54, č. 25, s. 4; MAKYNA, Pavol. *Odboj v čase 2. svetovej vojny v púchovskom okrese (1938 – 1945)*. [online]. [cit. 2023-03-23]. Dostupné na: www.puchovdedictvo.sk/historia/3252/odboj-v-case-2-svetovej-vojny-v-puchovskom-okrese/

27 A ÚPN Bratislava, f. ÚŠB, Škodáček Peter ev. farár – Púchov – neprístopnosti, arch. č. 209-417-15, Vyšetrovanie P. Škodáčka Okresným úradom v Púchove zo dňa 21. 11. 1940, číslo spisu 971/1940 prez., s. 2 – 3.

28 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 21.

29 FRAŇO, Vladimír, VITKO, Pavol. *Okamihy vzdoru – v okresoch Považská Bystrica, Púchov a Ilava*. Bratislava: Vojenská podporná nadácia, 2019, s. 30 – 31.

30 OA, *Spomienky Vladimíra Fraňa na odboj v Púchove a okolí*, strojopis, 2009; FRAŇO, V. *Búrlivé roky 1938 – 1945 v Púchove*, s. 4.

Peter Škodáček, 17. máj 1941 (Zdroj: ECAV Púchov)

OKRESNÝ ÚRAD V Považskej Bystrici. 76

Cislo: 894/1942 prez. Pov. Bystrice, 10. VIII. 1942.

Predmet: Židia v Pov. Bystrici - hromadné pokretnie. Dôverný

Ústredná štátnej bezpečnosti v Bratislave. Budova polic. riad.

Dodstkom k svojej telefonickému zpráve zo dňa 6. t. m., ktorú prevzal pán. tajomník Mišica úctive oznámujem, že podľa zprávy žandárkej stanice boli doteraz pokretní z tunajších Židov tieto:

Ladislav Heller so ženou Ruženou a synom Andrejom,
Julius Redl so ženou Magdou,
Jakub Büchler,
Karol Wilhelm so ženou Emiliou a so synom Tiborom, ktorých všetkých pokretnil dňa 7. augusta 1942. ev. s. v. farár Škodáček v Púchove.

Ďalej bola Škodáčkom pokretná a to tiež 7. augusta 1942. v domove Gizela Hellerová avšak nie v Púchove, lež na jej byte v Považskej Bystrici.

Max Klug a Wejza Lenger boli pokretní na ev. s. v. vieru v Nitre dňa 8. augusta 1942. neznámym farárom.

Týmto spôsobom skoro polovica tunajších Židov bola pokretná.

Na stráž 1

ÚSTREDNÁ ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI okresný náčelník.

Došlo dňa 11. VIII. 1942

Čís. 28656 Prílohy

Pracovné číslo 1342 Ref.

10. 8. 1942

Dokument, ktorý informuje o krstení Židov v Púchove a Považskej Bystrici P. Škodáčkom v čase prvej vlny násilných deportácií zo Slovenska (Zdroj: Archív ÚPN)

súdu.³¹ Jedna z razií bezpečnostných zložiek na púchovskej fare sa zameriavala na osoby, ktoré prestúpili z katolíckej viery,³² ďalej na kázne a prednášky v rozpore s politikou slovenskej vlády, i obrazy Tomáša G. Masaryka,

Eduarda Beneša, Milana Hodžu, ktoré mali visieť na stenách izieb.³³ S prechodom na evanjelickú vieru a. v. pomáhal rímskym katolíkom³⁴ aj obyvateľom židovského pôvodu, ktorých pokrstil v nádeji, že sa im podarí vyhnúť

protižidovským perzekúciám a násilným deportáciám organizovaných štátom. V rokoch 1939 – 1941 pokrstil 4 osoby a v priebehu prvej vlny deportácií medzi marcom a septembrom 1942 ďalších 58 ľudí.³⁵ V meste Púchov

31 MITANA, J., GAŠEK, Š., RIŠIAN, O. 100 rokov od narodenia Petra Škodáčka. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné na: <<https://www.ecavpuchov.sk/wp-content/uploads/2019/06/Peter-%C5%A0kod%C3%A1%C4%8Dek.mp3>> Pozri aj A ÚPN Bratislava, f. ÚŠB, Škodáček Peter ev. farár – Púchov – neprístopnosti, arch. č. 209-417-15. Viaceré dokumenty v tomto spise opisujú udania P. Škodáčka, že napr. nepozdravil „Na stráž!“, ale „Dobrý deň!“, ďalej, že pozval Židov na večierok, ktorého sa zúčastnili, alebo neprispel na činnosť Hlinkovej mládeže a mal sa vyjadriť, že pozná iba Spoločenstvo evanjelickej mládeže.

32 JANAS, Karol. Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť. In: JANAS, Karol a kol.: Púchov. Púchov: ASSA s. r. o., 2006, s. 82.

33 A ÚPN Bratislava, f. ÚŠB, Škodáček Peter ev. farár – Púchov – neprístopnosti, arch. č. 209-417-15, Hlásenie o protištátnej a protinemeckej činnosti evanj. farára P. Škodáčka v Púchove nad Váhom zo dňa 12. 12. 1941, s. 6 – 7.

34 A ÚPN Bratislava, f. ÚŠB, Škodáček Peter ev. farár – Púchov – neprístopnosti, arch. č. 209-417-15, List ÚŠB adresovaný Okresnému úradu v Považskej Bystrici zo dňa 17. 3. 1941. Napríklad v rokoch 1939 – 1941 mal P. Škodáček len v Považskej Bystrici pokrstiť z rímskokatolíckej na evanjelickú vieru a. v. v počte 23 osôb. Pozri A ÚPN Bratislava, f. ÚŠB, Škodáček Peter ev. farár – Púchov – neprístopnosti, arch. č. 209-417-15, Zoznam osôb r. k. cirkvi, ktoré vystúpili z r. k. cirkvi v rokoch 1939 – 1941 zo dňa 20. 3. 1941.

35 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 21. Pozri aj A ÚPN Bratislava, f. ÚŠB, Škodáček Peter ev. farár – Púchov – neprístopnosti, arch. č. 209-864-8, List Okresného úradu v Považskej Bystrici adresovaný ÚŠB v Bratislave zo dňa 10. 8. 1942, číslo spisu 894/1942 prez.; List Okresného úradu v Púchove adresovaný ÚŠB v Bratislave zo dňa 6. 8. 1942, číslo spisu 721/1942 prez.; List Okresného úradu v Púchove adresovaný ÚŠB v Bratislave zo dňa 7. 8. 1942, číslo spisu 720/1942 prez.

prítom na začiatku roku 1942 žilo len asi 198 osôb židovského pôvodu, ktoré tvorili približne 6 % všetkých obyvateľov.³⁶

Napriek rôznym problémom a šikanam zo strany úradov P. Škodáček pokračoval v ilegálnej činnosti a v roku 1943 sa stal vedúcim ilegálneho národného výboru v Púchove, pričom tu sa na fare pod jeho vedením konali konšpiratívne schôdzky.³⁷ Škodáček musel dvakrát utiecť pred zatykačom na jeho osobu.³⁸ Počas takmer ročnej neprítomnosti farára Škodáčka v Púchove (1944 – 1945) ho zastupoval kaplán Ján Elko, ktorý sa snažil o udržanie cirkevných priestorov, hoci ich buď zapечатili úrady, alebo zabrala nacistická armáda.³⁹ P. Škodáček v júni 1944 povinne narukoval v Turčianskom Svätom Martine a pôsobil tu na veliteľstve posádky. Pred vypuknutím Slovenského národného povstania (ďalej SNP) v auguste 1944 ho odvelili do Bratislavy. Po 29. auguste 1944 bol P. Škodáček vymenovaný za zástupcu posádky v okresnom revolučnom národnom výbore (ďalej ONRV) v Martine.⁴⁰ Podieľal sa na organizovaní SNP a zapojil sa do neho ako dôstojník v zálohe.⁴¹ Po potlačení povstania v Turci sa presunul na Veliteľstvo 1. skupiny do Banskej Bystrice, kde pôsobil ako dôstojník i duchovný. Po potlačení SNP prechádzal cez Nízke Tatry a pri vrchu Prašivá sa skrýval v rovnakom úkryte ako Gustáv Husák, s ktorým sa

Obyvatelia Púchova vítajú príslušníkov československej brigády pri oslobodení mesta 1. mája 1945 (Zdroj: ECAV Púchov)

Škodáček poznal už z čias vysokoškolského štúdia.⁴² Pôvodne sa v horách schovával aj s manželkou a 2,5-ročnou dcérou Jelou. Čoskoro pre manželku získal falošnú legitimáciu, vďaka ktorej sa jej spolu s dcérou podarilo dostať k rodičom v Košťanoch. P. Škodáčka v horách zjali, podarilo sa mu však dostať na slobodu a 2. mája 1945, dva dni po vytlačení nacistických vojsk, sa vrátil do Púchova.⁴³ Tu založil pobočku Demokratickej strany (ďalej DS) a stal sa jej predsedom. Stal sa tiež predsedom ONV v Púchove a podieľal sa na

povojnovej obnove celého regiónu.⁴⁴ Od augusta 1945 i po voľbách v máji 1946 bol tiež poslancom Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) za Demokratickú stranu. Na druhom zjazde DS 24. a 25. januára 1948 bol zvolený do Výkonného výboru strany ako jeden z piatich členov poslaneckého klubu strany v SNR.⁴⁵

Po návrate na púchovskú faru začal P. Škodáček opäť tvrdo pracovať v prospech cirkevného zboru. V meste i v okolí sa organizovali cirkevné spolky, nedeľné školy či Slovenská evanjelická

36 SNA Bratislava, f. Ministerstvo vnútra (1938 – 1945), šk. č. 188, sign. 3, Súpis židov z okresu Púchov.

37 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 22.

38 MITANA, J., GAŠEK, Š., RIŠIAN, O. 100 rokov od narodenia Petra Škodáčka. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné na: <<https://www.ecavpuchov.sk/wp-content/uploads/2019/06/Peter-%C5%A0kod%C3%A1%C4%8Dek.mp3>>

39 MELIŠÍK, Martin. Ukončenie 2. svetovej vojny očami púchovských evanjelikov z roku 1945. [online]. [cit. 2023-03-23]. Dostupné na: <<https://www.ecavpuchov.sk/ukoncenie-2-svetovej-vojny-ocami-puchovskych-evanjelikov-z-roku-1945/>> Viac o J. Elkovi pozri ELKO, Ivan. Spomienka na Jána Elku, farára ECAV v Krajnom. [online]. [cit. 2023-03-23]. Dostupné na: <https://www.krajne.sk/e_download.php?file=data/editor/6sk_15.pdf&original=Spomienka+na+J%C3%A1na+Elku+far%C3%A1ra+ECAV+d%C5%88a+19.2.2017.pdf>

40 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 22.

41 FRAŇO, V., VITKO, P. Okamihy vzdoru – v okresoch Považská Bystrica, Púchov a Ilava, s. 30 – 31.

42 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 22.

43 MITANA, J., GAŠEK, Š., RIŠIAN, O. 100 rokov od narodenia Petra Škodáčka. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné na: <<https://www.ecavpuchov.sk/wp-content/uploads/2019/06/Peter-%C5%A0kod%C3%A1%C4%8Dek.mp3>>

44 JANAS, K. Dejiny mesta Púchov od zjednotenia po súčasnosť, s. 85.

45 SYRNÝ, Marek. Slovenskí demokrati '44 – 48. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2010, s. 127 a 166.

Logo Demokracickej strany, ktorej členom a poslancom bol aj Peter Škodáček (Zdroj: wikipedia.org)

jednota. V roku 1946 sa na budove starej fary osadila pamätná tabuľa bývalému púchovskému farárovi Vladimírovi Royovi, do veže chrámu sa nainštalovali elektrické hodiny, opravil sa starý organ⁴⁶ i vojnovými udalosťami poškodený evanjelický chrám.⁴⁷ P. Škodáček sa angažoval aj v DS a na 19. schôdzi SNR 16. júla 1946 vystúpil s kritickým prejavom namiereným proti Klementovi Gottwaldovi vtedajšiemu predsedovi Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ), s ktorou DS politiky súperila. P. Škodáček vtedy hovoril o nesplnení sľubov z Košíc z jari 1945, kritizoval obmedzenie právomocí SNR ako porušenie základného právneho poriadku, keďže vláda mala riadiť zákonodarnú právomoc SNR. V tom čase išlo o jednoznačný tlak komunistov, ktorí v máji 1946 na Slovensku

nevynikli voľby, a tzv. treťou pražskou dohodou z 28. júna 1946 obmedzovali postavenie slovenskej otázky na úkor centralizmu.⁴⁸ „Položil si otázku, či a do akej miery je daná dohoda obvyklou a spôsobilou formou na podstatné zúženie originálnej, výlučnej a neobmedzenej právomoci SNR ako vrcholného revolučného orgánu. Následne citoval viaceré dokumenty a prejavy z rokov 1943 – 1945, ktoré oficiálne proklamovali úplnú rovnoprávnosť slovenského a českého národa, a tiež postavenie SNR nielen ako oprávnenej predstaviteľky samobytného slovenského národa, ale aj ako nositeľky štátnej moci na Slovensku („zákonodarnej, vládnej, výkonnej“). Už prvú pražskú dohodu medzi česko-slovenskou vládou a Predsedníctvom SNR podpísanú 2. júna 1945, ktorá síce uznala SNR ako zvrchovanú predstaviteľku samobytného slovenského národa, vymedzovala však zároveň výlučné kompetencie pre centrálnu moc v Prahe, označil Škodáček za zásah zo strany celoštátneho zákonodarstva prinášajúci nejasnosti ohľadne normotvornej právomoci SNR. „Nábeh k ústavnému zakotveniu SNR a jej činnosti bol daný ústavným zákonom č. 65/1946 Sb. z. Ním uznal celoštátny zákonodarcu SNR za nositeľku zákonodarnej moci na Slovensku. Druhá dohoda z 11. apríla 1946, ktorá opäť v istých sférach posilňovala právomoci centra, podľa neho iba „vhodným spôsobom chce zabezpečiť súčinnosť a vzájomné informovanie sa...“ Až pri tejto tretej dohode sa podľa Škodáčka vynára otázka, či ňou nebol porušený ústavný zákon č. 65/1946 a je zrejme, že je v príkrom rozpore so slávnostným uistením predsedu vlády z 5. apríla 1945“. Z. Fierlinger ho predniesol v duchu zásady národnej

rovnoprávnosti v Košiciach pri príležitosti vyhlásenia programu prvej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov (Košický vládný program). Ďalej Škodáček pokračoval logickou právnou argumentáciou k jednotlivým bodom prerokovanej dohody. Vывodil, že SNR sa ňou „dostáva úplne do područia vlády“, celkom je podlomená zákonodarná činnosť SNR (dostáva len právomoc vydávať druhotné nariadenia), politickou dohodou sa zatlačá zákonodarcu s originálne nadobudnutou právomocou, odníma sa mu možnosť samostatnej činnosti a rozhodovania, zároveň podlieha „sústavnej preventívnej a posteriornej kontrole“ zo strany vlády. Načrtol paralelu medzi normotvornou činnosťou SNR a bývalého Krajinského zastupiteľstva podľa zákona č. 125/1927 Sb. z. a n., pričom to bolo vo výhode, že sa o svojej zverenej (hoci 278 obmedzenej) právomoci nemuselo „dohadovať“. Predložený dokument, ako konštatuje v závere, je nesporným krokom k návratu k pomerom, aké boli v ČSR pred rokom 1938, mení sa ňou pozitívne právo, pričom nevedno, pod nátlakom akých politických okolností k nej došlo. Je možné len očakávať, že sa nestane „prejudiciom pre budúce ústavné postavenie Slovenska...“⁴⁹ O tri týždne neskôr SNR schválila túto dohodu, ktorú DS vnímala ako „nádej, že ide o dočasnú obeť jednoty štátu v dôsledku kampane proti DS.“ Okrem P. Škodáčka ju kritizoval aj predseda slovenského Najvyššieho kontrolného dvora (ďalej NKD) Fedor Thurzo, ktorý vo svojej funkcii musel vykonávať nariadenia Najvyššieho ústredného kontrolného úradu proti existujúcemu zákonu na Slovensku.⁵⁰ Ešte vo februári 1946 vystúpil P. Škodáček na zasadnutí

46 MITANA, J., GAŠEK, Š., RIŠIAN, O. 100 rokov od narodenia Petra Škodáčka. [online]. [cit. 2023-03-20]. Dostupné na: <<https://www.ecavpuchov.sk/wp-content/uploads/2019/06/Peter-%C5%A0kod%C3%A1%C4%8Dek.mp3>>

47 A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava), Staré písomnosti, archívne číslo (ďalej arch. č.) S-425/16. Zápisnica z vypočúvania P. Škodáčka zo 16. 4. 1948, s. 17.

48 SYRNÝ, M. Slovenskí demokrati '44 – 48, s. 133.

49 ROLKOVÁ, N. Politické zápasy v pléne Slovenskej národnej rady (máj 1946 – február 1948). In: PODOLEC, O., ed. Február 1948 a Slovensko. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 277 – 278.

50 SYRNÝ, M. Slovenskí demokrati '44 – 48, s. 271. Pozri aj Stenografický zápis o priebehu 16. zasadnutia pléna SNR, konaného v dňoch 25. a 26. februára 1946 v Bratislave [online]. [cit. 2023-03-22]. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=181643>

SNR s kritikou Zboru národnej bezpečnosti pri snahe KSS ovládnuť tzv. silový rezort – Povereníctvo vnútra a jeho zložky, pričom upozorňoval na nerešpektovanie slobody politického názoru.⁵¹ Dňa 14. apríla 1947 schválila SNR P. Škodáčka za predsedu Úsporného a kontrolného výboru, bol tiež členom rozpočtového výboru a predsedom sociálneho výboru, pričom sa zaoberal sociálnou a zdravotnou poisťovňou.⁵² Po faktickom ovládnutí ČSR a puči komunistov vo februári 1948 sa P. Škodáček 5. marca písomne vzdal mandátu člena SNR.⁵³ Išlo o prejav protestu proti novej vládnucej moci, hoci oficiálnym dôvodom mali byť zdravotné problémy.⁵⁴

Angažovanosť v DS, kritika komunistov a dlhodobé duchovné, ale i občiansko-demokratické aktivity sa prejavili „záujmom“ nového režimu o jeho osobu. Už pár týždňov po prevzatí moci komunistami v ČSR bol 7. apríla 1948 na P. Škodáčka vydaný zatykač, a komunistický režim ho tak uväznil vo väznici Krajského súdu v Bratislave po prvýkrát.⁵⁵ V rovnaký deň bola na púchovskej evanjelickej fare spravená aj domová prehliadka.⁵⁶ Stal sa prvým uväzneným evanjelickým kňazom na Slovensku.⁵⁷ Súdili ho v politickom procese s členmi tzv. protištátnej skupiny na čele s F. Thurzom, ktorý mal spolu s Michalom Múdrym-Šebíkom a americkým kapitánom Hrubým vytvoriť v roku 1947 ilegálnu protikomunistickú spravodajskú organizáciu v rámci oficiálnej slovensko-americkej

spoločnosti ako súčasť Československej spoločnosti na Slovensku.⁵⁸ Okrem F. Thurzu, M. Múdreho-Šebíka a P. Škodáčka zadržala Štátna bezpečnosť (ďalej ŠtB) ďalších 17 osôb. Väčšine z nich sa podľa vyšetrovateľov pripisovala vina za „spolčovanie s inými osobami, [...] k úkladom o republiku a že za tým cieľom, aby bola násilným spôsobom zmenená ústava republiky, pokiaľ ide o jej ľudovodemokraticko-republikánsku formu, prípadne tiež pokiaľ ide o samostatnosť a jednotnosť republiky, [...] priamy i nepriamy styk s cudzou mocou a cudzími činiteľmi, od ktorých dostával finančné prostriedky na protištátnu činnosť [...] a tým cieľom organizoval branné a pomocné sily.“⁵⁹ Ďalšími dôvodmi väznenia a vyšetrovania boli „... aby v prípade válečného konfliktu medzi Východom a Západom, vydal republiku nebezpečenstvu napadnutia, [...] pre zločiny zneužitia úradnej moci a úplatkárstva“ a i.⁶⁰ Konkrétne dôvody väzby a vyšetrovania P. Škodáčka boli „... podozrenie zo zločinu podľa § 2 a 3 zák. na ochranu republiky, spáchané tým, že sa stal členom ilegálnej organizácie Dr. Fedora Thurzu, a že vedel, že jej cieľom sú prípravy úkladov o republiku a ohrozenie jej bezpečnosti a že pre túto organizáciu vykonával kuriernu službu; že sa zúčastňoval schôdzok tajnej organizácie, ktorá mala za cieľ podvracať ľudovo-demokraticko-republikánsku formu štátu.“⁶¹

Z rozsiahleho dokumentu z vyšetrovania s názvom „Skutková podstata“ sa o P. Škodáčkovi dozvedáme,

Fedor Thurzo (Zdroj: TASR)

že bol „starým a dobrým priateľom“ F. Thurzu a M. Múdreho-Šebíka, ktorých ŠtB považovala za vedúcich predstaviteľov ilegálnej skupiny. Mal ich plnú dôveru, pravidelne sa zúčastňoval tajných porád a stretnutí s novozapojenými osobami. P. Škodáček mal byť tiež iniciátorom vzniku Československej spoločnosti na Slovensku, pričom v Púchove viedol jej pobočku. S F. Thurzom sa mal stretávať v úrade NKD a stretnutia predstaviteľov DS organizoval aj v Bratislave. P. Škodáčka tu na základe výpovede poslanca DS Pavla Vibocha charakterizujú ako osobu s vysokým životným štandardom a s ambíciou stať sa spolumasiteľom importnej a exportnej firmy „Perfekta“ v Bratislave, do

51 SYRNÝ, M. *Slovenskí demokrati '44 – 48*, s. 314 – 315.

52 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 23.

53 SYRNÝ, M. *Slovenskí demokrati '44 – 48*, s. 354; A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava Staré písomnosti, arch. č. S-425/16. Odobratie poslaneckej legitímácie zo 16. 10. 1948, s. 1.

54 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 24.

55 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. S-425/16. Správa o zadržení a zatknutí zo 7. 4. 1948, s. 1.

56 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. S-425/16. Radiogram s príkazom na zatknutie P. Škodáčka, s. 1.

57 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 24.

58 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, arch. č. V-425/1; Pozri tiež ŠA Bratislava, f. Štátny súd, šk. č. 106, Or III 490/49, Thurzo a spol.

59 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, arch. č. V-425/1. Záverečné trestné oznámenie, s. 1.

60 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, arch. č. V-425/1. Záverečné trestné oznámenie, s. 2.

61 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, arch. č. V-425/1. Záverečné trestné oznámenie, s. 8.

ktorej mal vložiť počiatočný kapitál vo výške 50 000 Kčs. Spolu s poslancom za DS Jaroslavom Vyškovským mali organizovať spojenie medzi Bratislavou a Prahou. P. Škodáček mal týmto spôsobom „posúvať“ aj financie pre potreby organizácie. Mal byť tiež akousi spojkou medzi F. Thurzom a vidiekom. P. Škodáček rázne poprel akúkoľvek vedomosť a účasť v „ilegálnej“ organizácii v akejkoľvek forme.⁶² V politickom procese s F. Thurzom a spol., v ktorom figuroval ako obžalovaný aj P. Škodáček, vyniesol štátny súd v Bratislave rozsudok až 21. decembra 1949. F. Thurza odsúdil na 15 rokov odňatia slobody, 13 rokov straty občianskych práv, konfiškáciu majetku a pokutu 50 000 Kčs. Ďalších osem osôb odsúdil na 8 a menej rokov väzenia. Celkovo osem obžalovaných, vrátane P. Škodáčka, oslobodil.⁶³ Z väzby sa P. Škodáček dostal „proti sľubu“ už 3. júla 1948.⁶⁴

V čase prvého uväznenia P. Škodáček pôsobil ako predseda sociálneho odboru Evanjelickej cirkvi a. v. So Spoločnosťou priateľov Lužice v Prahe organizoval trojmesačný pobyt pre približne 500 detí lužických Srbov z Nemecka za účelom rekreácie a zotavenia v československých rodinách, letných táboroch a siroťincoch. Aj z dôvodu, aby táto akcia mohla prebehnúť, sa evanjelický biskup Fedor Ruppeldt angažoval za jeho

prepustenie z väzby, čo sa napokon aj podarilo.⁶⁵

Na konci rovnakého mesiaca, v ktorom P. Škodáčka prepustili z väzby, podali na neho štátne orgány ďalšie trestné oznámenie (29. júla 1948). Podľa neho sa mal dopustiť zneužitia úradnej moci, a to tým, že v júni 1947 ako predseda ONV v Púchove vydal miestnej stanici SNB písomný príkaz na zastavenie trestného stíhania Jozefa Čerňavu. Púchovská stanica SNB naozaj stíhanie obvineného zastavila. Jozef Čerňava sa mal dopustiť priestupku dňa 24. mája 1947 asi okolo 23.00 hod. tým, že v krčme Antona Lešku v Dohňanoch verejne vykrikoval: „*Luteráni von! Luteráni a židi obesili Tisu a Daxner je pozbavený predsedníctva súdu.*“⁶⁶ Trestné oznámenie na púchovského evanjelického farára zároveň prikazovalo stanici SNB v Púchove v pokračovaní stíhania J. Čerňavu. V rovnaký deň P. Škodáčka vypočuli. Bránil sa slovami, že sa J. Čerňava pred ním ospravedlnil a prosil o odpustenie za slová, ktoré vyslovil v afekte potúžený alkoholom. Škodáček tiež nechcel danú „kauzu rozmazávať“, aby v konfesijne zmiešanom prostredí Púchova a okolia nedošlo k zbytočným treniciam.⁶⁷

Ani jedno z predchádzajúcich trestných stíhaní nebolo uzavreté a ani nie o rok, 4. júna 1949, P. Škodáčka opätovne zadržali a eskortovali

do bratislavskej väznice.⁶⁸ Zadržaný, uväznený a vypočúvaný bol na základe trestného oznámenia v procese s Maximiliánom Marmorsteinom a spol.⁶⁹ V tejto „kauze“ sa mal P. Škodáček spojiť „... s agentami americkej spravodajskej služby CIC⁷⁰, a to Jánom Šešerom, Vladimírom⁷¹ Michalom, Jozefom Dvončom a inými agentami vysielanými do ČSR za účelom spravodajským a za účelom získavania nových čl. občanov pre útek do zahraničia.“⁷²

Konkrétnym dôvodom mala byť spolupráca P. Škodáčka s „cudzím agentom“ J. Michalom, s ktorým sa mal stretnúť na železničnej stanici v Púchove. J. Michala sem 14. novembra 1948 priviedol tiež obžalovaný Pavol Kmošena z Mestečka, brat bývalého npor. SNB Juraja Kmošenu, ktorý sa mal od roku 1948 zdržiavať v rakúskom Ludvigsburgu. Práve ten požiadal svojho brata na Slovensku prostredníctvom Šešeru a Michala o pomoc pri ilegálnej preprave svojej manželky s dieťaťom do Rakúska. Nápomocný mal byť aj P. Škodáček, s ktorým sa mal J. Michal na železničnej stanici v Púchove rozprávať súkromne asi 20 minút. Odtiaľ J. Michal s P. Kmošenom odcestovali vlakom do Slovenského Poľa pri Galante, odkiaľ do Mestečka priviezli manželku a dieťa J. Kmošenu. Následne ich J. Michal odviezol cez Prahu do Rakúska.⁷³ P. Škodáček sa mal priznať, že J. Michal ho

62 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, arch. č. V-425/1. Skutková podstata, s. 82 – 83.

63 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, arch. č. V-425/1. Úradný záznam z vyhlásenia rozsudku z dňa 21. 12. 1949, s. 1 – 3.

64 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Vyšetrovacie spisy, arch. č. V-425/1. Oznam o prepustení z väzby adresovaný Povereníctvu vnútra zo dňa 2. 7. 1948, s. 1 – 2.

65 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 25.

66 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. S-425/16. Trestné oznámenie na P. Škodáčka zo dňa 29. 7. 1948, s. 1 – 2.

67 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. S-425/16. Trestné oznámenie na P. Škodáčka zo dňa 29. 7. 1948, s. 1 – 2.

68 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. S-425/16. Správa o zadržení a zatknutí zo 4. 6. 1949, s. 1 – 2.

69 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. BA-S 383. Správa o realizácii – predloženie trestného oznámenia zo dňa 28. 6. 1949, s. 1.

70 Counterintelligence Corps (skrátene CIC) – bývalá spravodajská služba armády USA, ktorá vznikla v roku 1941.

71 Správne je Ján Jaromír Michal.

72 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. BA-S 383. Marmorstein a spol. – Správa o zlikvidovaní protištátnej skupiny zo dňa 11. 7. 1949, s. 1.

73 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. BA-S-383. Marmorstein a spol. – Správa o zlikvidovaní protištátnej skupiny zo dňa 11. 7. 1949, s. 5 – 6.

žiadal o informácie o Jozefovi J. Stykovi a ďalších osobách, ktoré by chceli odísť do zahraničia, tiež komunikovali o ďalšej spolupráci. Šešera mal vypovedať, že P. Škodáček sa pozná s farárom Lekavým v Ludvigsburgu, ktorý mal pracovať pre katolícku spravodajskú službu, a tiež spomínal ďalšie stretnutia a návštevy agentov v Púchove. P. Škodáček potvrdil iba stretnutie s J. Michalom, ostatné poprel.⁷⁴ Podľa obžaloby sa mal púchovský evanjelický farár previniť tým, že „bezodkladne neoznámil bezpečnostným úradom príchod agenta cudzej spravodajskej organizácie a jeho činnosť“, a obvinili ho zo „zločinu neoznámnenia trestného činu podľa § 35 ods. 2 zák. č. 231/48 Sb.“⁷⁵

V politickom súdnom procese s M. Marmorsteinom potvrdil rozsudky prvostupňového súdu z 2. decembra 1950 Najvyšší súd dňa 2. júla 1951. Hlavu skupiny odsúdili na 18 rokov väzenia, peňažný trest 50 000 Kčs, konfiškáciu celého majetku a stratu občianskych práv na 10 rokov. Pavla Kmošenu odsúdili za zločin vlezrady na 6 rokov väzenia, peňažný trest 20 000 Kčs, konfiškáciu polovice majetku a stratu občianskych práv na 10 rokov. P. Škodáčka za údajné neoznámnenie trestného činu odsúdili na 3 roky odňatia slobody a stratu občianskych práv na 3 roky.⁷⁶ Dňa 5. decembra 1950 P. Škodáčka transportovali na výkon trestu do Leopoldova.⁷⁷ Tu sa stretol s mnohými bývalými politikmi, napr. s Jánom Ursínom, ktorý na Škodáčka spomína vo väzbe ako na chovateľa sliepok, ktorý im na spríjemnenie väzenského života odkladal pár vajíčok.

P. Škodáček mohol byť z väzby prepustený 12. augusta 1952 a okamžite mu štátne orgány ponúkli spoluprácu. Keďže odmietol, na slobodu sa dostal až 5. októbra 1952. Rozsudkom tiež prišiel o práva vykonávať kňazskú službu, pobývať v Púchove a v Bratislavskom kraji. Od roku 1953 býval v Košťanoch nad Turcom, odkiaľ pochádzala jeho manželka, kam mu úrady posielali účty za pobyt vo väzbe, teda „náklady za ubytovanie a stravu“. S podlomeným zdravím pôsobil v rokoch 1952 až 1954 ako kurič v Slovačofarme, následne do roku 1956 ako referent Slovenského fondu výtvarných umení v Martine. V rokoch 1956 až 1960 reštauroval maľby v kostoloch pod vedením Mikuláša Štalmacha, následne do roku 1965 pracoval ako obchodný cestujúci podniku Drobný tovar v Košiciach. Pracoval aj ako kurič na chate v Makove, medzi rokmi 1965 až 1976 viedol hospodársku správu na podnikovom riaditeľstve Slovenskej knihy v Žiline. Od roku 1976 ako starobný dôchodca pracoval na polovičný úväzok v Literárnom archíve Matice slovenskej.⁷⁸ Na rodinného priateľa P. Škodáčka z čias pobytu v Púchove a Žiline spomína aj spisovateľ Ľubomír Feldek: „Často vtedy navštevoval mojich rodičov a stávalo sa, že zastihol doma iba mňa. Absolvoval som s ním nezabudnuteľné rozhovory – porozprával mi aj všetko, čo som túžil dozvedieť o jeho kauze. Nikdy sa nestažoval, prijímal aj zlo s humorom. „Keď chce človek prežiť, zje hocičo. Zjedli sme v Leopoldove fazuľu, aj keď v nej škrípali kamienky,“ smial sa. „A vy ste vedeli, že je to provokatér, a predsa

Pamätná tabuľa venovaná P. Škodáčkovi a jeho aktivitám v Považskej Bystrici (Zdroj: ecav.sk)

ste to nehlásili?’ vypytoval som sa. „Na 99 percent som to vedel, Ľubko. Ale na jedno percento nie. Tak som si to jedno percento radšej odsedel.“⁷⁹

Na verejnom zasadnutí Krajský súd v Banskej Bystrici dňa 20. marca 1972 preskúmal na návrh M. Marmorsteina, P. Halusku, P. Kmošenu a P. Škodáčka pôvodné súdne rozhodnutie z roku 1950, resp. 1951. Rozsudok v prípade P. Škodáčka revidoval, pretože podľa názoru senátu nebolo dokázané, že poznal J. Michala ako „agenta cudzej spravodajskej služby“, poskytoval mu informácie alebo pomoc. Pôvodný rozsudok nad P. Škodáčkom súd zrušil a v plnej miere ho oslobodil. Oslobodil tiež P. Halusku, zatiaľ čo Marmorsteinovi a Kmošenovi pôvodné tresty len znížil. Z výpovede P. Škodáčka sa ešte

74 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. BA-S-383. Marmorstein a spol. – Správa o zlikvidovaní protištátnej skupiny zo dňa 11. 7. 1949, s. 6; A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. BA-S-383. Výpoveď agenta CIC Šešeru zo 7. 6. 1949, s. 1 – 2.

75 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, arch. č. BA-S-383. Podanie obžaloby Štátnemu súdu v Bratislave dňa 9. 9. 1949, s. 1 – 4.

76 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. BA-S-383. Rozsudok z revízie súdneho procesu s M. Marmorsteinom a spol. zo dňa 20. 3. 1972. s. 1 – 14.

77 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. S-425/16. Správa o prepustení z väzby P. Škodáčka zo dňa 5. 12. 1950.

78 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunisticou mocou, s. 28 – 29.

79 FELDEK, Ľubomír. *Demokrat Peter Škodáček*. [online]. [cit. 2023-03-23]. Dostupné na: <<http://casopis-tvorba.sk/lubomir-feldeck-demokrat-peter-skodacek/>> Pozri aj FELDEK, Ľubomír. *Žilinská kniha Ľubomíra Feldeka*. Žilina: Artis Omnis, 2011, 200 s.

dozvedáme, že s P. Kmošenom sa na púchovskej železničnej stanici stretol náhodne a že ho predtým nepoznal. Ten mu predstavil J. Michala, s ktorým viedol asi 5-minútový rozhovor, kým P. Kmošena kupoval cestovné lístky. Keďže P. Škodáček videl, že obaja sú v podnapitom stave, nerozprával sa s nimi o vážnych veciach. Priznanie P. Škodáčka vynútili príslušníci ŠtB prostredníctvom fyzického i psychického nátlaku, keď sa mu okrem iného vyhrážali prísnejším trestom za špionáž.⁸⁰

Po prepustení z väzenia P. Škodáčka v rokoch 1954 až 1959 sledovala ŠtB. Spoluprácu s komunistickou tajnou políciou odmietol, hoci mu ako protihodnotu ponúkli možnosť

vykonávať kňazskú činnosť. Podľa dostupných dokumentov mal donášať na bývalých politikov DS pod krycím menom „Školaník“. ŠtB spoluprácu s P. Škodáčkom nadviazala 4. septembra 1959 a ukončila 24. apríla 1968 z dôvodu odmietania spolupráce.⁸¹ „V priebehu spolupráce sa menovaný ako TS neosvedčil, podával len okrajové poznatky, všetky osoby, ku ktorým bol verbovaný hodnotil kladne, i keď išlo vyložene o NO. Bolo tiež zistené, že nemá kladný vzťah k orgánom MV. V priebehu spolupráce neobdržal žiadnu odmenu...“⁸² Osobný zväzok P. Škodáčka ŠtB zničila 21. septembra 1983. Prenasledovanie zo strany komunistického režimu postihlo i manželku a dcéru P. Škodáčka. Manželka

Anna nemohla učiť, namiesto toho umývala riady v reštaurácii a vypomáhala v obchode, neskôr sa vypracovala na vedúcu všeobecnej učtárne podniku Zdroj. Aj odtiaľ ju však prepustili, pracovala v sódozársni a ako vedúca cukrárenskej výroby v pekárňach. Dcéra Jela absolvovala s vyznamenaním Gymnázium v Martine, na vysokú školu však pre zlý kadrový posudok nemohla hneď nastúpiť. Po chemickej nadstavbe v Gottwaldove sa nakoniec dostala k štúdiu psychológie, ktoré ukončila doktorátom v Bratislave. Peter Škodáček zomrel 5. decembra 1983 vo Vojenskom ústave pľúcnych chorôb v Novej Polianke. Pochovaný je na cintoríne v Košťanoch nad Turcom.⁸³

Pavol Makyna • Evangelical priest Peter Škodáček in the struggle for freedom

The study deals with the personality of Peter Škodáček. The spiritually rich but materially poor background of his childhood and youth was reflected in the firm moral attitudes. The family of the Evangelical Church of the Augsburg Confession and the democratic tradition of the First Czechoslovak Republic significantly influenced his personality. From the moment he became a priest and began to serve as a young pastor in Púchov, results of his work were visible not only in the Evangelical church congregation but in the wider region. These were activities that took place on the territory with the presence of soldiers of Nazi Germany. After the war, he was involved in the Democratic party, which soon became an “unforgivable crime” after the Communist coup d'état, for which he was imprisoned after show trials (1948–1952). Despite the hard fate, which directly affected his wife Anna and daughter Jela, he remained steadfast in his Christian faith and civic attitudes until he died in 1983.

Mgr. Pavol Makyna, PhD. (1987)

Vyšťudoval učiteľstvo histórie a výchovy k občianstvu na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v roku 2014 obhájil titul PhD. V súčasnosti je pracovníkom Centra výskumu obdobia neslobody v Ústave pamäti národa a prednáša na Katedre histórie Pedagogickej fakulty UK. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje slovenským dejinám 20. storočia, najmä tzv. riešeniu židovskej otázky a regionálnym dejinám. Publikoval viacero vedeckých štúdií a odborných článkov. Je autorom niekoľkých výstav zameraných na urbanistický vývoj mesta Púchov a spoluautorom expozície Púchovského múzea.

Kontakt: makyna@upn.gov.sk

80 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, Staré písomnosti, arch. č. BA-S-383. Rozsudok z revízie súdneho procesu s M. Marmorsteinom a spol. zo dňa 20. 3. 1972, s. 1 – 14.

81 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 29; A ÚPN Bratislava, reg. č. 3108, arch. č. 88434. Evidenčná karta P. Škodáčka.

82 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 29 – 30.

83 RIŠIAN, O. Peter Škodáček – prvý zaistený z evanjelických duchovných komunistickou mocou, s. 30.

ARNOŠT KRPEC – INTERBRIGADISTA, PARTYZÁN A DŮSTOJNÍK SBORU NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI¹

LUBOMÍR HLAVIENKA – ONDŘEJ KOLÁŘ

Když v roce 1975 zemřel válečný veterán Arnošt Krpec, jeho pozůstalost se následně dostala do tehdejšího Muzea revolučních bojů a budování socialismu v Ostravě. Jednalo se především o cenné fotografie Krpce a jeho spolubojovníků ve Španělsku, v SSSR a na Slovensku, dále o vyznamenání a pochvalná uznání, několik novinových článků a v neposlední řadě o soubor vlastních životopisů, které Krpec v průběhu poválečných let psal pro úřední i osobní potřebu. Ačkoliv jsou tyto memoárové texty, stejně jako všechny dokumenty osobní povahy, poznamenány určitou sebestylizací a také jistou poplatností dobové ideologii, díky srovnání se služebními záznamy jejich autora, jež se dochovaly v Archivu bezpečnostních složek, a sekundárními zdroji umožňují alespoň rámcově rekonstruovat Krpcův dramatický životní příběh.

Tato stať nemá ambici stát se vyčerpávající biografií zkoumané osobnosti. Ostatně četné detaily Krpcova zahraničního působení, především ve Španělsku a v SSSR, není možné z archivních zdrojů spolehlivě zdokumentovat. Naopak obecné souvislosti bojových operací, jichž se Krpec v průběhu druhé světové války zúčastnil, jsou již bohatě zdokumentovány dosavadním badáním. V textu se proto omezíme pouze na jejich základní nástin. Článek si klade za cíl analyzovat především okolnosti Krpcova působení ve zpravodajském a bezpečnostním aparátu a roli jeho osobních i profesních vazeb v rámci stranických a bezpečnostních struktur. Krpcův příběh lze zároveň vnímat jako příspěvek k otázce uplatnění bývalých partyzánů ve Sboru národní bezpečnosti (SNB) a k problematice mocen-

ské infiltrace komunistické strany do řad bezpečnostního aparátu po druhé světové válce.

Pozdější důstojník SNB se narodil 29. ledna 1913 jako nejmladší z devíti dětí Valentina Krpce a Arnošty rozené Saltenreichové v tehdy ještě samostatných Mariánských Horách v ostravské průmyslové aglomeraci. V dětském věku Arnošt Krpec přišel o otce, který pracoval jako horník a zemřel roku 1924 na tuberkulózu. Snad pod vlivem této tragické zkušenosti si Krpec, na rozdíl od řady vrstevníků, nezvolil hornické povolání, ale po absolvování obecné školy se začal učit zámečníkem. Od prvního zaměstnavatele však již po třech měsících učení odešel. Podle vlastního životopisu údajně proto, že byl často bit starším tovaryšem. Poté pracoval na stavbách a také ve Vítkovických

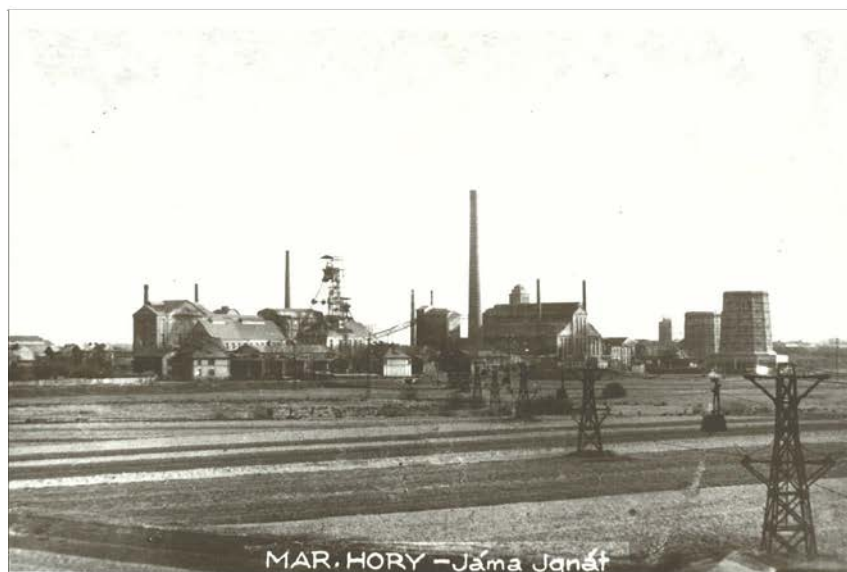
strojírnách, odkud byl roku 1931 propuštěn v důsledku hospodářské krize. Až do ledna 1937 se pak živil jako příležitostný stavební dělník, než získal stálější zaměstnání na dole Ignát.² Zdánlivé blýskání na lepší časy však netrvalo dlouho, jelikož již v květnu téhož roku Krpec odcestoval jako dobrovolník do Španělska zmítaného občanskou válkou.

Nelehké životní začátky v kosmopolitním dělnickém prostředí Ostravska Krpce patrně přivedly k socialistické a internacionální politické orientaci. Není však známo, že by se před odjezdem do Španělska politicky angažoval. V poválečných životopisech sám nezmiňoval příslušnost ke stranickým či odborovým strukturám, s výjimkou členství v Jednotě proletářské tělovýchovy od roku 1933.³ Je dokonce možné, že

1 Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595).

2 Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS) Praha, personální registr, evidenční číslo (dále jen ev. č.) 2253/13; Slezské zemské muzeum (dále jen SZM), podsbírka Novodobé dějiny (dále jen ND), fond VI 1.

3 Obecně srov. FOLWARCZNÁ, Kristýna, MORAVEC, Richard. České tělovýchovné spolky na území Českého Slezska: Od počátku do nuceného zániku. In: *Slezský sborník*, roč. 119, 2021, č. 2, s. 57–76.

MAR. HORY – Jáma Ignát

Důl Ignát, kde Arnošt Krpec pracoval před odchodem do Španělska (Zdroj: wikimedia)

Památník praporu Dąbrowski na vojenském hřbitově ve Varšavě (Zdroj: wikimedia)

v mládí původně inklinoval k sociálně demokratickému hnutí, jež bylo na Ostravsku silnější než KSČ.⁴ Podle pozdějšího svědectví bývalého spolupracovníka (jehož jméno je v protokolu z roku 1954 bohužel nečitelné) byl v mládí „málo politicky vyspělý“ a o komunistickou ideologii se začal zajímat až ve Španělsku. Danému předpokladu nasvědčuje i fakt, že se Krpec dle dostupných zdrojů nikdy nedostal do hledáčku ostravského policejního ředitelství, které činnost KSČ bedlivě monitorovalo.⁵

Jisté je, že na jaře 1937 Krpec odcestoval do Španělska s pomocí ostravské komunistické organizace. Údajně jej pro tento úkol vytipoval stranický mládežnický funkcionář Jan Ševčík spolu s dalším činovníkem KSČ z Hulváka, a to již koncem roku 1936. Podle

původního záměru si měla skupina dobrovolníků – mezi nimi i Krpec – vyžádat na úřadech pasy s odůvodněním, že chtějí odjet za prací do Francie.⁶ Československé policejní orgány však tušily pravý účel cesty a odmítly dokumenty vydat. Pokud tomu tak bylo, v agendě Policejního ředitelství v Moravské Ostravě se nepodařilo nalézt žádný záznam ohledně Krpcovy žádosti o pas. Dost možná se tedy jedná o pozdější stylizaci.

Až počátkem května 1937, v době kulminujícího přílivu československých dobrovolníků do Španělska, Krpec dostal od Ševčíka nabídku zprostředkování ilegálního odchodu. Následně v Praze obdržel peníze a instrukce, načež vyrazil s pětičlennou skupinou přes Rakousko ke švýcarským hranicím. Šlo o jednu z hlavních

převaděčských tras do Španělska, využívanou dobrovolníky z českých zemí.⁷

Cestou byl Krpec s jedním ze svých souputníků zadržen rakouskou četnickou hlídkou. Oba muži předstírali, že v regionu neúspěšně hledali práci a nyní se vrací do ČSR. Po této epizodě se dvojici podařilo zdárně spojit s převaděčem, který je dostal do Švýcarska. Odtud pokračovali přes Francii k cíli.

Zde byl Krpec přidělen k praporu Dąbrowski, tvořenému převážně Poláky.⁸ Lze předpokládat, že z rodného kraje Krpec ovládal alespoň základy polštiny. Někdy čas měl údajně strávit také u 2. roty praporu Dimitrov. Vzhledem ke značným ztrátám

4 K politickým a sociálním poměrům v regionu srov. KOLÁŘ, Ondřej, ed. *Slezsko a Ostravsko v Masarykově republice*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2018.

5 K dobové policejní praxi ve vztahu ke komunistickému hnutí srov. KOLÁŘOVÁ, Ivana, KOLÁŘ, Ondřej. Bezpečnostní a sociální poměry na Orlovsku v meziválečném období optikou četnictva a policie. In: *Orlová, Slezsko a střední Evropa 1223–2023*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2023, s. 273 – 290. Zde odkazy na další literaturu.

6 K organizaci odchodů do Španělska srov. MAJTENYI, David, RAJLICH, Jiří. *Jan Ferák a ti druzí: Českoslovenští interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*. Cheb: Svět křidel, 2012.

7 NEDVĚD, Jiří. „Verbování“ československých příslušníků do mezinárodních brigád a jejich cesty do Španělska. *Historie a vojenství*, roč. 65, 2016, č. 3, s. 4 – 19.

8 Srov. *The International Brigades in the Spanish War 1936–1939: Flags and Symbols* (online). [cit. 14. 9. 2023] Dostupné na: <https://www.flaginstitute.org/pdfs/Sebastia%20Herreros.pdf>

a občas i k chaotické organizaci docházelo k převelení vojáků k různým útvarům poměrně často, takže detaily Krpcova působení na frontě můžeme rekonstruovat pouze částečně.⁹

Nadřazení u Krpce patrně rozpoznali organizační schopnosti a zřejmě i technické dovednosti získané prací na stavbách a v dolech, jelikož byl vyslán do důstojnického kurzu. Ten ale nedokončil, jelikož vzhledem k situaci na frontě republikánské velení všechny frekventanty zakrátko stáhlo k bojovým útvarům. Krpec se tak zúčastnil obrany přístupů k Madridu u Brunete v červenci 1937, které po počátečním úspěšném nástupu republikánské armády skončily drastickými ztrátami a ústupem.¹⁰ Sám Krpec v bojích utrpěl těžké zranění, které ho vyřadilo z dalšího frontového nasazení.¹¹

V dané situaci žádal o možnost odjet na léčení do SSSR, jak mu bylo před odchodem do Španělska přislíbeno. Chtěl se tak vyhnout možnému trestnímu stíhání za službu v cizí armádě. Republikánští velitelé jej však údajně žádali, aby odjel do ČSR a zde pomáhal informovat o situaci ve Španělsku a hrozbě fašismu.¹² V září 1938 tak odcestoval zpět do Prahy, odkud se po rekonvalescenci ve zbraslavském sanatoriu vrátil na Ostravsko. Termín jeho návratu souvisel se střídáním interbrigadistů španělskými jednotkami, kdy se přednostně repatriovali zranění a nemocní.¹³

Záhy po návratu vstoupil do KSČ. Bez prostředků a neschopný

Arnošt Krpec ve Španělsku (Zdroj: Archiv Slezského zemského muzea)

manuální práce pak vyžíval díky finanční podpoře od matky, která ale v následujícím roce zemřela, a příležitostným příspěvkům od KSČ. Zda skutečně vyvíjel propagační činnost ve prospěch španělských republikánů, není doloženo. Vzhledem k pomnichovské situaci v ČSR na to již zřejmě nedošlo.

S ohledem na trvající zdravotní komplikace Krpec opakovaně žádal o možnost doléčení v SSSR, k čemuž ironií osudu získal povolení až 19. března 1939, těsně po okupaci Čech a Moravy. Z obav před nacistickou represí se Krpec nejprve skrýval u své sestry Marie a poté u spolubojovníka

ze Španělska Maxe Kubiny (v některých protokolech chybně uváděn jako Kubín), s nímž se také koncem března pokusil překročit hranice do Polska. Tamní orgány však v té době uprchlíky z protektorátu ještě nepřijímaly, takže dvojice byla polskou hlídkou vrácena zpět.¹⁴ Po dalším skrývání se Krpcevi podařilo dostat do Polska až 19. dubna s pomocí převaděčské sítě a v doprovodu jistého Adolfa Tomíčka. Oba muži pak bez větších obtíží cestovali do Varšavy, kde se přihlásili na sovětském konzulátu.

Tamní činitelé oběma Českoslovákům vyšli vstříc. Patrně již byli o jejich cestě informováni prostřednictvím kanálů Kominterny či dokonce sovětských tajných služeb, s nimiž Krpec či další interbrigadisté z jeho okruhu mohli mít kontakty již ze Španělska. Jisté je, že Krpec s Tomíčkem od sovětských diplomatů získali dokumenty a peníze k další cestě na hranice SSSR. Dvojice dle Krpcova pozdějšího svědectví přestála setkání s polskou pohraniční stráží a po zaplacení „pokuty“ (či spíše úplatku) pokračovala vlakem do Moskvy, kde byli ubytováni v komunitě politických emigrantů. Péči jim poskytl zejména pozdější československý ministr Josef Krosnář.¹⁵

Ačkoliv sám Krpec svůj útěk z protektorátu popisoval de facto jako osobní iniciativu, ostravský stranický funkcionář Hynek Kožušník v roce 1954 vzpomínal, že Krpec údajně do Polska a dále do Moskvy cestoval s organizovanou skupinou „španěláků“,

9 Srov. NEKVASILOVÁ, Kateřina *Seznam československých interbrigadistů (1936–1939)*. Praha: Český svaz protifašistických bojovníků, 1996.

10 Srov. BEEVOR, Antony. *The Battle for Spain. The Spanish Civil War 1936–1939*. London: Penguin Books, 2006, s. 284–285.

11 Dle poválečné „*bojové charakteristiky*“, sepsané v červnu 1945 Krpcovým nadřízeným Teodorem Polou, byl ve Španělsku údajně raněn hned šestkrát. Danou informaci přirozeně nelze ověřit a Pola pravděpodobně vycházel pouze z Krpcova vlastního líčení. Viz ABS, ev. č. 2253/13.

12 ABS Praha, personální registr, ev. č. 2253/13.

13 Srov. např. NEDVĚD, J. „Verbování“ československých příslušníků do mezinárodních brigád a jejich cesty do Španělska.

14 K tehdejší situaci v regionu srov. BORÁK, Mečislav. *Odboj proti nacistickým okupantům na Ostravsku v letech 1939–1945*. In: *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, roč. 16. Ostrava: Tilia, 1991, s. 30–54; NENIČKA, Lubomír. *Druhá republika na Ostravsku 1938–1939*. Opava: Slezská univerzita, 2010; STOLAŘÍK, Ivo. *Patřili k prvním: Komentované dokumenty a vzpomínky k činnosti Obrany národa na Ostravsku*. Ostrava: Ostravské nakladatelství, 1994.

15 Narodil 1891 v Praze, zemřel 1968 tamtéž. Za první republiky poslanec KSČ, za okupace v exilu v Moskvě. V letech 1952–1963 zastával ministerské posty v oblasti ekonomiky a zásobování.

Josef Krosnář, na fotografii jako ministr výkupu mezi družstevníky štúrovského okresu v roce 1952 (Zdroj: TASR)

kteří měli od ilegálního vedení KSČ rozkaz k odchodu za hranice. Členem této skupiny měl být i pozdější generál Josef Hečko.¹⁶ Podle Kubína první neúspěšný pokus o překročení hranic proběhl spontánně, druhý byl organizován po domluvě se sovětskými diplomaty v Praze.¹⁷

Během jara 1939 Krpec absolvoval měsíční léčebný pobyt na Krymu. Po zotavení se přihlásil k práci ve Stalingradě, kde získal zaměstnání jako

traktorista. Dle vlastních slov byl opakovane oceňován jako „stachanovec“.¹⁸ Ve Stalingradě se také oženil s Valentinou Grigorjevou. Zásadní změna přišla po vstupu SSSR do války. V prosinci 1941 byl Krpec jako bývalý interbrigadista vybrán pro parašutistický výcvik a následné nasazení v týlu nepřítel.¹⁹ Pravděpodobně se tak stalo v gesci NKVD, jelikož do řad československé zahraniční armády byl Krpec odveden až v srpnu 1942.²⁰

K plánovanému vysazení do protektorátu v červenci 1942 však nedošlo. Sám Krpec se důvody nedozvěděl, patrně však souvisely s dopady heydrichiády, kdy byly do značné míry rozbity stávající struktury domácího odboje, a také s úsilím československé zahraniční armády o převzetí kontroly nad výsadky do vlasti, kdy vysílání desantů sovětskými orgány bez kooperace s Čs. vojenskou misí v SSSR budilo nelibost.

Namísto vysazení ve vlasti tak byl Krpec nově zařazen k formující se československé jednotce v Buzuluku. Nabízí se otázka, zda tam jako komunista vycvičený sovětskou rozvědkou nebyl vyslán se zpravodajskými a agitačními úkoly. Podivné je, že v lednu 1943 byl Krpec propuštěn jako neschopný vojenské služby, údajně v důsledku válečného zranění ze Španělska. Lze spekulovat, zda skutečné důvody nebyly odlišné, uvažíme-li, že zdravotní stav Krpce nebránil v absolvování nesporně náročného paradesantního výcviku.

Dle vlastních slov se Krpec po demobilizaci hodlal vrátit za manželkou, která se před frontou evakuovala ze Stalingradu do Čeljabinska. Před cestou se však chtěl sejit s několika dalšími komunistickými emigranty z ČSR, mezi nimiž údajně byli i Klement Gottwald a Václav Kopecký. Ti Krpcevi přislíbili zajistit pokračování zpravodajského a parašutistického výcviku, aby mohl být v budoucnu bojově nasazen. To se také stalo.

V červenci 1944 se Krpec dle vlastního svědectví v Kyjevě znovu sešel

16 Narozen 1907 ve Vyšních Lhotách, zemřel 1969 v Praze. Účastník španělské občanské války. Za druhé světové války působil u štábu 1. ukrajinského frontu jako koordinátor pro přípravu výsadků na území předválečného Československa. V letech 1944 a 1945 byl nasazen na Slovensku jako velitel partyzánského oddílu Vpřed. Za pozornost stojí, že na Hečka jako na svědka své odbojové činnosti se po válce odvolával vedle Krpce také jeho blízký spolupracovník a přítel Vladimír Sedlář (o něm viz dále). Viz ABS, personální registr, ev. č. 1178/14.

17 ABS Praha, personální registr, ev. č. 2253/13.

18 ABS Praha, personální registr, ev. č. 2253/13; SZM, ND, inv. č. VI 1/1.

19 Obecně k výsadbám z východní fronty viz ŠMEJKAL, Pavel. *S Moskvou za zády: Zpravodajci – Parašutisté – Partyzáni*. Praha: Academia, 2021; ŠOLC, Jiří. *Za frontou na východě. Českoslovenští parašutisté ve zvláštních operacích na východní frontě za druhé světové války (1941–1945)*. Cheb: Svět křídél, 2003.

20 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Detail příslušníka čs. vojenských jednotek v zahraničí (online). [cit. 13. 9. 2023]. Dostupné na: <https://www.vuapraha.cz/cechoslovaci-v-zahranici/40136>

s Gottwaldem, tentokrát v doprovodu Rudolfa Slánského a „majora Šrama“ – tedy Augustina Schramma.²¹ Obsah jednání není blíže zdokumentován, ale lze předpokládat, že se zde Krpec dozvěděl detaily o svých budoucích úkolech. Večer 28. srpna se pak konečně dočkal bojového nasazení, když se skupinou ŽIŽKA I kapitána Teodora Poly²² – shodou okolností Krpčova krajana z moravsko-slezského pomezí – přistál na území okupovaného Slovenska u obce Sklabina nedaleko Turčianského Sv. Martina.²³ Krpec měl u oddílu působit jako radiotelegrafista a zástupce politického komisaře Kaščáka v hodnosti poručíka. Při seskoku však došlo k poškození vysílačky, takže v praxi radista plnil především úkoly u štábu jednotky.

Polův výsadek se dostal na Slovensko v předvečer vypuknutí povstání. V jeho průběhu patřilo ke Krpčovým úkolům organizovat projevy v obcích pod povstaleckou kontrolou a asistovat u vytváření národních výborů. Pola a jeho druhové zformovali z povstalců partyzánskou brigádu „Jana Žižky“, která se postupem času rozrostla na 1 500 bojovníků. Podle Polova a Kaščákovy poválečného svědectví se Krpec vyznamenal jako polní velitel v bojích o Bánovce. Činnost útvaru byla již v literatuře popsána,²⁴ omezme se proto na konstatování, že v únoru 1945 se Krpec stal náčelníkem štábu brigády, s nímž se

Teodor Pola v rozhovoru s Arnoštem Krpcem a Alexandrem Dubčekem při příležitosti oslav 20. výročí SNP (Zdroj: TASR)

8. dubna 1945 spojil s rumunskými jednotkami.

Během působení na Slovensku se Krpec seznámil a sprátil s Vladimírem Sedlářem, komisařem a krátce i velitelem 9. praporu brigády. Sedlář, bývalý poddůstojník předmnichovské armády původem z Valašska, pracoval

od roku 1939 ve zbrojovce v Dubnici nad Váhom, kde se zapojil do odboje. V letech 1941 až 1943 byl několikrát vyšetřován a vězněn. V trestnici v Ilavě se seznámil s pozdějším předsedou vlády Viliamem Širokým. Za svou odbojovou činnost byl koncem roku 1943 odsouzen k pětiletému

- 21 Narozen 1907 v Liberci, zemřel 1948 v Praze. Za první republiky stíhán za ilegální komunistické aktivity. Za války v SSSR organizoval výsadky na okupovaném území, pravděpodobně byl zároveň agentem NKVD. V době komunistického puče působil na ministerstvu národní obrany a zřejmě fungoval jako styčný důstojník mezi československými a sovětskými zpravodajskými orgány. Objevily se spekulace o jeho podílu na smrti Jana Masaryka. V květnu 1948 byl za nejasných okolností zastřelen. Za Schrammovu vraždu byl roku 1953 popraven Miroslav Choc, o jehož vině se dodnes vedou spory. PEJČOCH, Ivo, TOMEK, Prokop. *Agenti-chodci na popravišti: kurýři západních zpravodajských služeb, popravení v letech 1949–1958*. Cheb: Svět křidel, 2011.
- 22 Narozen 1922 ve Vávrovicích u Opavy, zemřel 1974. Za okupace se po útěku z nucených prací v Bělorusku přidal k partyzánům a poté k zahraniční armádě. Po skončení války se stal vojákem z povolání. KREMER, Jiří. *Kapitán Teodor Pola*, Opava, 1983. Rukopis (online). [cit. 13. 9. 2023]. https://www.okpb.cz/el_databaze/archiv_svazu_bojovniku/kramer_jiri_kapitan_teodor_pola/index.html
- 23 Srov. ŠOLC, J. *Za frontou na východě*; HROŠOVÁ, Marie. *Na každém kroku boj – historie 1. československé Partyzánské brigády Jana Žižky (srpen 1944 – květen 1945)*. Vsetín: Český svaz bojovníků za svobodu, 2012.
- 24 Např. PŘÍKRYL, Josef. *1. čs. partyzánská brigáda Jana Žižky: (srpen – listopad 1944)*. Ostrava: Profil, 1976; HROŠOVÁ, M. *Na každém kroku boj. Příspěvek k dějinám brigády jsou i různé paměti jejích příslušníků. Sem lze zařadit např. SEDLÁŘ, Vladimír. Za svobodu našich národů a mír (Vzpomínky partyzánského komisaře v Slovenském národním povstání)*. Brno: Městský výbor Českého svazu protifašistických bojovníků v Brně, 1989.

Josef Kotas při projevu v roce 1946 (Zdroj: Archiv Slezského zemského muzea)

trestu odnětí svobody, avšak krátce nato, oficiálně ze zdravotních důvodů, byl z vězení propuštěn. (Později se objevovala neprůkazná obvinění, že se na svobodu dostal jako konfident.) Po vypuknutí povstání se přidal k partyzánům.²⁵

Po skončení partyzánské anabáze se Krpec společně s Polou a Kaščákem počátkem dubna 1945 vydali do

Košic, kde se formovala nová československá vláda. Odtud z Gottwaldova pověření pokračovali do Kyjeva, aby podali Ukrajinskému štábu partyzánského hnutí zprávu o činnosti brigády. Do Košic takřka současně, zřejmě z vlastní iniciativy, dorazil i Vladimír Sedlár společně s velitelem 9. praporu brigády Immrichem Müllerem, později známým pod jménem Ivo Milén.²⁶

Sedlár byl následně – snad s Krpcovou přímluvou – pověřen Gottwaldem a Slánským vybudováním nového bezpečnostního aparátu na Ostravsku, kam koncem dubna odcestoval spolu s činovníky KSČ Vilémem Novým²⁷ a Josefem Kotasem.²⁸ První zmiňovaný se v Ostravě stal redaktorem stranického tisku a předsedou stranické organizace, druhý po skončení bojů stanul

25 ABS Praha, personální registr, ev. č. 1178/14.

26 Narozen 1911 v Prievidzi, zemřel 1979. Před válkou středoškolský učitel, v letech 1941 – 1944 vězněn. Následně se účastnil SNP a partyzánských bojů. V roce 1945 přijat k SNB v Ostravě, později se vypracoval na pozici zástupce náčelníka StB. V roce 1951 zatčen, 1953 odsouzen v procesu s představiteli bezpečnostních složek k 22 letům vězení. Propuštěn 1956, poté pracoval jako knihovnik v Praze. Od r. 1947 používal jméno Milén, které pro zjednodušení ponecháváme v celém textu studie.

27 Narozen 1904 v Jihlavě, zemřel 1987 v Praze. Komunistický žurnalista, za okupace v emigraci ve Velké Británii. V letech 1945 – 1949 tajemník Krajského výboru KSČ v Ostravě, od roku 1946 poslanec. Během vnitrostranických čistek v 50. letech odešel z veřejného života, v 60. letech se vrátil do politiky a patřil k podporovatelům tzv. normalizace.

28 Narozen 1891 v polské (Slezské) Ostravě, zemřel 1966 v Ostravě. Meziválečný odbojový předák, za války v emigraci ve Velké Británii. V letech 1945 – 1960 stál v čele ostravské samosprávy. KOTAS, Josef. Vzpomínky na boje proti fašismu na Ostravsku, v emigraci v období II. světové války a návrat do osvobozené vlasti (1935–1945). In: *Ostrava, příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, roč. 8. Ostrava: Sfinga, 1975, s. 165 – 201; PRZYBYLOVÁ, Blažena, ŠERKA, Josef. *Muži s mocí: Portréty představitelů města Ostravy 1918–1989*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1999, s. 35 – 37.

v čele městské samosprávy. Sedlář byl jmenován do čela Národní bezpečnostní stráže (NBS, předchůdkyně SNB) v Moravské Ostravě a následně zaujal pozici velitele SNB v celém obvodu ostravské expozitury MSZNV. Během tohoto zařazení se mezi Sedlářem a Novým rozvinul přátelský vztah, který ovlivnil i Krpcevu kariéru.²⁹

Zatímco v Košicích proběhlo první rozdělování funkcí v osvobozené republice, strávil Krpec toto období v Kyjevě sepsáváním zpráv, takže do osvobozené Prahy dorazil asi v polovině května. Podle jeho pozdějšího svědectví mu zde Slánský vytkl, že zatímco zde komunisté pilně pracují, on si „koule válel“ v Kyjevě. Nabízí se otázka, zda Krpec ve služebních životopisech v letech po Slánského neslavném konci poněkud nefabuloval, aby se „očistil“ od svých kontaktů se jmenovaným. Jisté je, že se Krpec po neúspěšném úsilí zajistit si další uplatnění v Praze vrátil na Ostravsko, kde se jej ujal Vilém Nový.

Ten bývalého partyzána pověřil potlačením „šovinistické stávkové horníků“ na Karvinsku. Patrně šlo o jeden z masových protestů polských pracujících na Těšínsku v době sporů o vymezení hranic v tomto regionu.³⁰ Uvedené nepokoje ovšem rychle odezněly. Zakrátko pak Krpec nastoupil k NBS.³¹ Za pozornost stojí, že v pozdějších služebních životopisech z 50. let on ani Sedlář nikdy nezmiňovali vzájemnou známost z bojů na Slovensku, a to i přesto, že se jejich rodiny i v následující době stýkaly. Pozdější vývoj Sedlářovi kariéry Krpce zřejmě vedl k marginalizaci jejich vztahu. Lze však přepokládat, že v prvních měsících služby u SNB se oba muži vzájemně podporovali a že oběma posloužily jak Krpcevy styky se Slánským a kontakty

Vladimír Sedlář v létě 1945, reprofoto z deníku *Nová svoboda* (Zdroj: Archiv Slezského zemského muzea)

v SSSR, tak Sedlářovy známosti se Širokým a Novým. Není bez zajímavosti, že v řadách bezpečnostního aparátu v Ostravě (konkrétně u Zemského odboru bezpečnosti II) v té době působil také další z Krpceových spolubojovníků ze Slovenska a Sedlářův přítel Ivo Milén, pozdější zástupce velitele StB.³²

Jako někdejší frontový zpravodajec byl Krpec zpočátku pověřen vedením úřadovny Státní bezpečnosti v Moravské Ostravě. Dle vlastních slov po třech týdnech sám rezignoval, jelikož se necítil být pro danou funkci kompetentním. V pozdějších výpovědích – stejně jako Sedlář – argumentoval také údajnou sabotáží ze strany podřízených z řad prvorepublikových kádru, v tomto případě však s největší pravděpodobností jde o účelové tvrzení. Od 12. července 1945 Krpec sloužil jako řádový kriminální čekatel na bruntálské

Vilém Nový při projevu 1. května 1946 v Ostravě (Zdroj: Archiv Slezského zemského muzea)

okresní úřadovně StB, později v roce 1946 v rámci reorganizace státně-bezpečnostní služby transformovanou na bruntálskou pobočku oblastní úřadovny StB. Poté byl přemístěn na pobočku oblastní služebny StB do Krnova, kde „pochtivě, svědomitě a odaně [sic!] prodělal únorové události“, za což si vysloužil bronzovou medaili Řádu Vítězného února.³³

Zařazení na nižších pozicích v západoslezském pohraničí se v porovnání se zamýšleným uplatněním v Ostravě mohlo jevit jako nedůstojné pro zasloužilého účastníka odboje, disponujícími styky se stranickými špičkami. Zároveň ale Krpce nejspíše uchránilo před kontroverzemi, jimž čelili jeho spolubojovníci z partyzánských časů Sedlář a Milén. Ti se v Ostravě již od června 1945 museli

29 ABS Praha, personální registr, ev. č. 1178/14.

30 Srov. FRIEDL, Jiří. *Češi a Poláci na Těšínsku 1945–1949*. Brno: Conditió humana, 2012. Obecně k problematice stávek v regionu v raně poválečném období srov. JANÁK, Dušan. Stávkové hnutí ve Slezsku a na severní Moravě 1945–1948. In: HLAVIENKA, Lubomír, KOLÁŘ, Ondřej, ŠOPÁK, Pavel, eds.: *Slezsko a třetí Československá republika 1945–1948*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2023, s. 63–88.

31 K tehdejší situaci SNB v regionu srov. HLAVIENKA, Lubomír, KOLÁŘ, Ondřej. *Sbor národní bezpečnosti ve Slezsku a jeho podíl na řešení poválečných problémů regionu 1945–1948*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2022.

32 Srov. ABS Praha, personální registr, ev. č. 1178/14, životopisy Vladimíra Sedláře.

33 ABS Praha, personální registr, ev. č. 2253/13; SZM, ND, inv. č. VI 1/1.

potýkat s nařčeními ze stranění bývalým kolaborantům³⁴ i z krytí excesů proti internovanému německému obyvatelstvu.³⁵ Uvedené kontroverze počátkem roku 1946 vyústily v Sedlářovo přeložení.³⁶

V závěru března 1948 byl Krpec převezen zpět do Ostravy a na podzim téhož roku mu SNB přiznal vojenskou hodnost poručíka. Následovalo povýšení na nadporučíka na podzim 1949 a na kapitána v říjnu 1953.

Relativně úspěšná služební kariéra však byla spojena s komplikacemi v osobním životě. Krpcova manželka v SSSR byla po válce evidována jako nezvěstná. V roce 1949 Krpec proto požádal o rozvod. V té době však již měl s jistou Jiřinou Sargovou dceru, narozenou roku 1946. Vztah z nejasných důvodů nevydržel, takže se Krpec po vyřízení rozvodových formalit oženil se Slovenkou Helenou Donáthovou, bývalou odbojářkou a účastnicí Slovenského národního povstání, od roku 1945 členkou KSČ. Manželé pak společně měli další dceru.

Kádrové i služební posudky vesměs vyznívaly v Krpcův prospěch, jeho výsledky v odborných kurzech byly spíše průměrné. Nadřazení a kolegové kromě pracovních schopností oceňovali jeho bodrou a přátelskou povahu. Jako dílčí problémy byly zmiňovány sklony k nervozitě (vysvětlované válečnými traumaty) a závislost na cigaretách. Kolem roku 1954 u Krpce opět propukly zdravotní problémy, údajně v důsledku

Výcvik příslušníků SNB v Osoblaze na Krnovsku v době Krpcova působení v regionu (Zdroj: Archiv Slezského zemského muzea)

válečných útrap i pracovního nasazení, v důsledku čehož musel část úkolů přenášet na podřízené. Přesto s jeho výsledky dále panovala spokojenost.³⁷

Zároveň však, z počátku v relativní tichosti, někdy od přelomu let 1951 a 1952 probíhalo prověřování jeho činnosti. V té době se již rozjíždělo hledání tzv. vnitřního nepřítele v KSČ. Počínající vnitrostranické čistky vedly mimo jiné také k zatčení Nového i Miléna. Sedlář, v té době již působící v Praze v hodnosti majora, v obavě před perzekucí odešel roku 1951 do civilu a pracoval jako obchodní zástupce dubnické zbrojovky. Jeho dřívější činnost se stala předmětem rozsáhlého vyšetřování.³⁸ Současně v Ostravě došlo k zatčení krajského stranického předsedy Vítězslava

Fuchse a jeho spolupracovníků. Celá skupina kolem Fuchse a Peschela, zřejmě i Sedláře a snad i Krpce s Milénem, byla viněna ze spolupráce s proskribovaným Rudolfem Slánským a podle výsledkových protokolů se zdá, že byla snaha je propojit s připravovaným procesem proti němu. To se nakonec nestalo. Sedlář se přesunem do Dubnice dokázal dostat z hledáčku StB. Milén byl odsouzen v rámci procesu s představiteli bezpečnosti a v roce 1956 propuštěn na svobodu. Vilém Nový byl propuštěn v roce 1954. Sám Vítězslav Fuchs byl sice odsouzen v procesu s Marií Švermovou, ale v roce 1955 se také ocitl na svobodě.³⁹

V této atmosféře se pod drobnohledem ocitl i Krpec. V únoru 1953 při

34 Spor se týkal zejména Sedlářových styků s příslušníky partyzánské skupiny Jiskra, činné za války v Beskydech, jež byla podle některých odbojářů z okruhu skupiny VELA (Velitelství lidové armády) infiltrována gestapem. Někteří členové Jiskry byli po osvobození přijati k SNB, mezi jinými vojenský velitel Jiskry Alfréd Geier, který se jakožto šéf hospodářského oddělení SNB v Ostravě stal blízkým spolupracovníkem Sedláře. Srov. ŠTĚPÁN, Václav. *Alois Vařejka a jeho doba*, Písek: Šárka, 2007. ABS, sign. 310-87-35, ABS, ZV-4 MV, vyšetřovací spis Ivo Miléna.

35 Srov. ABS Praha, f. Sekretariát ministra vnitra, 1. díl, 1948–1959 (označení fondu A 2/1), krab. 57, inv. č. 1765; BORÁK, M. Internáční tábor „Hanke“ v Moravské Ostravě v roce 1945. In: *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, roč. 18. Ostrava: Tilla, 1997, s. 88–124.

36 MIKULKA, Jiří. Téměř zapomenutí muži. Přehled oblastních velitelů SNB v letech 1945–1948. *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 2021, č. 19, s. 307–353.

37 ABS Praha, personální registr, ev. č. 2253/13.

38 ABS Praha, f. Historický fond Státní bezpečnosti, 1945–1989 (označení fondu H), signatura 477.

39 Stručně k Fuchsovu procesu srov. LÖBL, Eugen. *Svedectvo o procese s vedením protistátního sprisahaneckého centra na čele s Rudolfem Slánským*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 119, 192; LŐŽI, Marián. Hledání nepřátel uvnitř KSČ. Fóra, aktéři a konfliktní témata vnitrostranické komunikace v regionální perspektivě (podzim 1950 – jaro 1951). *Securitas imperii*, sv. 32, 2018, č. 1, s. 222–249 (online). [cit. 13. 9. 2023]. Dostupné na: https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2018/06/SI_32_s222-249.pdf

kádrovém pohovoru jeho podřízený z V. odboru KS StB v Ostravě Rudolf Vons vypověděl, že si Krpec u svého útvaru vydrží „kliku“ oblíbenců, k níž patřili Bohumil Zítka, Mojmír Strakoš, Josef Kempný, Jaroslav Krčmarský, Jaroslav Vrobel, Oldřich Bernatík a v minulosti též jistý Kubiela, později přeložený na Karlovarsko. Dotyční se prý s Krpcem scházeli v hostincích, kde probírali služební záležitosti a podřízení šéfovi referovali o náladách mezi mužstvem. Mimo to Vons – v rozporu s hodnocením Krpcových nadřízených – tvrdil, že náčelník V. odboru zanedbává účast na stranických schůzích. Vons také tvrdil, že se Krpec po válce dostal k SNB díky Rudolfu Peschelovi, bývalému tajemníkovi krajské bezpečnostní komise, který byl roku 1951 zatčen během akce namířené proti tehdejšímu krajskému tajemníkovi Vítězslavu Fuchsovi. Peschel byl ve věci vyslechnut, ale bez výsledku.⁴⁰ Podle Vonse měl Krpec kryt drobné přečiny svého předválečného přítele Štěpána Wzsolky, který krátce působil jako informátor StB. Ze stížnosti pravděpodobně nevyplynuly žádné kázeňské důsledky.

Wzsolky, který působil jako velitel lidových milic v ostravském pivovaru, se týkala i stížnost jistě L. Strakové z února 1952. Tato zaměstnankyně pivovaru náhodně vyslechla Wzsolkův telefonát s Krpcem, při němž se oba muži v bujaré náladě častovali obhroublými výrazy. Straková se poté dotazovala na Krpce u bratrů Murašových sloužících u StB. Poté podala písemnou stížnost, která se však spíše než samotného Krpce týkala údajných Wzsolkových opileckých excesů v zaměstnání. Konkrétně ve vztahu ke Krpcovi Strakovou paradoxně pohoršilo především vulgární vyjadřování, ale nepozastavila se nad celkovým obsahem rozhovoru, kdy Wzsolka

1093 1

MINISTERSTVO NÁR. BEZPEČNOSTI
ODBOR KÁDROVÝ A ŠKOLSKÝ

Dne 8. května 1953.

Výtisk č. 1.

C. K-01522/v-53
Při odpovědi uveďte vždy číslo této jednotky.

Hlavní správa Stb
sekretariát náčelníka

P r a h a.

K r p e c Arnošt, npor. /29.1.1913/ – šetření.

Zdejší oddělení provádí šetření týkající se npor. Arnošta Krpce služebně zařazeného na KS Stb Ostrava.

Vzhledem k tomu, že jest podezření že npor. Krpec udržoval velmi úzké styky s býv. kádrovým referentem KV KSČ v Ostravě Rudolfem Pěschem, který byl zatčen, žádám aby Pěschl byl k osobě npor. Krpce vyslechnut. Výsledkem jest třeba objasnit poměr Pěschla k npor. Krpce, jejich styky, neboť mezi příslušníky Stb v Ostravě se proslýchá, že Krpec pomocí Pěschla dosáhl důstojnické hodnosti.

Zápis o výpovědi s Rudolfem Pěskem zašlete zdejšímu oddělení k shora uvedenému čj.

Náčelník zvláštního oddělení
kapitán SNB

Emil J. Janča
ktf Janča

*2. apr. Repol - k provedení
12. 5. 53 P.*

Ministerstvo národní bezpečnosti
15. dubna 1953
Dne 13. V. 1953
Čj. A-1093/12-10. 13.
Předseda

2

Žádost o výslech Rudolfa Peschele ohledně styků s Arnoštem Krpcem z 8. května 1953 (Zdroj: ABS)

Krpecovi sliboval dodat maso a pivo, což by mohlo naznačovat nelegální obchodování s potravinami a obcházení přidělového systému.

V říjnu 1953 podporučík Karel Poremský referoval o podezřelých stycích Krpce se „známým pijanem“ Bohuslavem Duškem, který byl

milencem údajné bývalé konfidentky gestapa kožešnice Markéty Bergové, „členky ústředního svazu sionistů“.⁴¹ Duškův bratr byl stejně jako Krpec bývalým interbrigadistou, po válce však zůstal v zahraničí. Krpcův nadřízený major Král záležitost „smetl ze stolu“ s odůvodněním, že náhodně Krpcovo

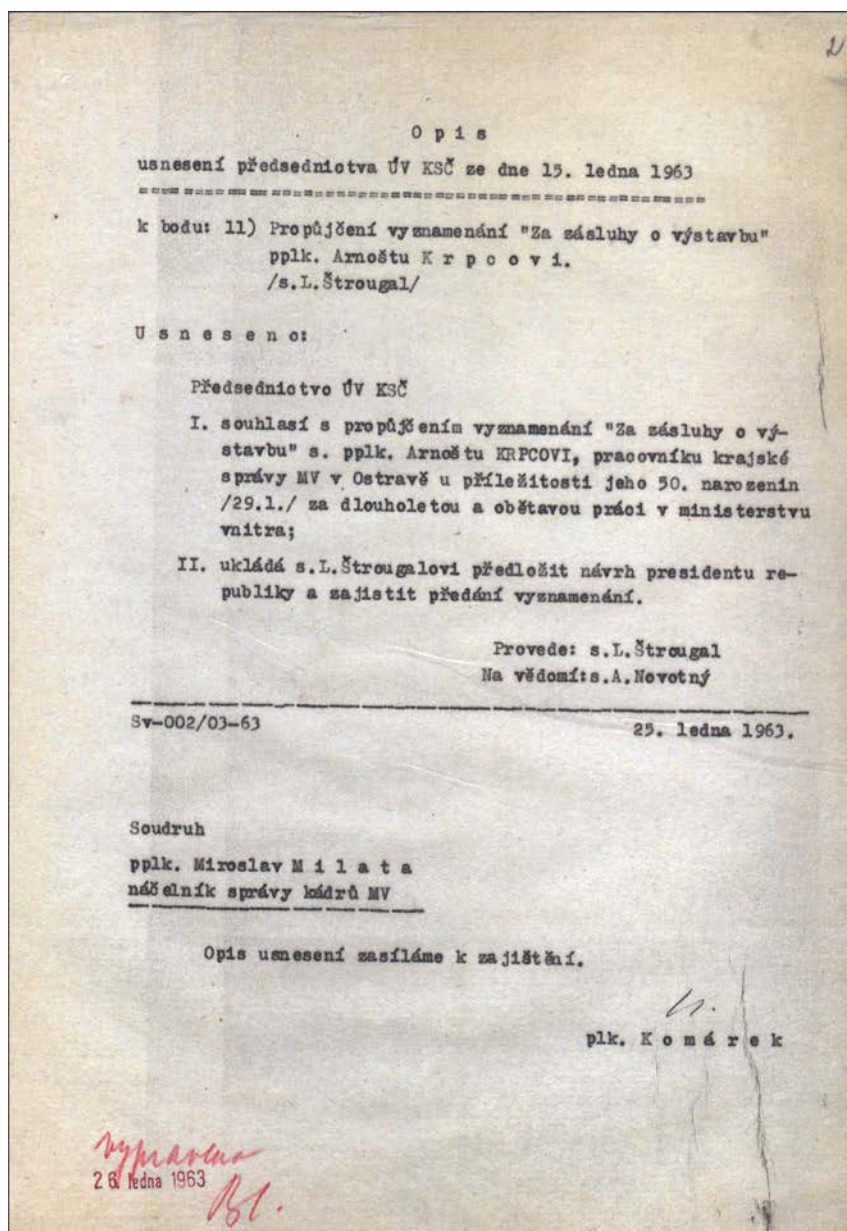
40 Prameny nedokládají konkrétní vazby mezi Krpcem a Peschelem, ale je možné, že se oba muži znali z doby válečného pobytu v SSSR.

41 Dosavadní výzkumy k historii ostravské služebny gestapa existenci konfidentky tohoto jména nedokládají. Srov. zejména BORÁK, M. *Spravedlnost podle dekretu: Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov: Tilia, 1998; SEĎA, Radomír. *Pět proti gestapu: příběh diverzní skupiny Karla Břenka a odboje zaměstnanců Vítkovických železáren v letech 1943–1944*. Ostrava: Montanex, 2014.

setkání s Duškem v restauraci Vzlet, jehož byl Poremský svědkem, nelze pokládat za důkaz bližších kontaktů mezi oběma muži. Dušek byl obecně známý snahou navazovat v hostincích nahodilé banální hovory s hosty o různých tématech a dle Krále neexistoval důvod se domnívat, že by občasné Duškovy hovory s Krpcem byly výjimkou.

Popsané kauzy byly vesměs v kontextu dobových čistek vcelku marginální a pro Krpce zůstaly bez následků. Za pozornost ovšem stojí fakt, že se všechny popsání incidenty odehrály během roku 1953, kdy po procesu se Slánským a spol. kulminovalo tažení proti domnělým zrádcům z řad interbrigadistů.⁴² Této atmosféry se patrně pokusili využít i někteří Krpcevi kolegové a podřízení k jeho diskreditaci. K tomu mohla přispívat snad i jejich vlastní obava, že budou v rámci vnitrostranického boje sami nařčeni z neloajality. Nedůvěru ke Krpcevi mohly podněcovat také jeho dřívější styky se Sedlářem a Milénem. Zároveň ale nelze vyloučit pravdivý základ některých nařčení, zejména pokud jde o obhroublé chování, protěžování některých podřízených či pokoutné opatrování potravin mimo přidělový systém.

Ačkoliv stížnosti nevedly ke kázeňskému postihu, Krpec byl zakrátko podroben „zvláštní prověrce“. Během roku 1954 StB shromáždila výpovědi několika jeho bývalých spolupracovníků a spolu bojovníků, které vesměs vyzněly příznivě. Krpec tak prověrku ustál a v následujících letech se dokonce dočkal několika ocenění. V roce 1963 získal řád Za zásluhy o výstavbu.⁴³ Dle záznamu z roku 1964 nebyl nikdy kázeňsky ani soudně trestán.

Usnesení předsednictva ÚV KSČ o propůjčení vyznamenání Za zásluhy o výstavbu Arnoštu Krpcevi z 15. ledna 1963 (Zdroj: ABS)

Nadále pokračoval ve služebním postupu a dlouhou dobu stál v čele sledovacího odboru ostravské služebny StB (původně 7., po reorganizaci 4.

odbor). Jeho činnost byla dle dostupných informací převážně administrativního a organizačního charakteru. Role sledovacího odboru měla při

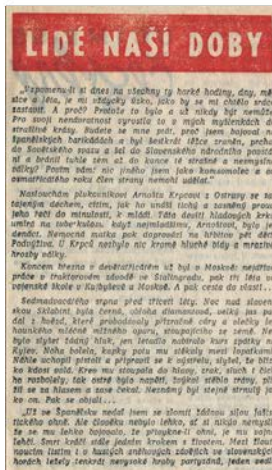
42 Srov. BÁRTA, Milan: Interbrigadisté na ministerstvu vnitra po roce 1945. In: *80 let od konce občanské války ve Španělsku. Sborník z konference*. Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2023, s. 83 – 97; LÖBL, E. *Svědectvo o procese s vedením protistátního sprisahanského centra na čele s Rudolfem Slánským*; NEDVĚD, Jan. *Českoslovenští dobrovolníci, mezinárodní brigády a občanská válka ve Španělsku 1936–1939*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, 2008, s. 149 – 154 (online). [cit. 14. 9. 2023]. Dostupné na: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/17435/DPTX_2007_2_11210_ASZK10001_117481_0_61993.pdf?sequence=1&isAllowed=y

43 *Vyznamenání Za zásluhy o výstavbu*, (online). [cit. 14. 9. 2023]. Dostupné na: <https://www.prazskyhradarchiv.cz/file/edee/vyznamenani/vzzov1.pdf>

Krpecovo válečné nasazení na Slovensku se z pohledu nadřízených jevílo jako úspěšné. Z pramenů bohužel nevysvítá, proč Krpec na rozdíl od Poly a dalších spolubojovníků

Oslavy 23. výročí SNP, Arnošt Krpec třetí zprava (Zdroj: TASR)

Drumina, a prošloga ponedjeljka u Hotelu Strahovský okružili čim ih naređeno uplašili na ulicu, ali u nekaj bruku baš iznenadili. Uprkos tome, u Hotelu Strahovský, u čijem podzemlju se krije, uopćenim, ali potajanim, podzemnim hodnicima, stasavio se jedan od najpoznatijih i najbogatijih ljudi u Austriji, a to je bio knez Karel, knez od Štajerske. Knezu je bilo čudno, ali nije se mogao ništa reći. On je bio jedan od najbogatijih ljudi u Austriji, a to je bio knez Karel, knez od Štajerske. Knezu je bilo čudno, ali nije se mogao ništa reći. On je bio jedan od najbogatijih ljudi u Austriji, a to je bio knez Karel, knez od Štajerske.

Sobotní příloha *Práce* z 27. června 1974 s článkem o Arnoštu Krpcovi (Zdroj: *Práce*)

po skončení války nezůstal v armádě a usiloval o uplatnění v SNB. Sám ve služebních životopisech tuto otázku opakovaně pomíjel, stejně tak marginalizoval své známosti s dalšími bývalými příslušníky partyzánské brigády Jana Žižky, sloužícími v té době u bezpečnosti na Ostravsku. Obdobně vyhýbavě se k dřívější známosti s Krpcem stavěli Sedlák a Milén.

Ono mlčení sugeruje předpoklad, že zařazení bývalých spolubojovníků na důležité pozice v bezpečnostním aparátu na Ostravsku mohlo představovat součást záměru o ovládnutí SNB v klíčovém průmyslovém regionu exponents KSC, z nichž minimálně Krpec nepochybně disponoval určitým napojením na NKVD. Nabízí se i hypotéza, že tuto myšlenku během

košických jednání v dubnu 1945 předestřel stranickému vedení právě Krpec, který jako jediný ze skupiny partyzánů – pozdějších důstojníků SNB pocházel z Ostravska, a zároveň (na rozdíl od prakticky neznámého Sedláře či Milény) byl „prověřeným“ kádrem a znal se osobně s Gottwaldem a Slánským.⁴⁵ Je nicméně nejasné, proč byl vedením bezpečnosti na Ostravsku pověřen Sedlár, jehož hlavní devízou mělo být to, že pocházel z nedalekého Valašska, a nikoliv místní rodák Krpec.⁴⁶ Zde se nabízí vysvětlení, že Sedlár dostal přednost

před Krpcem jednoduše proto, že byl ve správný čas v Košicích, zatímco Krpec musel v Kyjevě sepsovat zprávu o bojovém nasazení brigády. Nicméně je to pouze spekulace.

Krpecova služba u SNB se ve světě pramenů jeví jako převážně rutinní, s pozvolným kariérním postupem bez výraznějších výkyvů. Právě tato „průměrnost“ a skutečnost, že s výjimkou epizodního působení v čele ostravské StB v roce 1945 nikdy nezastával žádné čelní pozice v bezpečnostním aparátu, však zřejmě přispěla k tomu, že jej vážněji

nepostihly dopady vnitrostranických čistek první poloviny 50. let, třebaže jeho kontakty s Rudolfem Slánským a dalšími zatčenými exponenty jej k tomu mohly minimálně předurčovat. Na druhou stranu nelze vyloučit, že Krpce před potenciální perzekucí částečně chránila známost s generálem Hečkem, jemuž se politické procesy vyhnuly, případně jiné konexe z válečné doby. V „každodennosti“ poválečné bezpečnostní služby se Krpecovou výraznou devízou stávala také reputace zasloužilého válečného veterána.

Lubomír Hlavienka – Ondřej Kolář • Arnošt Krpec – inter-brigadist, partisan and officer of the National Security Corps

Arnošt Krpec (1913-1975), born into a working-class family from Ostrava, was involved in the left-wing movement from a young age but was not significantly politically engaged. Thanks to his participation in the Spanish Civil War, where he fought as a volunteer on the Republican side, he gained contacts in the international communist movement. These allowed him to travel from the Protectorate of Bohemia and Moravia to the Soviet Union at the beginning of the Nazi occupation. There, he established contacts with the exiled leadership of the Communist Party of Czechoslovakia and with the NKVD authorities and underwent intelligence training. As a political commissar of the Jan Žižka partisan brigade, he participated in combat operations in Slovakia in 1944 and 1945.

Shortly after the war, he joined the National Security Corps in Ostrava, where his fellow fighters from the partisan brigade also held leading positions. Despite his connections to influential party figures, he did not prove himself in a leadership role, so after a brief stint as head of the Ostrava State Security, he served as a regular investigator in western Silesia. After returning to Ostrava in 1948, he continued his “routine” career and gradual service progression. In the first half of the 1950s, he was threatened with prosecution in the trials following the liquidation of the alleged “conspiratorial centre” around Rudolf Slánský. In the end, Krpec retired from service in 1964 with the rank of colonel, without any punishment.

Mgr. Lubomír Hlavienka, Ph.D. (1984)

Absolvoval v r. 2010 obor České a československé dějiny na Slezské univerzitě v Opavě, v r. 2015 tamtéž ukončil doktorské studium. V letech 2014 – 2021 působil na Ústavu středoevropských studií Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě, v období 2017 – 2021 byl tajemníkem ústavu. V letech 2021 – 2022 vyučoval na Ústavu veřejné správy a sociální politiky stejné univerzity. V r. 2022 přešel do Slezského zemského muzea v Opavě. Předmětem jeho zájmu jsou československé dějiny 20. století, dějiny bezpečnostních sborů v období po r. 1945 a otázka národnostních menšin v českém pohraničí. Mimo toho se zabýval také problematikou slovenské armády v období 2. světové války. Je autorem či spoluautorem řady knih a studií, jako např. *Sbor národní bezpečnosti ve Slezsku a jeho podíl na řešení poválečných problémů regionu 1945–1948* (s Ondřejem Kolářem), nebo *Atlas národnostních a náboženských menšin v České republice*.

Kontakt: hlavienka@szm.cz

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. (1983)

Vystudoval Univerzitu Palackého, obor České dějiny. V roce 2012 ukončil doktorské studium a nastoupil do Slezského zemského muzea v Opavě. Zde působí jako kurátor podsbírek Novodobé dějiny a Slezský ústav, od roku 2015 také jako vedoucí Oddělení historického výzkumu. Zastává také funkci výkonného redaktora časopisu Slezský sborník. Badatelsky se věnuje zejména dějinám bezpečnostních sborů ve 20. století a problematice pohraničních regionů. Je mimo jiné autorem či spoluautorem knih *Mimořádný lidový soud v Opavě a „velká retribuce v západním Slezsku 1945–1948, Bouřlivé trojmezí: Slezsko 1918–1923* (s Ivanou Kolářovou), či *Henleinovské povstání v západním Slezsku 1938*. Je také editorem kolektivní monografie *Státní hranice a pohraniční regiony ve střední Evropě 1918–1989*.

Kontakt: kolar@szm.cz

45 Bliže ke košickým jednáním a jejich vazbám na Ostravsko např. NOVÝ, Vilém. *Život a revoluce*. Praha: Orbis, 1974.

46 Srovnej ABS Praha, f. spis H-477, výpověď Anny Koudelkové z 1. listopadu 1950; ABS Praha, personální registr, ev. č. 1178/14, Vladimír Sedlár, vlastní životopis.

„ŽIŤ SLOBODNE POD TATRAMI!“ POKUS O LETÁKOVÚ AKCIU PROTIKOMUNISTICKEJ ODBOJOVEJ SKUPINY MLADÁ GARDA SLOBODY NA JAR 1952

MARTIN GABČO

Letáky v podobe zväčša stručných písomností predstavovali efektívny nástroj realizácie protikomunistického odboja.¹ Podľa českého historika Václava Vebera (1931 – 2016) bola ich tvorba spätá takmer s každou odbojovou skupinou.² Hoci potenciál vplyvu letákov na obyvateľstvo nie je možné generalizovať ani preceňovať, v prípade vhodnej distribúcie svojich adresátov informovali o skutočnostiach, ktoré komunistický režim pred svojimi občanmi utajoval a propagandisticky deformoval. Prostredníctvom nich jednotlivci alebo skupiny taktiež mohli obyvateľstvo oboznamovať s vlastným programom uskutočňovania protikomunistickej odbojovej činnosti. Okrem propagácie zámerov rezistentných aktivít a prelamovania informačnej blokády letáky v rôznej miere slúžili na mobilizáciu k praktickým protirežimovým aktivitám rôzneho charakteru.

Letáky s protikomunistickým obsahom sú v súčasnosti pre bádateľov dostupné predovšetkým ako súčasť albumov dôkazových materiálov zaradených do vyšetrovacích spisov Štátnej bezpečnosti (ŠtB). Ich nález počas osobných alebo domových prehliadok predstavoval pomerne zásadný dôkaz protirežimovej činnosti. Držiteľa usvedčoval buď z priamej účasti na aktivitách tejto proveniencie, alebo prinajmenšom z neoznámenej vedomosti o prebiehajúcom narušení zriadenia

príslušným úradným miestam. Letáky okrem toho nájdeme v samostatných kolekciami, do ktorých boli na veliiteľstvách ŠtB zaradené po ich nájdení a odovzdaní občanmi alebo príslušníkmi bezpečnostných orgánov.

Z pohľadu historika sú mimoriadne zaujímavé letáky prezentujúce ucelenú proklamáciu konkrétneho hnutia s jasne vymedzeným protikomunistickým programom. Takto koncipované písomnosti oznamovali ciele a zámerly sledované ich autormi. Tí svoju

identitu deklarovali zväčša v podobe špecifických pomenovaní symbolicky vyjadrujúcich poslanie a ideovú náplň prevádzaných rezistentných aktivít.

Predovšetkým pre koniec 40. a prvú polovicu 50. rokov 20. storočia je príznačnou existenciou organizovaného protirežimového odboja. V slovenských podmienkach môžeme pri pohľade na obdobie tzv. zakladateľského obdobia komunistického režimu (1948 – 1953)³ hovoriť o pomerne rozvinutých domácich protikomunistických

1 V záujme popisu konfrontácie jednotlivcov alebo organizovaných skupín s komunistickým režimom budeme v rámci predloženej štúdie používať tri základné pojmy: protikomunistická rezistencia, odboj a odpor. Pod pojmom *protikomunistická rezistencia* chápeme široké pomenovanie rôznorodej škály prejavov protestu proti komunistickej diktatúre od interne rozširovanej šepkanej propagandy až po formovanie ozbrojených bojových skupín. *Odboj* môžeme definovať ako aktívny a organizovaný boj proti totalitnej vláde komunistickej strany s jasne definovaným finálnym programom v podobe odstránenia režimu neslobody a jeho nahradenia pre aktérov odboja prijateľným politicko-spoločenským usporiadaním. Na rozdiel od odboja *odpor* charakterizoval zväčša spontánny a krátkodobý protest proti praktikám komunistického totalitného režimu. Pozri viac: PINKAS, Jaroslav, ed. *Tretí odboj v didaktické perspektíve. Dejiny v diskuzii*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, NLN, 2020, s. 8.

2 VEGER, Václav. *Tretí odboj. ČSR v letech 1948 – 1953*. Pardubice: Univerzita Pardubice-Fakulta filozofická, 2014, s. 128.

3 Historik Karel Kaplan pod termínom „zakladateľské obdobie komunistického režimu“ definoval režim existujúci v Československu v rokoch 1948 – 1953. Túto etapu jeho vývoja charakterizovalo predovšetkým dôsledné a všestranné upevnenie mocenského monopolu vládnucej komunistickej strany. Pozri viac: KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948–1953. Druhá část. Zakladateľské období komunistického režimu*. Praha: SPN, 1991, s. 32.

hnutiach *Biela légia* a *Slobodné Československo*. Pod uvedenými názvami vznikali v podmienkach ilegality konkrétne skupiny, ktoré uskutočňovali aktivity zacielené na odstránenie aktuálne vládnuceho režimu. Prejavovali sa produkciou letákov, prípadne aj zasielaním výhražných listov adresovaných miestnym predstaviteľom komunistickej strany a štátnej správy.⁴ Nemožno opomenúť aktivity kuriérov pôsobiacich na území Československej republiky (ČSR) v prospech západných spravodajských služieb a predstaviteľov slovenských exilových skupín. Ďalšou obsiahlou kapitolou v príbehu protikomunistickej rezistencie na Slovensku je nesporne aj fenomén pomoci pri nedovolenej emigrácii cez slovensko-rakúsky úsek železnej opony. Okrem odboja s programom sústredeným na vedenie priameho a podľa možnosti masového a ozbrojeného konfliktu s komunistickou mocou sa už v priebehu 50. rokov formovali aj odlišne koncipované formy rezistencie. Z pozadia pôsobili zoskupenia občanov vymedzujúcich sa proti režimu inými spôsobmi. V podmienkach utajenia vznikali snahy utvárať priestor na uskutočňovanie slobodných podôb životného štýlu a kreovať životaschopný protipól voči komunistickej ideológii (laický apoštolát, ilegálny skauting a pod.). V kontraste s oficiálne vyžadovanou uniformitou bola takto budovaná alternatíva k oficiálne propagovanému

prototypu tzv. nového socialistického človeka.

Pri uskutočňovaní historického výskumu nemôžeme napriek objektívne existujúcim metodologickým problémom⁵ opomenúť prípady doteraz nezmapovaných konkrétnych odbojových aktivít. V mnohých prípadoch išlo o regionálne situované iniciatívy jednotlivcov alebo zväčša menších skupín občanov. Spájalo ich rozhodnutie podniknúť proti režimu reálne akcie. Tvorila nezanedbateľný čriepok do bohatej mozaiky zápasu za obnovu slobody a demokracie vo vtedajšom neslobodnom Československu. Z tohto dôvodu zámer predloženého textu spočíva v priblížení letákovkej produkcie „z dielne“ jednej z týchto skupín – *Mladej gardy slobody*. Obyvateľstvo v okolí Nitry sa totiž v jarných mesiacoch roka 1952 stretlo s niekoľkými desiatkami letákov. Ich autori pod uvedeným názvom vyzývali čitateľov predmetných písomností k boju proti „jarmu komunizmu“.

V prípade *Mladej gardy slobody* bola zrealizovaná protikomunistická rezistencia plne otvorenou.⁶ Jej aktéri svoju činnosť ako odbojovú jednoznačne zamýšľali. V rovine nebezpečného odbojového počínu rezistentné aktivity *Mladej gardy slobody* preukázateľne vnímal aj komunistický režim, čo už na prvý pohľad vyplýva z okolností neskoršieho odhalenia a následného prísneho potrestania jej

protagonistov. Zachovaná pramenná základňa umožňuje v základnom rámci rekonštruovať zábery a krátky príbeh *Mladej gardy slobody*. Zachované letáky dokumentujú hodnotovú orientáciu tvorcov tohto pokusu o protest proti realite komunistickej diktatúry.

K PRÍČINÁM VZNIKU PÍ SOMNOSTÍ M LADEJ GARDY SLOBODY

Pochopenie posolstva letákov *Mladej gardy slobody* a jeho významu v prebiehajúcom protikomunistickom zápase vyplýva z uvedenia si dobovej atmosféry prvej polovice 50. rokov v celoštátnom, ako aj v regionálnom kontexte. Rok 1952 charakterizovalo stupňujúce sa medzinárodné napätie v znamení studenej vojny. Gradujúca brutalita predstavovala jeden z charakteristických znakov a prejavov československého stalinizmu. Komunistická strana prostredníctvom prísne organizovaného a centralizovaného stranického aparátu po februári 1948 pevne ovládla zákonodarnú, výkonnú i súdnu moc. Väznice a pracovné tábory plnili politickí väzni a zaradenci, senáty bratislavského oddelenia štátneho súdu v zmanipulovaných politických procesoch odsúdili v rokoch 1948 – 1952 na drakonické tresty odňatia slobody viac ako 2 800 reálnych aj fiktívnych odporcov režimu.⁷ V období vymedzenom rokmi 1948 až 1953 bolo na Slovensku do táborov nútenej

4 Pozri viac: LETZ, Róbert. *Odkaz živým. Prípady Albert Púčík a spol.* Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, 212 s.; VARINSKÝ, Vladimír. *Jozef Vicen a Biela légia*. Banská Bystrica: FHV UMB, 2003, 122 s.

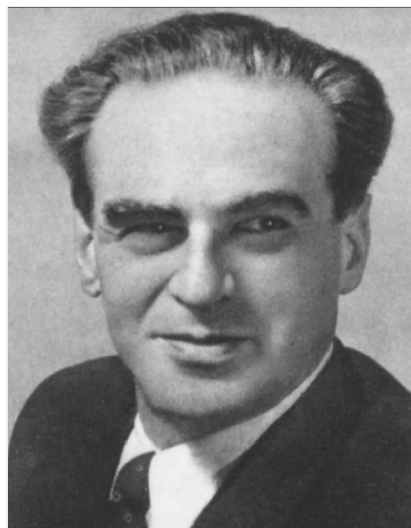
5 V tomto smere je potrebné poukázať predovšetkým na fragmentárnosť a tendenčnosť materiálov pochádzajúcich z produkcie ŠtB. V mnohých prípadoch tieto dokumenty charakterizuje značná kontroverznosť vyplývajúca z ich cieleného využitia na vykonštruovanie politických procesov.

6 V záujme prevedenia typologickej klasifikácie protikomunistickej odbojovej činnosti, realizovanej pod platformou zamýšľaného hnutia *Mladá garda slobody*, sme aplikovali metodiku formulovanú dvojicou sociologičiek Jocelyn Hollander a Rachel Einwohner (na stránkach štúdie *Conceptualizing Resistance – Konceptualizácia rezistencie*, 2004). Rekonštruované protikomunistické aktivity *Mladej gardy slobody* sme týmto spôsobom analyzovali z hľadiska kritérií rozpoznateľnosti ich aktéri (Zamýšľa aktér svoj čin ako rezistenciu?), adresámi (Je čin rozoznaný ako rezistencia tým, na koho je zacielený?), ako aj externými pozorovateľmi (historik zo spätnej časovej perspektívy). Na základe uplatnenia uvedenej trojice kritérií je možné s využitím tohto postupu identifikovať prvý z nasledovných ôsmich typov rezistencie: otvorená rezistencia, skrytá rezistencia, neúmyselná rezistencia, rezistencia definovaná cieľom, externe definovaná rezistencia, stratená-neobjavená rezistencia, pokus o zamýšľanú rezistenciu a žiadna rezistencia. K teoretickým základom použitého typologického konceptu pozri viac: PINKAS, J. ed. *Tretí odboj v didaktické perspektíve. Dejiny v diskuzii*, s. 41 – 43; SOMMER, Vítězslav. Cesta ze slepé uličky „třetího odboje“. *Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu. Soudobé dějiny*, roč. 19, 2012, č. 1, s. 13 – 20.

7 LETZ, Róbert. Štátny súd a jeho činnosť v rokoch 1948 – 1952. *Acta Historica Neosoliensia*, roč. 17, 2014, s. 118.

Súd s Matejom Žiaranom, živnostníkom mäsiarom z Mysleníc, v ktorom mu vymerali trest na 16 rokov odňatia slobody, peňažitý trest 200 000 Kčs, konfiškáciu majetku a zákaz pobytu v Bratislavskom kraji navždy (Zdroj: TASR)

Rudolf Slánský (Zdroj: wikimedia)

práce zaradených 8 240 osôb.⁸ Priestor slovensko-rakúskej hranice prešiel po roku 1950 premenou do podoby vojensky stráženého hraničného pásma. Čistky podľa sovietskeho vzoru výrazne zasiahli štruktúry komunistických funkcionárov. V noci z 23. na 24. novembra 1951 bol na sovietsky popud zatknutý aj bývalý generálny tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) Rudolf Slánský. V dôsledku uskutočňovania programu likvidácie súkromného podnikania poklesol v dobe od roku 1948 do decembra 1952 počet živnostníkov v rámci republiky o 80 %.⁹

Uplatňovanie konceptu presahujúceho ekonomické možnosti strojársky veľmoci vyústilo na jar 1953 do neúspechu tzv. prvého päťročného hospodárskeho plánu rozvoja ČSR (1949 – 1953).¹⁰

V nitrianskom okrese rovnako ako v prípade ostatných regiónov Slovenska v priebehu roka 1952 vrcholila prvá vlna masovej a násilne prevádzanej kolektivizácie. Dusivý útlak, vyplývajúci z dogmatického uplatňovania sovietskeho ideologického, politického, ekonomického, spoločenského a represívneho modelu, poznačoval osudy protagonistov aj obetí režimu.

Oficiálna propaganda, reproduktujúca stalinské dogmy, zdôrazňovala nutnosť zintenzívňovania triedneho boja proti domácim i zahraničným nepriateľom socializmu. Týmto spôsobom zdôvodňovala a ospravedlňovala zostávajúce sa celoplošné represie. Politika plnej zamestnanosti v praxi znamenala direktívny dohľad nad pracovníkmi, ktorý sa premietal do prítomnosti zásadných obmedzení možností slobodnej voľby profesie a konkrétneho pracoviska.

Uvedená rekapitulácia pomerov, poznačujúcich roky nasledujúce po etablovaní diktatúry KSČ, poukazuje na deprimujúcu situáciu, v ktorej sa slovenská spoločnosť ocitla na sklonku zakladateľského obdobia komunistického režimu. Obdobie rokov 1948 – 1953 výstižne charakterizoval historik Jan Rychlík pomenovaním „*jakobínska etapa socialistickej revolúcie*“.¹¹ Vyjadril ním podstatu systému založeného na súhre revolučnej propagandy zahŕňajúcej kult sovietskeho diktátora J. V. Stalina a československého prezidenta Klementa Gottwalda a masovo

8 SIVOŠ, Jerguš. *Bez rozsudku! Pracovné tábory, sústredňovacie tábory a tábory nútenej práce na Slovensku 1945 – 1953*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 210.

9 RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socializmu 1945–1989*. Praha: Vyšehrad, 2020, s. 101.

10 LONDÁK, Miroslav, MICHÁLEK, Slavomír, WEISS, Peter et al. *Slovakia. A European Story*. Bratislava: VEDA, 2016, s. 40.

11 RYCHLÍK, J. *Československo v období socializmu 1945–1989*, s. 132.

uplatňovaného teroru. V kontraste s podmienkami vrcholiaceho stalinizmu vyniká odvaha tvorcov protirežimovo zameraných písomností. Aké podnety v atmosfére všeobecného strachu a bezmocnosti viedli prevažne mladých ľudí k pokusom mobilizovať svojich spoluobčanov do organizovaného zápasu s režimom prostredníctvom tajne zhotovených písomností?

Odpoveď na vyššie položenú otázku sa v prípade každého osobitného príbehu líši v závislosti od objektívnych možností a subjektívnych predpokladov zainteresovaných aktérov rezistencie. Nezanedbateľnú úlohu zohrával osobný idealizmus v kombinácii s nespokojnosťou s aktuálnymi pomermi. Existoval však ďalší kľúčový faktor stimulujúci odhodlanie čeliť totalitnému systému. Výrazný zdroj inšpirácie k uskutočňovaniu akcií odbojovej proveniencie totiž predstavovalo vysielanie zahraničných rozhlasových staníc. S ohľadom na vývoj v prvej

polovici 50. rokov môžeme hovoriť o reláciách vysielaných do ČSR vysielacími *Biela légia* (1950 – 1955),¹² *Rádio Slobodná Európa* (1950 – 1994) a *Hlas Ameriky*¹³ (vysielanie začalo už počas 2. svetovej vojny dňa 1. februára 1942). V nami sledovanom období komunistický režim narúšali aj ďalšie zahraničné rozhlasové stanice (*BBC*, *Radiotelevisione Italia*, *Radio Vaticana* a pod.).¹⁴

Aktérov *Mladej gardy slobody* k uskutočňovaniu konkrétnych rezistentných aktivít mobilizovalo vysielanie *Rádia Slobodná Európa* (ďalej *RFE – Radio Free Europe*).¹⁵ Poslanie tejto rozhlasovej stanice spočívalo v oslobovaní informačného embarga v ČSR, ktoré vyplývalo z informačného monopolu komunistickej vlády. Odbúranie pôsobenia komunistickej propagandy na obidvoch stranách železnej opony¹⁶ predovšetkým pozostávalo zo šírenia komunistickým režimom necenzurovaného spravodajstva. Vysielanie informovalo o domácej aj

zahraničnopolitickej situácii a prezentovalo program obnovy slobody a demokracie. Projekt RFE v intenciách amerických snáh čeliť propagande komunistickej proveniencie oslaboval „sovietskú informačnú a ideologickú totalitnú hegemoniu.“¹⁷ V súlade so zameraním zahraničných informačných aktivít americkej vlády rozhlas plnil úlohu nástroja psychologického boja orientovaného na potlačenie prenikajúceho komunistického vplyvu a narúšanie upevňovania sovietskeho bloku.¹⁸

Skúšobné vysielanie RFE v českom a slovenskom jazyku postupne začalo od 4. júla 1950. Plnohodnotné pravidelné československé vysielanie z nemeckého Mníchova bolo slávnostne zahájené 1. mája 1951, keď o jedenástej predpoludňím éterom na strednej vlne 417 m zaznelo hlásenie prvého riaditeľa československej redakcie RFE – českého novinára a publicistu Ferdinanda Peroutku (1895 – 1978): „Volá rozhlasová stanica Slobodná Európa!“¹⁹

- 12 V apríli 1950 začalo pravidelné vysielanie rozhlasu *Biela légia*. Na území Slovenska mal šíriť program hnutia *Biela légia*, kladúceho dôraz na princíp svojpomoci obyvateľstva pri ochrane svojich práv v situácii ich permanentného ohrozenia komunistickým totalitným režimom. Rozhlasové vysielanie *Bielej légie* svojich poslucháčov oboznamovalo s komunistickými zámermi a súčasne im poskytovalo inštrukcie, ako pasívnu rezistenciou mariť represívne zákroky držiteľov moci. Vysielač *Biela légia* po zahájení prevádzky v apríli 1950 pod vedením Jozefa Vicena fungoval do júla 1951, keď pre nedostatok finančných prostriedkov a spravodajských informácií prestal vysielať. Pod vedením kňaza Karola Šumichrasta pokračoval v činnosti od jari 1953 do leta 1955. Po pozastavení amerických dotácií v dôsledku odchodu okupačných jednotiek z územia Rakúska definitívne zanikol. VARINSKÝ, V. *Jozef Vicen a Biela légia*, s. 54 – 61.
- 13 Rozhlas *Hlas Ameriky*, založený americkým Kongresom s centrálou vo Washingtone, vysiela od roku 1942. Jeho poslanie, podobne ako v prípade RFE, spočívalo počas studenej vojny vo vytváraní informačnej alternatívy k oficiálnemu mediálnemu obsahu vysielanému v totalitných štátoch. JÁŠEK, Peter. 1. február 1942. *Začiatok vysielania rozhlasovej stanice Hlas Ameriky (Voice of America)* [online]. [cit. 2023-06-19]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/sk/1februar-1942-zaciatok-vysielania-rozhlasovej-stanice-hlas-ameriky-voice-of-america/>
- 14 KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Prokop Tomek: Československá redakce Radio Free Europe. Historie a vliv na československé dějiny (recenzia)* [online]. [cit. 2023-06-19]. Dostupné na: <https://slovenskedejiny.sk/prokop-tomek-ceskoslovenska-redakce-radio-free-europe-historie-a-vliv-na-ceskoslovenske-dejiny/>
- 15 Navonok súkromná-nevládna rozhlasová stanica RFE zohrala od roku 1950 rolu zásadného média slúžiaceho na rozkladanie a oslabovanie komunistických režimov v strednej a východnej Európe a v Sovietskom zväze socialistických republík (ZSSR) v súlade s prioritami americkej politiky. Jej vznik a fungovanie zastrešoval Národný výbor pre Slobodnú Európu (National Committee for Free Europe – NFCE), ktorý bol založený 01. 06. 1949 v New Yorku. NFCE ako americká nezisková inštitúcia bol okrem súkromnej podpory financovaný aj z federálneho rozpočtu USA. NFCE intenzívne spolupracoval s Radou slobodného Československa. Symbolom vysielania RFE sa stal americký zvon slobody, ktorého zvonenie 08. 07. 1776 vo Philadelphii deklarovalo vyhlásenie nezávislosti. Pozri viac: TOMEK, Prokop. *Československá redakce Radio Free Europe. Historie a vliv na československé dějiny*. Praha: Academia, 2015, 422 s.; SEDLÁČEK, Karel. *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Karel Sedláček, 1993, 164 s.
- 16 VEBER, V. *Tretí odboj. ČSR v letech 1948–1953*, s. 299 – 303.
- 17 TOMEK, P. *Československá redakce Radio Free Europe*, s. 53.
- 18 Pozri viac: KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Rádio Slobodná Európa a Svetový kongres Slovákov*. In: JÁŠEK, Peter, ed. *Svetový kongres Slovákov v zápase proti komunistickému režimu*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2018, s. 184 – 190.
- 19 *Listen: The First Broadcasts Of RFE's Czechoslovak Service* [online]. [cit. 2023-06-20]. Dostupné na: <https://pressroom.rferl.org/a/listen-to-first-rfe-broadcasts/30553250.html>

Posolstvo vysielaných relácií u svojich poslucháčov od začiatku upevňovalo vieru v skoré oslobodenie Československa spod sovietskej nadvlády a jeho návrat do rodiny slobodných národov. Plnilo tak funkciu efektívneho nástroja protirežimového zápasu, a to na princípe prelomenia železnej opony s využitím rozhlasových vln umožňujúcich masové sprostredkovanie alternatívnych informácií. Okrem politického spravodajstva nechýbali programy vytvárajúce plnohodnotnú poslucháčsku alternatívu k štátnemu československému rozhlasu: bohoslužby, detský program, prehľad týždennej tlače, básnické pásma českých a slovenských autorov žijúcich v exile, kultúrne a športové správy alebo prehľady týkajúce sa aktuálneho vývoja vo svete vedy a techniky.²⁰ Relácie RFE vážnym tónom i s využitím humoru a satiry diferencovane oslovovali špecifické okruhy poslucháčov z ČSR vrátane príslušníkov armády, robotníkov alebo aj členov komunistickej strany.

Pre komunistický režim v ČSR bola obzvlášť nepríjemnou relácia „Odkazy domov“ vysielaná v popoludňajších a večerných hodinách. Vytvárala priestor pre slovenských a českých emigrantov, ktorí chceli svojim príbuzným alebo priateľom v ČSR odovzdať správy a pozdravy. Súčasť relácie tvorilo vysielanie konkrétnych mien a osobných charakteristík horlivých a pre domáce obyvateľstvo nebezpečných protagonistov komunistického režimu. Pozornosť bola v tomto smere venovaná odhaľovaniu straníckych

Priestory RFE v Mníchove v roku 1994 (Zdroj: Andreas Bohnenstengel, wikimedia)

a štátnych funkcionárov, ako aj príslušníkov Verejnej a Štátnej bezpečnosti alebo väzenskej stráže, ktorí porušovali ľudské a občianske práva. Hlásať RFE Zdeněk Šedivý s odstupom rokov bilancoval významný vplyv relácie „Odkazy domov“ na vyvolávanie značného napätia v radoch agilných príslušníkov totality, nakoľko tieto programy „dodávali ľuďom utláčaným a ponížovaným nádej, že my o ich utrpení vieme, že nie sú vo svojom nešťastí opustení a dodávali sme im vieru, že komunizmus padne.“²¹

Dôraz na budovanie perspektívy blížiaceho sa vyslobodenia zo sovietskeho područia a posilňovanie viery vo víťazstvo nad komunizmom mal však aj svoju problematickejšiu stránku. Oslobodenecký pátos, prítomný vo vysielaní

RFE v prvej polovici 50. rokov, čoraz výraznejšie kontrastoval s aktuálnym stavom vyplývajúcim z dobovej geopolitickej reality.²² Vývoj medzinárodných vzťahov nevyústil do priamej a bezprostrednej vojenskej konfrontácie medzi Východom a Západom. Napriek rétorike amerických i západoeurópskych predstaviteľov reálny ozbrojený zásah vedúci k oslobodeniu štátov nachádzajúcich sa v sovietskej sfére vplyvu nebol na programe dňa,²³ čo potvrdila pasivita západných mocností počas potlačenia maďarského povstania sovietskou armádou na jeseň roka 1956.²⁴ Priestor strednej a juhovýchodnej Európy zostával pod pevnou sovietskou mocenskou kontrolou. Geopolitické začlenenie ČSR do sovietskej sféry vplyvu americkí predstavitelia rešpektovali už od

20 Plastický obraz relácií vysielaných v prvých rokoch existencie RFE predstavil na základe historických dokumentov Karel Sedláček v publikácii *Volá Svobodná Evropa*. SEDLÁČEK, K. *Volá Svobodná Evropa*, s. 19 – 30.

21 SEDLÁČEK, K. *Volá Svobodná Evropa*, s. 63.

22 Historik Prokop Tomek v monografii *Československá redakce Radio Free Europe. Historie a vliv na československé dějiny* poukazuje na dopad tohto vývoja na obsah zahraničného vysielania: „Po úvodnej vlně verbálního entuziazmu a naivního optimizmu umiřila rétorika RFE svojí patetický tón.“ TOMEK, P. *Československá redakce Radio Free Europe*, s. 94.

23 „Odstrašující síla jadrových zbraní sice zabránila vzniku nové světové vojny, nedokázala však utličit zástupné konflikty v trefom svete. ... Krízy neostalinských režimov v Poľsku, Maďarsku a Československu názorne dokumentovali, že napriek neustále hlásanej „politike oslobodenia“ Spojené štáty, NATO či Európske spoločenstvo vlastne uznávali bipolárne usporiadanie sveta vrátane sovietskej záujmovej sféry v strednej Európe.“ NÁLEVKA, Vladimír. *Světová politika ve 20. století. (II.)* Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2000, s. 5.

24 Historik Vladimír Nálavka upozorňuje na skutočnosť, že 26. 10. 1956 americká vláda na základe rozhodnutia Rady národnej bezpečnosti zamietla možnosť akéhokoľvek vojenského zásahu v Maďarsku. NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století. (II.)*, s. 33.

Zničený tank T-34-85 na námestí v Budapešti počas maďarského povstania v roku 1956 (Zdroj: wikimedia)

konca druhej svetovej vojny. Americký historik Mark Kramer v rámci svojho hodnotenia studenej vojny konštatuje, že povojnová zahraničnopolitická stratégia Spojených štátov a ich spojencov bola z hľadiska sovietyzovaných štátov a ich občanov „nedostatočná a do značnej miery i nemorálna preto, že im neposkytovala vyhliadku na zmenu statusu quo, tj. ukončenie podriadenosti Sovietskemu zväzu a komunistickej totalitnej praxi.“²⁵

Ako pripomína historik Jan Rychlík vo svojom diele *Československo v období socializmu 1945–1989*, politický program tretieho odboja²⁶ bol podobne ako v prípade odboja počas prvej a druhej svetovej vojny realizovateľný len za predpokladu vypuknutia tretieho svetového konfliktu. Okrem vedomia dôsledkov konfliktu globálnych rozmerov v ére atómových zbraní vlastnených obidvoma stranami však možnosť konfliktu medzi

Spojenými štátmi americkými (USA) a Zväzom sovietskych socialistických republík (ZSSR) odmietala verejná mienka vo väčšine krajín vrátane štátov západnej Európy a Spojených štátov.²⁷ Po tragédii maďarskej revolúcie charakter vysielania RFE zaznamenal zásadnú zmenu. Vysielanie nemalo „viesť poslucháčov k viere, že Západ zasiahne v prípade povstania, a nemalo by o možnosti povstania ani špekulovať.“²⁸

25 CHOLÍNSKÝ, Jan, KRAMER, Mark. Studená válka mezi Východem a Západem. *Securitas Imperii*, roč. 22, 2013, č. 1, s. 209.

26 Pojem třetí odboj akcentuje nadväznosť protikomunistických odbojových aktivít na odboj počas prvej a druhej svetovej vojny. Historik Václav Veber definuje tento politicko-historiografický koncept nasledovne: „Třetí odboj nadvazuje svojou tradíciou na prvý a druhý odboj počas prvej a druhej svetovej vojny. Teraz síce nebola otvorená vojna na frontoch a bojiskách, ale vojna medzi dvoma protichodnými svetmi existovala, všetci vieme, že bola nazývaná studenou vojnou. Komunistický svet sa pevne ukotvil na východe Európy a z tejto základne hodlal šíriť svoje panstvo a ohrozoval svet slobody a demokracie. To boli tiež hlavné hodnoty, vedľa práva riadiť si sami doma verejné záležitosti, ktoré boli podstatou tretieho odboja. Obrancovia demokracie a slobody týmto odbojom protestovali proti komunistickému nástupu a dobytíu moci, i ich vláde, ktorá stále zreteľnejšie naberala podoby štátneho terorizmu.“ VEBER, V. *Třetí odboj. ČR v letech 1948–1953*, s. 55.

27 RYCHLÍK, J. *Československo v období socializmu 1945–1989*, s. 123.

28 TOMEK, P. *Československá redakce Radio Free Europe*, s. 101.

Nádej na oslobodenie českého a slovenského národa spod komunistickej nadvlády, živá politickými sľubmi a idealistickými prehláseniami exilových politických predstaviteľov, sa v domácich podmienkach v konkrétnych prípadoch pretavovala do reálnych skutkov. Očakávanie zániku komunizmu v dôsledku vojenskej porážky sovietskeho bloku viedlo v krajinách za železnou oponou k stimulácii pre režim síce citelných prejavov protikomunistického odboja, ktoré však vzhľadom na svoje obmedzené možnosti pôsobenia nemohli odstrániť vtedajšie domáce pomery. Mali však potenciál vyvolať spätnú nekompromisnú represívnu odpoveď bezpečnostných zložiek komunistického režimu proti svojim málopočetným a nedostatočne pripraveným (hoci odhodlaným) odporcom.²⁹ Čakanie na neprichádzajúce oslobodenie zvonku, živé zahraničným vysielaním, môžeme označiť za jeden z najtragickjších rozmerov príbehu

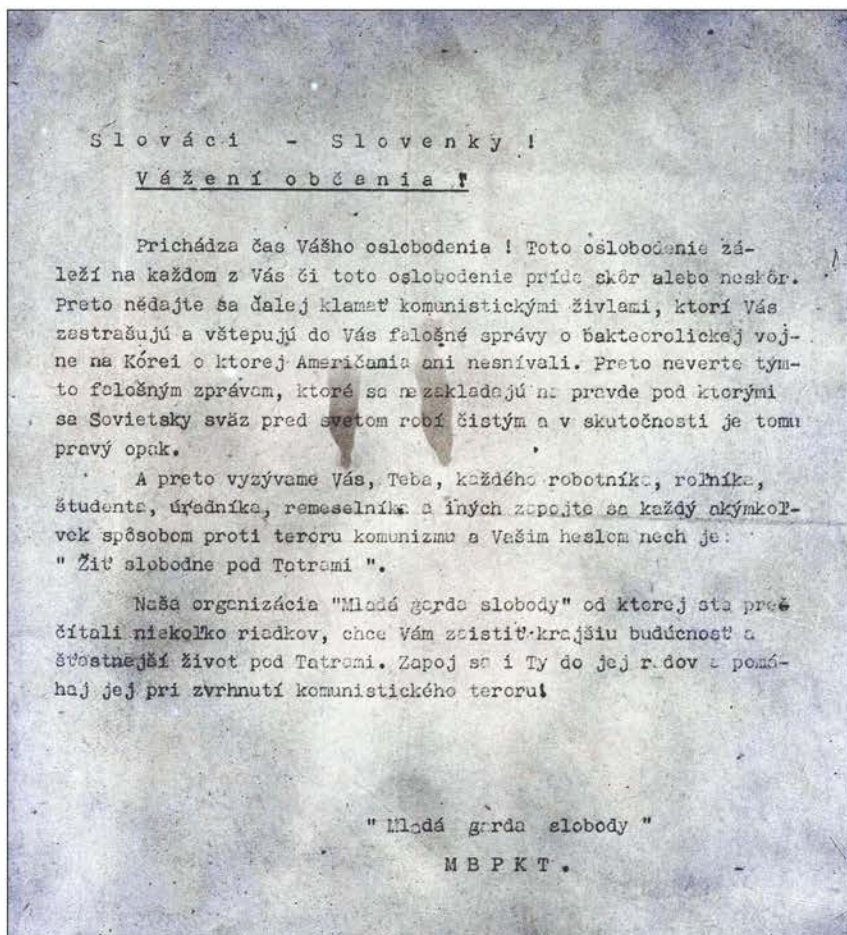
protikomunistickej rezistencie v Československu z rokov 1948 – 1956. Do pokusov o neraz ozbrojený a zväčša improvizovaný odboj sa v mnohých prípadoch zapájali mladí ľudia disponujúci úprimným idealistickým zápalom. Vstúpili do nerovného zápasu s mašinériou totalitného štátu. Následne sa skôr alebo neskôr stali doslova korisťou viac alebo menej profesionalizovaných zložiek ŠtB. Tie likvidáciou a zveličením dosahu prípadov tejto proveniencie uplatňovali svoje poslanie ochrancu mocenského monopolu komunistickej strany a potláčateľa tzv. nepriateľov socializmu. Nenaplnené nádeje v medzinárodným dňaním podmienený zvrát domáчих pomerov v spojení s decimujúcim dosahom a dôsledkami masových represíi prispeli k postupnej premene charakteru protikomunistickej rezistencie. Od polovice 50. rokov sa stával čoraz zreteľnejším prechod od odbojových snáh sledujúcich uskutočnenie ozbrojeného prevratu k opozičným

aktivitám.³⁰ Tie sa zameriavali na narúšanie komunistickej totality cestou ožiovania razantne potlačenej občianskej spoločnosti.³¹

PRVÁ SÉRIA PROTIREŽIMOVÝCH LETÁKOV MLADEJ GARDY SLOBODY

V marci a apríli 1952 v priestore obcí neďaleko Nitry (Dražovce³² – Zbehy – Čakajovce) boli rôznymi osobami nájdené a bezpečnostným orgánom odovzdané letáky s jednoznačne protirežimovým obsahom.³³ V duchu relácií zahraničných rozhlasových staníc od prvej vety hlásali program oslobodenia obyvateľov Slovenska spod komunizmu: „Slováci – Slovenky! Vážení občania! Prichádza čas Vášho oslobodenia! Toto oslobodenie záleží na každom z Vás, či toto oslobodenie príde skôr alebo neskôr.“³⁴ Príchod slobody mali občania prislúchajúci k rôznym spoločenským vrstvám urýchliť vlastnou protirežimovou aktivitou. „A preto vyzývame Vás, Teba, každého

- 29 Zaujímavým je v tomto smere svedectvo Jána Bajtoša, ktorý sa v rokoch 1952 – 1954 aktívne zapojil do protikomunistického odboja v Spišskom Štvrtku. Ohľadom vysielania zahraničných rozhlasových staníc vo svojom spomínaní pre Ústav pamäti národa predostrel nasledovný postreh: „Trošku s odstupom času odsudzujem tie informácie, ktoré dochádzali či z Londýna, či z Hlasu Ameriky, či z európskych – že teda čakajte, čakajte, už to nebude dlho, nebude to dlho, nebude. No a prišlo Maďarsko v päťdesiatom šiestom, reku no tam máš, keď sa oni chceli navrátiť k normálnemu demokratickému systému, vtedy v takomto postavení neprišli na pomoc a mali jednotky v Rakúsku, Nemecku plno, tak kedy...“ BAJTOŠ, Ján. *Príbeh pamätníka* [online]. [cit. 2023-06-20]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/sk/jan-bajtos-1937/>
- 30 Historik Anton Hruboň *opozíciu* definuje v rovine kritiky totalitného režimu. Na rozdiel od odboja bol v prípade opozície protirežimový zápas vedený „najmä vo verbálnej a manifestačnej rovine, snažiac sa viac-menej o jeho reformu („poľudštenie“)“. HRUBOŇ, Anton. K identifikácii protikomunistického odboja na Slovensku (o interpretačnom labyrinte jeho historickej, právnej a spoločenskej roviny). *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 3, s. 505.
- 31 „Podobnú premenu zažil i domáci odpor, keď sa väčšina existujúcich skupín domácej rezistencie zmierila s politickým systémom komunistického Československa. Represie päťdesiatych rokov navyše výrazne ochromili odboj. Situácia bola úplne odlišná. Ustupujú sabotáže, pokusy o prechody nepriechodných hraníc či ozbrojené prevraty a cieľom sa skôr stáva snaha informovať slobodný svet o pomeroch u nás, prípadne prispievať k informovanosti i vo vnútri spoločnosti.“ PEHR, Michal. Protikomunistický tretí odboj. In: ŽÁČEK, Pavel a kol. *Vyjáďrení úcty a vděčnosti. Sborník o protikomunistickém odboji*. Praha: Ministerstvo obrany ČR – VHÚ, 2013, s. 104.
- 32 Do roku 1975 išlo o samostatnú obec. V súčasnosti sú Dražovce mestskou časťou Nitry.
- 33 V rámci archívneho fondu Krajského veliteľstva Národnej bezpečnosti v Nitre (1949 – 1952) sa nenachádzajú zmienky o nájdení alebo o okolnostiach nájdenia predmetných písomností. Rovnaké konštatovanie platí aj pre fondy ústredných štátnych a bezpečnostných orgánov. Originály letákov boli po doručení Štátnej bezpečnosti deponované na vtedajšom Krajskom veliteľstve ŠtB Nitra (reorganizáciou v júli 1952 bolo organizačne transformované na Krajskú správu ŠtB Nitra), pričom po odhalení protagonistov *Mladej gardy slobody* boli vyšetrovaným osobám predložené počas výsluchov v dobe od decembra 1953 do februára 1954. Fotokópie týchto dokumentov sa stali súčasťou kolekcie dôkazových materiálov, zaradenej do príslušného skupinového vyšetrovacieho spisu.
- 34 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej Á ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Nitra (ďalej KS ZNB S ŠtB Nitra), archívne číslo (ďalej a. č.) V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. Krajská správa Ministerstva vnútra (ďalej KS MV) Nitra: Dokument č. 1. List pag. 14.

Leták Mladej gardy slobody č. 1 (Zdroj: Archív ÚPN)

robotníka, roľníka, študenta, úradníka, remeselníka a iných, zapojte sa každý akýmkoľvek spôsobom proti teroru komunizmu a Vaším heslom nech je: „Žiť slobodne pod Tatrami.“ S ambíciou „zaistiť krajšiu budúcnosť a šťastnejší život pod Tatrami“ pozývala Mladá garda slobody prostredníctvom tohto letáka do ňou deklarovaného zápasu. Záverečná výzva čitateľa totiž mobilizovala k vstupu do prezentovanej odbojovej organizácie: „Zapoj sa i Ty do jej radov a pomáhaj jej pri zvrhnutí komunistického teroru!“ Napriek uvedeným plamenným proklamáciám nie je zrejmé, akým konkrétnym

spôsobom sa mali a mohli prípadní vážni záujemcovia o členstvo v Mladej garde slobody v podmienkach ilegality reálne združiť a organizovať. Z tohto dôvodu je odôvodneným predpoklad, že dokument po jeho rozhodnutí „v teréne“ naplnil len deklaratívnu funkciu. Ako jediná možnosť rozširovania plánovanej organizácie sa javí reprodukcia obsahu letáka v okruhu dôveryhodných osôb, k čomu v prípade Mladej gardy slobody v obmedzenej miere aj došlo.

Obsah letáka evidentne zrkadlí posolstvo československého vysielania RFE. Z komparácie skúmaného

dokumentu s obsahovou líniou vysielaných relácií vystupuje do popredia spoločný prvok optimistického očakávania zániku systému neslobody. Odkazy a pozdravy od emigrantov, vysielané pre ich známych alebo rodinných príslušníkov v ČSR, obsahovali napríklad zmienky o skorom stretnutí pri „vítaznom prípitku so svojimi priateľmi“. Komentár k udalostiam z 9. decembra 1951³⁵ bol venovaný údajne demokraticky zmýšľajúcej väčšine československých občanov, ktorým RFE aktuálny vývoj vo vnútri komunistickej strany prezentovalo ako rozhodujúci „medzník v ceste ČSR za slobodou“. Príznakmi odumierania a rozvratu vlády KSČ mali byť z pohľadu tvorcov relácie viaceré vtedajšie závažné udalosti: uväznenie Rudolfa Slánského, odstránenie ďalších bývalých vysokopostavených straníckych funkcionárov, ako aj zásadné hospodárske problémy. Tí poslucháči, ktorí zmýšľali protirežimovo, mali za daných okolností posilňovať malomyseľných a celkovo pôsobiť tak, aby „potenciál demokratického tábora stúpala úmerne s úpadkom tábora nedemokratického“. Hoci bola na mieste opatrnosť voči nástrahám zo strany agentov a provokatérov, pomocnú ruku bolo potrebné podať aj časti členskej základne KSČ. Prejavenie ústretovosti malo význam v prípade tých straníkov, idealizmus ktorých KSČ po roku 1945 zneužila a po precitnutí boli ochotní odvrátiť sa od komunistickej ideológie a zrieknuť sa orientácie na Moskvu. A to v dobe, keď „sa celému svetu javí krach kremľského experimentu s Československom v jasnom svetle, dnes kedy vnútorný chaos KSČ dokonale dokresľuje ústup sovietskej neľudskosti pred táborom demokracie vo svete, práve dnes je čas, aby bolo vytvorené súručenstvo všetkých slušných ľudí na území republiky, súručenstvo presahujúce hranice politických strán. Československo nebude

35 Program bol zachytený 1. referátom pražskej služobne Kontrolnej služby rádiokomunikačnej, zaradenej v rámci IV. sektora Veliteľstva ŠtB Praha. Archív bezpečnostných složek (ďalej ABS) Praha, fond (ďalej f.) 310 Velitelství Státní bezpečnosti, signatúra (ďalej sign.) 310-8-10. Návrh na organizáciu – štruktúru. Úlohy a obsadenie vedúcich funkcionárov IV. sektoru VŠtB a príslušná operatívna technika. 1950 – 1951.

druhou Juhosláviou o to nemusel mať Gottwald strach. Československo... navrátiť sa do spoločenstva slobodných národov... Odpoveď na otázku čo robiť je jasná. Koncentrovať a posilňovať... slobody.“³⁶ V koncepcii RFE očakávanie slobody v prípade československého občana, žijúceho v podmienkach totality, nemalo predstavovať pasívne vyčkávanie, ale uvážlivé informovanie svojho okolia s cieľom byť pripravený na príchod demokracie. Uvedené príklady z mediálneho obsahu vysielaného RFE zaujímavo vykresľujú prezentované ideály protirežimovej rezistencie, ktoré u poslucháčov formovali nádeje v skorý a definitívny rozklad totalitnej diktatúry.

Už počas druhého dňa skúšobného československého vysielania, 15. júla 1950, RFE informovalo o prebiehajúcom útoku komunistickej severokórejskej armády na Kórejskú republiku.³⁷ V duchu ambície tohto rozhlasu podávať objektívne spravodajstvo sa poslucháči mohli dozvedieť vyvázenejšie poznatky o aktuálnom vývoji kórejskej vojny (25. jún 1950 – 27. júl 1953).³⁸

Komunistická agresia bola v krajinách sovietskej sféry vplyvu (dez)interpretovaná ako akt obrany Kórejskej ľudovodemokratickej republiky (KĽDR) pred útokom Spojených štátov a ich spojencov. Informovanie RFE o turbulentnom priebehu konfliktu sa nieslo na vlnu uistení o blízacom sa víťazstve „slobodného sveta“ v zápase proti neslobode.

Leták *Mladej gardy slobody* vznikol na jar 1952 v období masívnej leteckej ofenzívy medzinárodných síl Organizácie Spojených národov proti infraštruktúre KĽDR a vyčerpávajúcich pozíčných bojov neďaleko 38. rovnobežky. Zaujímavým spôsobom reagoval na skreslené správy o vývoji konfliktu na Kórejskom polostrove, ktoré vyplňali československý mediálny priestor: „*Preto nedajte sa ďalej klamať komunistickými živlami, ktorí Vás zastrášujú a vstúpajú do Vás falošné správy o bakteriologickej vojne na Kórei, o ktorej Američania ani nesnívali. Preto neverte týmto falošným správam, ktoré sa nezakladajú na pravde, pod ktorými sa Sovietsky zväz pred svetom robí čistým a v skutočnosti je tomu pravý opak.*“³⁹

Nepravdivý charakter oficiálneho spravodajstva o vývoji na kórejskom bojisku bol autorom letáka evidentne vnímaný ako predzvesť krachu režimu a zároveň dôvod k uskutočňovaniu odboja proti vládnucemu systému založenému na klamstve. Na základe mučením vynútených výpovedí zajatých amerických letcov bola za asistencie sovietskych a čínskych tajných služieb vyfabrikovaná legenda o využívaní infikovanej munície a iných typov biologických zbraní proti obyvateľstvu KĽDR.⁴⁰ V ČSR rovnako ako aj v ostatných krajinách komunistického bloku fabulované správy o bakteriologickej vojne vedenej USA poslúžili ako vhodný „materiál“ pre intenzívnu protiamerickú „mierovú“ kampaň. Dňa 11. mája 1951 ústredný tlačový orgán ÚV KSČ *Rudé právo* uverejnil protest vlády KĽDR, adresovaný predsedom Valného zhromaždenia a Rady bezpečnosti OSN, proti „novému ohavnému zločinu amerických interventov, proti používaniu bakteriologických zbraní vo vojne proti kórejskému ľudu“.⁴¹ O necelý rok neskôr, dňa 8. mája 1952, bol na

36 Fragmentárny charakter zápisu spôsobilo rušenie vysielania. ABS Praha, f. 310 Velitelství Státní bezpečnosti, sign. 310-100-3, číslo jednotky (ďalej č. j.) A-7016/01-51, A-7072/01-51. Relácie vysielateľa „Slobodná Európa“ z novembra a decembra 1951. IV. sektor VŠTB/1 Ministerstva národnej bezpečnosti: Správy od Slobodnej Európy. Praha, 10. 10. 1951.

37 TOMEK, P. *Československá redakce Radio Free Europe*, s. 58.

38 Kórejská vojna predstavovala prvý rozsiahly konflikt medzinárodného charakteru po skončení 2. svetovej vojny. Na základe spojeneckých dohôd z Jalty a Postupimu bol kórejský poloostrov rozdelený 38. rovnobežkou. Na sever od tejto línie pod americkou kuratelou 15. 08. 1948 vznikla Kórejská republika s autoritárskym režimom Li Syn-Mana. Na sever od 38. rovnobežky bola na území okupovanom sovietskou armádou 09. 09. 1948 vyhlásená Kórejská ľudovodemokratická republika (KĽDR) – jednalo sa o totalitný štát sovietskeho typu na čele s Kim Ir-senom. Medzinárodný konflikt zahájil severokórejský diktátor Kim Ir-Sen, keď s politickou a vojenskou podporou ZSSR a Čínskej ľudovej republiky v nedeľu 25. 06. 1950 napadol Kórejskú republiku so zámerom vojenskou cestou zjednotiť Kórejský poloostrov pod komunistickou vládou. V dôsledku zahájenia útoku KĽDR na južnú časť polostrova Rada bezpečnosti Organizácie Spojených národov (OSN) 27. 06. 1950 rezolúciou č. 83 schválila vojenskú intervenciu medzinárodných Jednotiek OSN s cieľom potlačiť severokórejskú agresiu. Do konfliktu vyslalo vojenské sily 16 štátov, 08. 07. 1950 bol vrchným veliteľom Jednotiek OSN menovaný americký generál Douglas MacArthur (v rámci medzinárodných jednotiek operujúcich pod modrou vlajkou OSN jednoznačne dominovali početnosťou a technickým vybavením americké jednotky). Kórejská vojna prebehla v štyroch fázach: 1. Úspešná okupácia väčšiny Kórejského polostrova – okrem tzv. Pusanského perimetra – armádou KĽDR (25. 06. 1950 – 15. 09. 1950); 2. Po vylodení v Inčchone jednotky OSN do decembra 1950 postúpili až k hraniciam Čínskej ľudovej republiky na rieke Jalu (15. 09. 1950 – december 1950); 3. Protiofenzíva čínskych dobrovoľníkov (december 1950 – máj 1951); 4. Pozičná vojna (máj 1951 – 27. 07. 1953). Dohoda o prímerí bola podpísaná v Pchanmundžone 27. 07. 1953. DULLIN, Sabine, JEANNESSON, Stanislas. *Atlas studené války. 1947–1990: různé podoby globálního konfliktu*. Brno: Lingea, 2020, s. 22 – 23.

39 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. KS MV Nitra: Dokument č. 1. List pag. 14.

40 Obvinenie Spojených štátov z používania bakteriologických zbraní označuje historik Vladimír Nálevka ako najrozsiahlejšiu komunistickú dezinformačnú kampaň kórejskej vojny. NÁLEVKA, Vladimír. *Stalinova hra o Zemi jitrní svěžesti. Korejská válka 1950–1953*. Praha: Epocha, 2008, s. 108.

41 Kórejská vláda žiada súdenie vedúcich činiteľov americkej intervencie pre použitie bakteriologických zbraní. Protest vlády Kórejskej ľudovodemokratickej republiky v OSN. *Rudé právo*, roč. 31, 11. 05. 1951, č. 111, s. 2.

Kórejská vojna – ilustračná koláž (Zdroj: wikimedia)

stránkach *Rudého práva* publikovaný preklad obsiahleho svedectva zajatého nadporučíka amerického letectva Kennetha L. Enocha, ktoré popisovalo okolnosti údajného biologického útoku v Kórei.⁴² Ideologická masáž v tomto duchu pokračovala v priebehu celého roka 1952. S masívnym návalom komunistickej propagandy v súvisi s prebiehajúcou kórejskou vojnou sa vyrovnávalo pestré spravodajstvo RFE. Relácie „Miestny komentár“, „Medzinárodný komentár“, „Správy“, „Rozprava okolo okrúhleho stola“ alebo „Za železnou oponou“ poslucháčov

z ČSR oboznamovali s aktuálnymi medzinárodnými udalosťami.⁴³ Program „Rub a líce“ na základe rozboru obsahu tlače a rozhlasového vysielania z ČSR poukazoval na konkrétne nepravdivé alebo zavádzajúce informácie prezentované komunistickou stranou ovládanými médiami.⁴⁴

Výhrady *Mladej gardy slobody* voči obsahu komunistickej propagandy ohľadom kórejskej vojny neboli v rámci spektra prejavov protikomunistickej rezistencie na Slovensku ojedinelé. Už na konci roka 1950 odovzdal stanici ZNB v Trebišove predseda Okresného

výboru Československého zväzu mládeže Hanušin krátky leták oslovujúci roľníkov, robotníkov, úradníkov a študentov: „Vy veríte, že vojnu na Kórey vyprovokovali Američania? My vieme, že nie je takého človeka, čo by uveril tejto lži. Otvorte oči a uvidíte, koľko nepravosti a krivdy sa pácha aj u nás.“⁴⁵ Uvedený leták sa zachoval ako príloha trestného oznámenia Krajského veliteľstva Štátnej bezpečnosti (KV ŠtB) Košice z 26. januára 1951. To bolo podané na skupinu študentov trebišovského gymnázia, ktorí mali byť podľa ŠtB združení v odbojovej organizácii *Vlčiak Bielej légie* (prípád „Ján Lukáč a spol.“).

Identitu zostavovateľov letáka autorizovaného „*Mladou gardou slobody*“ vyjadrovala aj skratka „MBPKT.“. K identifikácii autora-pôvodcu písomnosti došlo počas agentúrneho rozpracovania a následného intenzívneho vyšetrovania prípadu. Uvedená skratka „MBPKT.“ mala podľa zachovaných záznamov o výpovediach označovať „*Mladých bojovníkov proti komunistickému teroru*“.⁴⁶ Predmetné pomenovanie sa javí ťažko vysvetliteľným, pričom existujú indície, že v kontexte pôvodnej odbojovej činnosti nadobúdalo odlišnú podobu. Pokiaľ berieme do úvahy obsah samotného letáka, občanov vyzýval k zapojeniu sa do boja „*proti teroru komunizmu*“. Vzhľadom na evidentnú snahu vyšetrovacích orgánov zveličiť skutočnú činnosť *Mladej gardy slobody* zostáva otvorenou a dokonca pravdepodobnejšou možnosť, že skratka „MBPKT.“ v skutočnosti označovala „*Mladých bojovníkov proti komunistickému teroru*“. S touto reálnejšou podobou sekundárneho názvu skupiny sa stretávame v zápisnici zachytávajúcej záznam z konfrontácie

42 Svedectvo zajatého amerického letca o bakteriologickej vojne v Kórei. *Rudé právo*, roč. 32, 08. 05. 1952, č. 115, s. 4.

43 SEDLÁČEK, K. *Volá Svobodná Evropa*, s. 19 – 26.

44 SEDLÁČEK, K. *Volá Svobodná Evropa*, s. 21 – 22.

45 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Košice, Vyšetrovacie spisy (KE-V), a. č. 1015. Skupinový vyšetrovací spis – J. Lukáč a spol. Trestné oznámenie KV ŠtB Košice podané bratislavskému oddeleniu Štátnej prokuratúry na skupinu Jána Lukáča a spol. zo dňa 26. 01. 1951.

46 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný vyšetrovací spis Milana Madu. Výpoveď Milana Madu na KS MV Nitra zo dňa 10. 01. 1954, s. 2. List pag. 102.

Reprodukcia z výstavy „Bojujúca Kórea“ (Zdroj: TASR)

istého Ľudevíta Petráka s Milanom Madom zo dňa 4. februára 1954.⁴⁷ Hoci ide navonok o rozdiel na detailnej sémantickej úrovni, v predpokladanej pôvodnej forme „Mladí bojovníci proti komunistickému teroru“ názov skupiny jednoznačne poukazoval na násilný charakter komunistického režimu. Súčasne verným spôsobom vyjadroval

zameranie plánovanej odbojovej činnosti proti teroru komunizmu v súlade s obsahom vydaného letáka. Objavujúce sa pomenovanie skupiny v podobe „Mladí bojovníci proti komunistickému teroru“ skôr vyjadruje tendenciu bezpečnostných zložiek, prokuratúry a následne aj súdu hodnotiť aktivity účastníkov proti-totalitnej rezistencie

v čo najzávažnejšej trestnoprávnej rovine (diverzná činnosť).

Kľúčový moment v procese odhalenia pôvodcu evidovanej protirežimovej písomnosti nastal v poslednom štvrtroku 1953. Na základe kombinovaného zhodnotenia získaných agentúrnych poznatkov a informácií vyplývajúcich z výpovedí vypočutých osôb na prvý sviatok vianočný roku 1953 náčelník 2. oddelenia III. odboru⁴⁸ Krajskej správy Ministerstva vnútra (KS MV)⁴⁹ Nitra staršina Ján Klanica písomne identifikoval autora letákov podpísaných *Mladou gardou slobody*.⁵⁰ Vypočúvaný Ivan Pagáč z Banskej Bystrice v zápisničnej výpovedi z 23. decembra 1953 menoval svojho známeho Milana Madu z obce Dražovce pri Nitre, ktorý ho počas návštevy v máji 1952: „nahováral, aby som i ja vyrábala protištátné letáky, nakoľko že som študent a ja by som ich vedel dobre koncipovať. Povedal, že on jeho skupina letáky vyrába na cyklostroji a potom tieto rozhadzujú po obciach. Ďalej mi MADA pripomenul, že letáky podpisujú, MLADÁ GARDA SLOBODY.“⁵¹ O výrobe letákov sa Milan Mada v októbri 1953 neopatrne zmienil aj nasadenému konfidentovi ŠtB, ktorý o zistených poznatkoch informoval 13. októbra 1953 príslušníka

- 47 Vyjadrenie Ľ. Petráka k výpovedi M. Madu: „Ja som z protištátnych letákov zobrať iba ústrižok a to z posledných dvoch, jeden, na ktorých sme sa obidvaja podpísali pod skratku MBPKT, čo znamenalo /Mladí bojovníci proti komunistickému teroru/.“ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/5. Osobný vyšetrovací spis Ľudevíta Petráka. Výpoveď Ľudevíta Petráka na KS MV Nitra zo dňa 04. 02. 1954, s. 8. List pag. 174.
- 48 Tento odbor v rámci KS MV Nitra zodpovedal za politickú kontrarozvedku, čo v praxi znamenalo realizáciu boja proti tzv. vnútornému nepriateľovi. K jej úlohám patrilo aj odhaľovanie protikomunistickej činnosti. „Na Slovensku teda monitorovanie, evidenciu a agentúrno-operatívne rozpracovanie vnútorného nepriateľa vykonávali III. odbory KS MV. Prenasledovanie sa dotklo takmer všetkých vrstiev obyvateľstva.“ MEDVECKÝ, Matej, SIVOŠ, Jerguš, JAŠEK, Peter. *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 82.
- 49 Na základe rozhodnutia Predsedníctva ÚV KSČ z 09. 09. 1953 boli 11. 09. 1953 vládnym nariadením č. 77 zlúčené tri dovtedy samostatné centrálné bezpečnostné zložky – ministerstvo vnútra, ministerstvo národnej bezpečnosti a Správa nápravných zariadení – do jednotného ministerstva vnútra na čele s novým ministrom vnútra Rudolfom Barákom. V zmysle organizačnej schémy z konca septembra 1953 boli na jeseň 1953 zreorganizované teritoriálne štátnobezpečnostné útvary. Zlúčením dovtedajších krajských správ ŠtB a krajských správ Verejnej bezpečnosti (VB) vzniklo šesť krajských správ Ministerstva vnútra (Bratislava, Nitra, Banská Bystrica, Žilina, Košice a Prešov). Minister vnútra Rudolf Barák tajným rozkazom č. 197 oficiálne k 01. 01. 1954 zriadil vo všetkých krajoch republiky krajské správy MV a stanovil ich záväznú organizačnú štruktúru. Pozri viac: MEDVECKÝ, M., SIVOŠ, J., JAŠEK, P. *V stopách železného Felixa*, s. 67 – 94.; PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 – 1970*. Bratislava: VEDA, 2000, s. 21 – 25.; SIVOŠ, Jerguš, KINČOK, Branislav. *Organizačná štruktúra a personálne obsadenie Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954 – 1966*. *Pamäť národa*, roč. 6, 2010, č. 3, s. 39 – 52.
- 50 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný vyšetrovací spis Milana Madu. KS MV Nitra: Návrh na zatknutie Milana Madu zo dňa 25. 12. 1953. List pag. 82 – 83.
- 51 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný vyšetrovací spis Milana Madu. KS MV Nitra: Návrh na zatknutie Milana Madu zo dňa 25. 12. 1953. List pag. 82 – 83.

ŠtB. Kto bol týmto spôsobom identifikovaný vojak základnej vojenskej služby Milan Mada, ktorého v dôsledku uvedených zistení 26. decembra 1953 čakalo zatknutie orgánmi KS MV Olomouc a následné eskortovanie (v ten istý deň) do Nitry?

V roku 1952 osemnásťročný úradník Milan Mada⁵² (nar. 1933) bezprostredne pocítil stupňujúci sa tlak režimu voči „nekolktivizovaným“ roľníkom, nakoľko pochádzal z roľníckej rodiny z Dražoviec. Jeho otec ešte aj na sklonku roka 1953 súkromne hospodáril ako stredný roľník na šiestich hektároch pôdy.⁵³ Po ukončení kurzu pre revízorov a kontrolórov spotrebných družstiev pracoval do apríla 1951 v nitrianskej Jednote a následne do konca augusta 1951 v Strojovej a traktorovej stanici v Mojmírovciach. V období od 1. februára do konca júna 1952 pôsobil v Okresnom spotrebnom družstve (OSD) Jednota v Zlatých Moravciach. Následne po krátkom pobyte na stavbe Oravskej priehrady až do nástupu na výkon základnej vojenskej služby (k 1. novembru 1953) pracoval ako úradník Doprastavu v Žiline.

Práve Milan Mada v druhej polovici marca 1952 skoncipoval text protirežimového letáka a na základe dostupných prameňov sa javí ako autor autentického pomenovania „*Mladá garda slobody*“. Za prítomnosti kolegu – štatistika a plánovača Ľudevíta Petráka z Tekovských Nemiec (nar. 1931) – originál textu po úradnej dobe v nočných hodinách rozmnožil

Stavba Oravskej priehrady, kde krátko pracoval aj Milan Mada, autor textu letáka Mladej gardy slobody (Zdroj: TASR)

v počte 100 až 200 exemplárov.⁵⁴ Použil na to cyklostyl umiestnený v kancelárii OSD Jednota v Zlatých Moravciach, kde bol vtedy zamestnaný. 20 až 40 exemplárov rozmnožených letákov Milan Mada spoločne so stolárom Júliusom Vörösom rozhodili

pri železničnej stanici v Čakajovciach a pri hradskej ceste medzi susednými obcami Čakajovce a Zbehy.⁵⁵ Začiatkom apríla 1952 Milan Mada priniesol 30 až 80 kusov týchto letákov známemu Matejovi Kováčovi z Dražoviec, ktorý ich následne mal

52 V roku 1949 sa ako šestnásťročný stal členom Československého zväzu mládeže (ČSM), v rámci ktorého zastával funkciu tajomníka miestnej organizácie v Dražovciach. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný vyšetrovací spis Milana Madu. Výpoveď Milana Madu na KS MV Nitra zo dňa 28. 12. 1954, s. 2. List pag. 92.

53 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný vyšetrovací spis Milana Madu. Výpoveď Milana Madu na KS MV Nitra zo dňa 28. 12. 1954, s. 1. List pag. 91.

54 Vzhľadom na prítomnosť mierne sa líšiacich údajov, uvedených v rámci jednotlivých dokumentov, uvádzame predpokladaný minimálny a maximálny počet odovzdaných letákov.

55 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný vyšetrovací spis Milana Madu. KS MV Nitra: Výpoveď Milana Madu zo dňa 31. 12. 1953 na KS MV Nitra, s. 1. List pag. 99.; Porovnaj sa výpoveďou Júliusa Vörösa na hlavnom pojednávaní z 01. 06. 1954: A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. Zápisnica o hlavnom pojednávaní spísaná na Krajskom súde v Nitre dňa 01. 06. 1954 v trestnej veci proti Matejovi Kováčovi a spol. pre protištátnu činnosť (spisová značka 1 T 3/54), s. 5 – 6. List pag. 30.

osobne rozhodíť na území obce Čakajovce a na ceste z Čakajoviec do Dražoviec.⁵⁶

DRUHÁ SÉRIA PROTIREŽIMOVÝCH LETÁKOV MLADEJ GARDY SLOBODY

V ďalšom slede udalostí zohral významnú úlohu už spomenutý robotník Matej Kováč (nar. 1918), člen Demokratickej strany od 29. júla 1945 až do rozpadu tohto politického subjektu v dôsledku komunistického prevratu vo februári 1948.⁵⁷ V priebehu apríla 1952 pozval k sebe domov Dražovčanov Milana Madu a Jána Krajanca. Milan Mada prizval aj Júliusa Vörösa. Na spoločnom stretnutí vo večerných hodinách sa dotyční dohodli na príprave druhej série letákov, pričom tento zámer mal prakticky realizovať Milan Mada. Ako jediný z účastníkov stretnutia ovládala strojopis a disponoval možnosťou technicky uskutočniť rozmnoženie zamýšľanej písomnosti.

Hoci vo vyšetrovacích a súdnych spisoch je Matej Kováč pomerne často označovaný za „vedúceho protištátnej skupiny“, na základe kritickej komparácie dostupných prameňov môžeme hovoriť skôr o pozícii určitého „koordinátora“ činností vyvíjaných v krátkom období mesiacov apríl, máj a jún 1952 rodiačim sa spoločenstvom štyroch odporcov režimu. Žiadne potenciálne existujúce spojenie prakticky štvorčlennej *Mladej gardy slobody* s inými podobnými skupinami na Slovensku sa výskumom nepotvrdilo.

Účastníci stretnutia u Mateja Kováča žili v rodinách, ktoré boli generálne späté s poľnohospodárstvom a ich príslušníci aj v roku 1952 buď naplno, alebo čiastočne hospodárili ako malí či strední roľníci. Tí boli v danom období vystavení účelovo diskriminačnej poľnohospodárskej politike komunistického režimu proti samostatne hospodáriacim majiteľom roľníckych usadlostí.

Inú osobnú motiváciu mal Ján Krajaneč, murár Pôdohospodárskych stavebných závodov v Nitre, ktorého podľa výpovedí z vyšetrovania a súdneho pojednávania pre účasť na aktivitách *Mladej gardy slobody* získal v apríli 1952 Matej Kováč. Vyplyvala z dopadov represívnej politiky komunistického režimu na jeho brata Štefana.⁵⁸ Toho počas výkonu povinnej základnej vojenskej služby zaradili do pomocných technických práporov (PTP): „... môj brat bol vzorným vojakom, dávali ho za vzor iným a neskorej ho zdegradovali a zaradili do PTP. Pri stretnutí sa s Kováčom, tento sa ma pýtal, že čo je s bratom a tomuto som všetko o mojom bratovi jak tento pochodil porozprával načo mi tento povedal, že aby som prišiel k nemu do bytu.“⁵⁹

V spolupráci s Matejom Kováčom⁶⁰ pristúpil Milan Mada začiatkom mája 1952 k vyhotoveniu druhej série letákov s protirežimovým programom formujúcej sa skupinky

56 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/1. Osobný vyšetrovací spis Mateja Kováča. Výpoveď Mateja Kováča na KS MV Nitra zo dňa 10. 01. 1954, s. 3. List pag. 65. Pozri výpoveď Mateja Kováča zo súdneho pojednávania.

57 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. KS MV Nitra: Dokument č. 1. List pag. 9 – 10. Členská legitimácia Demokratickej strany na meno Matej Kováč.

58 Podľa *Zoznamu občanov vykonávajúcich základnú vojenskú službu v Pomocných technických práporoch (PTP) v rokoch 1950 – 1954*, dostupného v rámci edičného projektu *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 II* z roku 2001, Štefan Krajaneč (nar. 1929) strávil v PTP dva roky a šesť dní (06. 07. 1951 – 11. 07. 1953). Pozri príslušnú databázu v podobe CD prílohy k publikácii *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 II*.

59 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. Zápisnica o hlavnom pojednávaní spísaná na Krajskom súde v Nitre dňa 01. 06. 1954 v trestnej veci proti Matejovi Kováčovi a spol. pre protištátnu činnosť (spisová značka 1 T 3/54), s. 6. List pag. 30.; V protokole o výpovedi Jána Krajanca z 10. 02. 1954 sa uvádza nasledovne: „K tomu, že som začal prevádzať protištátnu činnosť, ktorá smerovala proti ľudovodemokratickému zriadeniu v Československej republike. Ma priviedla tá okolnosť, že môj brat Štefan bol degradovaný za nejaké neprístojnosti, ktorých sa dopustil ako poddôstojník základnej vojenskej služby.“ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/4. Osobný vyšetrovací spis Jána Krajanca. Výpoveď Jána Krajanca na KS MV Nitra zo dňa 10. 02. 1954, s. 2. List pag. 155. Dikcia citovanej pasáže prezrádza, že výpoveď bola zachytená tendenčným spôsobom, čiže v súlade s ideologickým nastavením vyšetrovateľa.

60 Ohľadom konkrétnej formy zapojenia Mateja Kováča do koncipovania textu letáka *Mladej gardy slobody* č. 2 je nutné konštatovať výrazne kontroverzný charakter dostupných prameňov. Podľa protokolov o výpovedi z 31. 12. 1953 a 10. 01. 1954 mal Milan Mada návrh obsahu letáka č. 2 obdržať od Mateja Kováča na kuse papiera. Kováčov koncept následne štylisticky upravil. Aj počas konfrontácie s Matejom Kováčom zo dňa 18. 01. 1954 mal Milan Mada zotrvávať na tvrdení, že týždeň po stretnutí u Mateja Kováča od tohto pred hostincom v Dražovciach obdržal „na kus obyčajného papiera“ napísaný text letáka, ktorý následne „ešte doplnil s Júliusom Verešom. Úpravu previedol Ľudvík Petrák a ja sám som osobne tento rozmnožil.“ Matej Kováč však skoncipoval koncept letáka a jeho odovzdanie M. Madovi počas konfrontácie popieral. Na druhý deň, 19. 01. 1954, však podľa zachovaného protokolu svoju výpoveď v tomto smere úplne zmenil a potvrdil, že Milanovi Madovi „dal na kus papiera napísaný obsah protištátneho letáka pred hostincom Dražovciach“. Aj podľa výpovede Júliusa Vörösa z 03. 02. 1954 mal text letáka č. 2 Milan Mada obdržať od Mateja Kováča. Podľa výpovede Milana Madu pred Krajským súdom v Nitre ohľadom letákov č. 2 „dal návrh ako majú byť vyhotovené obv. Kováč. Ja som toto už len poopravoval a ukázal aj Petrákovi, ktorý mi pomoc pri vyhotovovaní týchto odmietol.“ (s. 4) Ako si ukážeme pri rozbere posolstva a dikcie letáka č. 2, Matej Kováč s vysokou pravdepodobnosťou inšpiroval obsah predmetnej písomnosti.

Mladej gardy slobody. Ľudevít Petrák vzhľadom na osobné nebezpečenstvo súvisiace s touto činnosťou odmietol na príprave letákov akokoľvek participovať. Vo večerných hodinách Milan Mada na svojom pracovisku v priestoroch Jednoty v Zlatých Moravciach opäť pripravil minimálne 100 kusov letákov č. 2 a následne ich odniesol Matejovi Kováčovi do Dražoviec.⁶¹ O niekoľko dní po obdržaní týchto letákov dal Kováč polovicu z nich, čiže 50 exemplárov, Jánovi Krajancovi a približne 16 až 20 kusov⁶² mal poskytnúť aj Júliusovi Homolovi z Dražoviec. Matej Kováč mal 11. januára 1954 vypovedať, že zvyšné nerozdané a nerozhodené letáky č. 2 spálil, čo sa vzhľadom na skutočnosť, že pri domovej prehliadke nedošlo k ich objaveniu bezpečnosťou, javí ako presvedčivá informácia. Počas

domovej prehliadky bol jeden exemplár letáka č. 2 nájdený v domácnosti Jána Krajanca, a to v jeho osobnej korešpondencii.⁶³

Hoci existencia letáka určeného pre druhé kolo letákového akcie je preukázaná, nadmieru problematickou sa javí možnosť presnejšie špecifikovať lokalizáciu a počet letákov č. 2, ktoré sa nakoniec podarilo reálne rozhodiť v teréne. Konkrétnu informáciu v rámci dostupných prameňov nachádzame v protokole o výpovedi Milana Madu z 31. decembra 1953. Podľa tohto dokumentu Matej Kováč pripravené letáky z druhej série „rozhadzoval, ako sa mi zmienil, s Jánom Krajancom v obci Mecheniciach a v Nitre“.⁶⁴ Možnosť potvrdenia uvedeného priestorového vymedzenia akcie naráža na fragmentárny a do určitej miery aj všeobecný charakter zachovaných historických

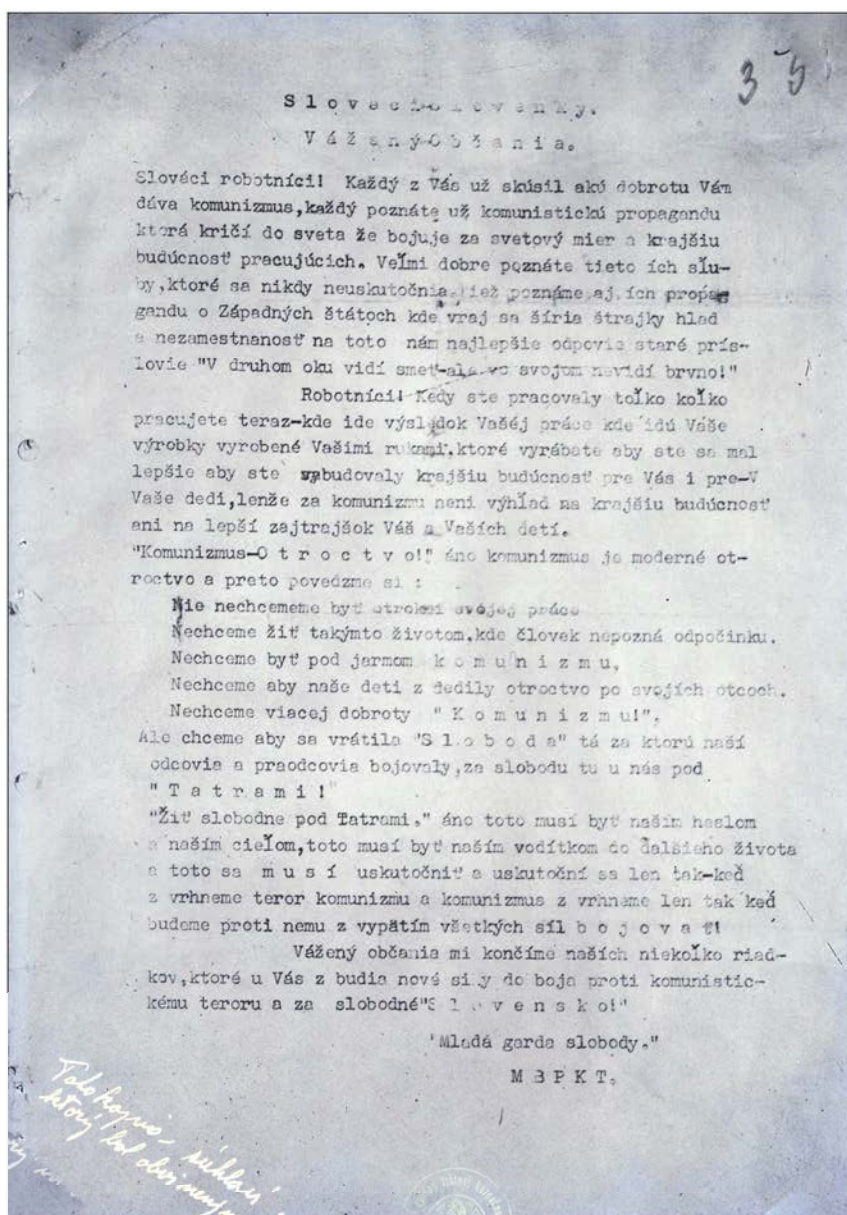
prameňov.⁶⁵ Legenda k fotokópiám „usvedčujúcich“ letákových materiálov však každopádne identifikuje obidva letáky č. 1 a č. 2 ako dokumenty, ktoré osoby figurujúce vo vyšetrovanom prípade „roz množovali a rozhadzovali v roku 1952 v Nitrianskom kraji“.⁶⁶

Leták č. 2 je dĺžkou textu v porovnaní s letákom z prvej série o polovicu rozsiahlejší. Jeho poslanstvo bolo primárne adresované slovenským robotníkom. Obdobne ako v prípade letáku č. 1 vyvracia obsah komunistickej propagandy, proklamujúcej ideály zápasu za svetový mier a „krajšiu budúcnosť pracujúcich“. Ťažisko kritiky pomerov spočíva vo vyrovnávaní sa s propagandou zameranou na tendenčné podávanie jednostranne negatívnych správ týkajúcich sa dobových ekonomicko-sociálnych problémov v kapitalistických štátoch (štrajky, hlad, nezamestnanosť).

- 61 Celkový počet letákov druhej série *Mladej gardy slobody* mohol byť výrazne vyšší. Robotník Valent Ivančík z Dražoviec na začiatku mája 1952 stretol Milana Madu, ktorý Ivančíkovi ukázal „asi 200 kusov protištátnych letákov a povedal mi, že tieto nesie Matejovi Kováčovi“. išlo o letáky *Mladej gardy slobody* druhej série, nakoľko pred týmto stretnutím mal už rozhovor s Matejom Kováčom, ktorý ho v apríli 1952 informoval o letákovom akcii č. 1. Valent Ivančík konkrétny dokument rozpoznal počas výsluchu z 24. 02. 1954. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/7. Osobný spis Valenta Ivančíka. Výpoveď Valenta Ivančíka na KS MV Nitra zo dňa 24. 02. 1954, s. 3. List. pag. 200.
- 62 K dispozícii sú nasledovné údaje: výpoveď Júliusa Homolu z 23. 02. 1954 – „asi 16 kusov“ (s. 3), výpoveď Mateja Kováča v zápisnici z hlavného pojednávania – 20 kusov (s. 2).
- 63 K tejto dôležitej skutočnosti sa v spise nachádza niekoľko dokumentov: A. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/4. Osobný spis Jána Krajanca. Výpoveď Jána Krajanca na KS MV Nitra zo dňa 10. 02. 1954, s. 1 – 2. List. pag. 154 – 155.; B. Tamtiež. KS MV Nitra: Protokol o domovej prehliadke u Jána Krajanca. 18. 02. 1954. List. pag. 141.: „Pri domovej prehliadke bolo odňaté: 1. jeden kus protištátného letáku s podpisom Mladá garda slobody.“ Dátum uvedený na ručne vypísanom protokole o domovej prehliadke (18. 02. 1954) nesúhlasí so zistenou informáciou, že nájdeným letákom *Mladej gardy slobody* č. 2 mal byť Ján Krajanc usvedčený už počas výsluchu na KS MV Nitra z 10. 02. 1954. Tento rozpor je možné vysvetliť vyskytujúcou sa nedbalosťou orgánov ŠtB, v dôsledku čoho mohol byť protokol o domovej prehliadke (alebo minimálne dátum prehliadky) vypísaný až dodatočne. Tiež datovanie protokolov o výpovedi mohlo byť formálnym a výsluch Jána Krajanca by tak v skutočnosti prebehol až krátko po 18. 02. 1954. V každom prípade nie je možné 18. 02. 1954 bez pochybností stanoviť ako dátum prevedenej domovej prehliadky. Zároveň sa jednalo o druhú domovú prehliadku u Jána Krajanca, nakoľko po prvý krát prebehla už 21. 01. 1954 – v deň jeho uväznenia.; C. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. KS MV Nitra: Identifikácia pôvodu dokumentu č. 2.: „Dokument č. 2 bol získaný pri domovej prehliadke u Jána Krajanca v Dražovciach, okr. Nitra.“ List. pag. 13.
- 64 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný vyšetrovací spis Milana Madu. KS MV Nitra: Výpoveď Milana Madu zo dňa 31. 12. 1953 na KS MV Nitra, s. 2. List. pag. 100.
- 65 Genéza vzniku tejto informácie sa zrkadlí vo výpovediach uvedených v zápisnici z hlavného pojednávania. Výpoveď M. Madu pred senátom Krajského súdu v Nitre z 01. 06. 1954 v tomto smere potvrdzuje informáciu z protokolu o jeho výpovedi z 31. decembra 1953: „Ja som potom sám vyhotovil druhú sériu protištátnych letákov a to asi 100 kusov, ktoré som dal Kováčovi. Obv. Kováč mi potom hovoril, že tieto rozhodili spolu s Krajancom v Nitre.“ (s. 4) Ján Krajanc mal M. Kováča na jeho dotaz informovať, že polovicu rozhodil a polovicu dal J. Homolovi (s. 6). Bilancia popísaného priebehu pokusu o letákovú akciu č. 2 naznačuje, že Matejovi Kováčovi aj Jánovi Krajancovi teoreticky mohlo na rozhodnutie zostať niekoľko desiatok letákov. Rozsudok nitrianskeho Krajského súdu sa s okolnosťami šírenia letáka č. 2 bližšie nevyrovnával. Rovnako vyhodnotenie archívnych materiálov k prípadu *Mladej gardy slobody* (sústredených v arch. zväzku č. V-2124 Bratislava) z 10. 10. 1968 (Karta akcie „48“) počet a lokalizáciu rozhodnutých písomností podrobnejšie nešpecifikuje.
- 66 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. Legenda k fotokópiám deponovaných originálov protirežimových dokumentov. List. pag. 13.

V duchu príslovia „V druhom oku vidí smet – ale vo svojom nevidí brvno!“ Mladá garda slobody poukázala na neprimerané a domácim režimom vynucované pracovné zaťaženie zamestnancov, ktoré však podľa tvorcov tohto posolstva očividne nevedlo k intenzívne proklamovanému zlepšovaniu životných podmienok a k zvyšovaniu životnej úrovne: „Robotníci! Kedy ste pracovali toľko koľko pracujete teraz – kde ide výsledok Vašej práce, kde idú Vaše výrobky vyrobené Vašimi rukami, ktoré vyrábate, aby ste sa mal lepšie, aby ste vybudovali krajšiu budúcnosť pre Vás i pre Vaše deti, lenže za komunizmu není výhľad na krajšiu budúcnosť ani na lepší zajtrajšok Váš a Vašich detí.“⁶⁷ Boj za zvrhnutie komunizmu ako „moderného otroctva“ leták č. 2 vyhlasoval rovnako ako v prípade predchádzajúceho prvého posolstva pod sloganom vyjadrujúcim konečný cieľ vynakladaného rezistentného úsilia: „Žiť slobodne pod Tatrami.“ Zatiaľ čo leták č. 1 mobilizoval predpokladaných čitateľov k začleňovaniu sa do radov Mladej gardy slobody, leták č. 2 prezentoval ideály, ktoré mala zamýšľaná organizácia v procese vykonávania plánovaného odboja sledovať. Autori dokumentu si priali, aby „sa vrátila ‚Sloboda‘ tá za ktorú naši otcovia a prarodcovia bojovali, za slobodu tu u nás pod ‚Tatrami‘“. Deklarované posolstvo, vyznačujúce sa značnou mierou páťosu, ústi do mobilizačnej výzvy: „Vážení občania, my končíme našich niekoľko riadkov, ktoré u Vás vzbudia nové sily do boja proti komunistickému teroru a za slobodné, Slovensko!“ Predstavená snaha Mladej gardy slobody o oslobodenie z područia ideológie klamných sľubov bola evidentne zamýšľaná ako kontinuálne pokračovanie zápasu predchádzajúcich generácií za národnú i sociálnu slobodu.

Zameranie letáka č. 2 na slovenských robotníkov poukazuje na pri najmenšom čiastočnú inšpiráciu jeho

Leták Mladej gardy slobody č. 2 (Zdroj: Archív ÚPN)

obsahu Matejom Kováčom, ktorý bol tiež robotníkom. Podľa protokolu o výpovedi Jána Krajanca z 25. januára 1954 na stretnutí v dome Mateja Kováča v apríli 1952 hostiteľ prítomných uistoval „aby sme sa nebáli, že počúval ‚SLOBODNU EUROPU‘, ktorá hlásila, že čoskoro bude v Československu prevrat.“⁶⁸ Vysielanie RFE poukazovalo

aj na odvrátenú stránku života československých robotníkov, ktorým komunistická ideológia prisudzovala postavenie príslušníkov tzv. vládnucej triedy a nositeľov politickej moci v socialistickej spoločnosti. Napríklad robotnícka relácia „Chodíme medzi vás“ 9. decembra 1951 priniesla obsahlu kritiku rozporu medzi príslubmi

67 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. KS MV Nitra: Dokument č. 2. List pag. 15.

68 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/4. Osobný spis Jána Krajanca. Výpoveď Jána Krajanca na KS MV Nitra zo dňa 25. 01. 1954, s. 1. List. pag. 148.

a následným sklamaním robotníkov pražských závodov. Prežívali frustráciu z nízkych miezd a ďalších prejavov sociálnej nespravodlivosti, z ktorých mali profitovať horliví prisluhovači režimu.⁶⁹ Na vlnách RFE nechýbali správy o baníkoch tlačných komunistickými kádrami do plnenia a pokračovania plánu ťažby uhlia.⁷⁰

Nespokojnosť robotníkov na začiatku 50. rokov vyplývala aj z nedostatku príležitostí k oddychu. Motív protestu proti neprimeranému zvyšovaniu pracovného tempa vrátane pokračovania osemhodinovej pracovnej doby evidentne vystupuje do popredia aj v posolstve letáka č. 2: „Nie nechceme byť otrokmi svojej práce. Nechceme žiť takýmto životom, kde človek nepozná odpočinok.“ V kontexte realizácie prvého päťročného plánu a dôsledného zavádzania sovietskych metód plánovania môžeme hovoriť o fenoméne preťažovania pracovných síl, a to najmä v priemysle. Intenzifikácia pracovného výkonu sa premietala do predlžovania času stráveného v zamestnaní bez zodpovedajúceho rastu reálnych miezd.⁷¹ Pocity neistoty a existenčného ohrozenia súviseli aj s prítomnou hrozbou nútenej zmeny pracovného zaradenia v závislosti od potrieb a záujmov totalitného štátu.

S distribúciou letáka č. 2 súvisí neúspešný pokus Mateja Kováča zapojiť do protirežimových aktivít slobodníka základnej vojenskej služby a v civile robotníka v nitrianskom kameňolome Júliusa Homolu (prezývaný *Albán*). Matej Kováč mu ako svojmu známemu počas náhodného stretnutia v máji 1952 venoval 16 – 20 kusov letákov č. 2, ktoré si mal prečítať a následne rozhodnúť. V ten istý deň vo večerných hodinách

Zvyšovanie ťažby uhlia v Handlovej (Zdroj: TASR)

obdržal ďalších 15 až 30 letákov rovnakého obsahu od Jána Krajanca (ten ich dostal od Kováča). Július Homola všetky takto obdržané letáky (minimálne 31 kusov) doma spálil. Evidentne protirežimovú činnosť Kováča a Krajanca však nenahlásil bezpečnostným orgánom, čo mu neskôr priviedlo vyšetrovanie a súdnu perzekúciu. Matej Kováč po zistení, že Homola zničil zhruba tretinu z pôvodného počtu vyrobených letákov druhej série, tohto dôrazne varoval pred prezradením letákovkej činnosti, do vykonávania ktorej sa ho bezvýsledne usiloval zaangažovať.⁷² V tomto období Matej Kováč pozval

k účasti na rozhadzovaní letáka č. 2 robotníka v sklade Zásobovacej základne Mlynárce Valenta Ivančíka, bývajúceho taktiež v Dražovciach. Ten však odmietol. Oslovovanie známych s predpokladaným nesúhlasným postojom ku komunistickej politike umožňovalo v prípade ich ochoty podstúpiť riziko participácie na režimom kruto postihovanom odboji rozširovať rady budovanej organizácie. Zvyšovanie počtosti a potenciálnej akcieschopnosti skupín však súčasne znamenalo vážne riziko v podobe rastúcej hrozby ich dekonspirácie. Zatiaľ čo fenomén *Mladej garda slobody* prakticky neprekročil

69 ABS Praha, f. 310 Velitelství Státní bezpečnosti, sign. 310-100-3, číslo jednotky (ďalej č. j.) A-7016/01-51, A-7072/01-51. Relácie vysielateľa „Slobodná Európa“ z novembra a decembra 1951. IV. sektor VŠtB/1 Ministerstva národnej bezpečnosti: Záznam relácie robotníckeho vysielania RFE „Chodíme medzi vami“. Praha, 10. 12. 1951.

70 ABS Praha, f. 310 Velitelství Státní bezpečnosti, sign. 310-100-3, č. j. A-7016/01-51, A-7072/01-51. Relácie vysielateľa „Slobodná Európa“ z novembra a decembra 1951. IV. sektor VŠtB/1 Ministerstva národnej bezpečnosti: Záznam relácie robotníckeho vysielania RFE „Chodíme medzi vami“. Praha, 15. 12. 1951.

71 KAPLAN, K. *Československo v letech 1948–1953*, s. 138.

72 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/6. Osobný spis Júliusa Homolu. Výpoveď Júliusa Homolu na KS MV Nitra zo dňa 23. 02. 1954, s. 3 – 4. List. pag. 189 – 190.

prah iniciatívy niekoľkých osôb, v prípade vzniku rozsiahlejších organizácií (napríklad skupiny *Bielej légie*) sa výber nových adeptov na členstvo v ilegálnych skupinách riadil podľa presne stanovených pravidiel. V prípade prijatia mali byť noví spolubojovníci po preverení zaviazaní prisahou.⁷³

NEUSKUTOČNENÝ PLÁN NA VYHOTOVENIE TRETEJ SÉRIE PROTIREŽIMOVÝCH LETÁKOV

V priebehu júna 1952 nasledovalo druhé spoločné stretnutie skupinky v lese neďaleko Dražoviec. Výber konkrétneho termínu (nedeľné popoludnie) a miesta porady vyplýval zo snahy o dosiahnutie utajenia *Mladej gardy slobody*, nakoľko sa v danom čase v Dražovciach konali litánie. Matej Kováč, Milan Mada, Ján Krajanec a Július Vörös spoločne rozobrali zásadnú otázku pokračovania v odbojovej protikomunistickej činnosti. Blížiaci sa žatva predstavovala bezprostredný podnet na vydanie tretej série protirežimových letákov, ktoré mali „vzývať malých a stredných roľníkov, aby neplnili dodávkové povinnosti“.⁷⁴ Súčasne zvažovali vhodnú formu protestu proti prebiehajúcim pokusom o kolektivizáciu domovskej obce – v podobe písania hesiel umiestnených na verejne viditeľných miestach.

Ohľadom plánov na pokračovanie v letákovkej činnosti aj počas letných mesiacov roka 1952 je potrebné podotknúť, že na rozdiel od aktivít tejto proveniencie z marca až mája 1952 nedisponujeme dokumentačným materiálom. Na prítomnosť zámeru vytvoriť nové písomnosti autorizované *Mladou gardou slobody* však poukazuje ďalší lokálne situovaný odbojový počín tejto skupiny.

V druhej polovici júna 1952 bol vedúcemu družstevného oddelenia IX. pôdohospodárskeho referátu

Blížiaci sa žatva bola podnetom na vydanie tretej série protirežimových letákov. Na fotografii žatva ozimného jačmeňa v Marcelovej, jún 1952 (Zdroj: TASR)

Jednotného národného výboru (JNV) v Nitre Pavlovi Molnárovi zaslaný list podpísaný *Mladou gardou slobody* (v podobe skratiek „MGS–MBPKT.“). Dopis dotyčného vystríhal pred podporovaním zakladania a budovania jednotných roľníckych družstiev (JRD).⁷⁵ Aktéri protikomunistického odboja sa vo všeobecnosti vymedzovali proti prebiehajúcej intenzívnej socializácii poľnohospodárskej výroby. Tá v praxi znamenala plánovité obmedzovanie súkromne hospodáriacich roľníkov prostredníctvom neprimerane vysoko stanovených dodávkových povinností. Množstvo

dopestovaných a dochovaných poľnohospodárskych produktov, predpísané na odovzdanie štátu, presahovalo objektivne výrobné možnosti roľníckych hospodárstiev.

Tretia séria letákov však už na prahu žatvy roku 1952 nevznikla. Milan Mada, ktorý zabezpečoval výrobu dvoch predchádzajúcich sérií letákov, bol totiž ku koncu júna 1952 z Jednoty v Zlatých Moravciach prepustený, čo v praxi pre *Mladú gardu slobody* znamenalo stratu prístupu k rozmnožovaciemu stroju (cyklostylu). Po 30. júni 1952 nie je možné konštatovať výskyt ďalších aktivít.

73 VARINSKÝ, V. *Jozef Vicen a Biela légia*, s. 102 – 103, 111.

74 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný spis Milana Madu. Výpoveď Milana Madu na KS MV Nitra zo dňa 30. 12. 1953, s. 2. List pag. 97.

75 Fotokópia listu je ako dokument č. 3 zaradená v albume dôkazového materiálu k prípadu „Matej Kováč a spol.“. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. KS MV Nitra: Dokument č. 3. List pag. 16.

ODHALENIE A VÝŠETROVANIE TVORCOV A ROZŠIROVATEĽOV LETÁKOV MLADEJ GARDY SLOBODY

Trestnoprávne dôsledky letákovkej akcie na platforme *Mladej gardy slobody* prišli na scénu až po jedenapoločnom odstupe od jej uskutočnenia. Odhalenie skupiny súviselo so zintenzívneným úsilím ministerstva vnútra, orientovaným na odhaľovanie a neutralizáciu autorov aj šíriteľov protirežimových písomností. Komunistický režim v ČSR v roku 1953 totiž čelil výskytu značného množstva tzv. protištátnych letákov. V priebehu niekoľkých dní od pondelka 13. júla 1953 do soboty 18. júla 1953 z územia Spolkovej republiky Nemecko do západnej časti ČSR preniklo v balónoch slobody značné množstvo protirežimových tlačovín.⁷⁶ Minimálne 33 000 kusov letákov, písaných prevažne na písacích strojoch a rozmnožených cyklostylom, malo byť podľa zistení ŠtB zhotovených v období od januára 1953 do konca marca 1954 priamo v ČSR. Okrem obvyklých výziev na boj proti straníckemu a štátnemu aparátu, ako aj proti kolektivizácii, dôležitý obsahový prvok týchto písomností predstavovala požiadavka na uskutočnenie slobodných volieb do národných výborov. Vzhľadom na nepriaznivý vplyv rozširovaných letákov na stabilitu komunistického režimu,

umocnený prebiehajúcou politickou a ekonomickou krízou, zreorganizované ministerstvo vnútra podniklo konkrétne opatrenia vedúce k „*upevneniu aparátu a zosilneniu agentúrno-operatívnej práce v boji s nepriateľským podzemím, rozširujúcim letáky*“.⁷⁷ V záujme zintenzívnenia „*práce na odhalení a likvidácii ilegálnych skupín a jednotlivcov zaoberajúcich sa rozširovaním protištátnych letákov*“ bol v októbri 1953 ustanovený samostatný odbor pre pátranie po autoroch podvrtných písomností. Pôsobil pri III. správe Ministerstva vnútra, ktorá ako politická kontrarozviedka zastrešovala boj proti tzv. vnútornému nepriateľovi.⁷⁸ V nadväznosti na upevnenie príslušných referátov (vrátane ich personálneho obsadenia operatívnymi pracovníkmi) začala byť v poslednom štvrtroku 1953 aj na krajskej úrovni štátnobezpečnostných zložiek problematike boja proti letákovým akciám a ich protagonistom venovaná sústredenejšia pozornosť. Kampaňovité prevedenie uvedených intenzívnych opatrení v znamení pátrania po autoroch rozširovaných letákov sa pretavilo do vlny odhalení buď reálnych alebo bezpečnosťou (v rôznej miere) vykonštruovaných protirežimových skupín venujúcich sa produkcii a distribúcii z hľadiska režimu podvrtných písomností. Dosiahnuté výsledky v tomto smere sumarizuje „*Správa o likvidácii*

protištátnych skupín“, ktorá bola vyhotovená za účelom informovania Politického sekretariátu ÚV KSČ (tento orgán v danom období rozhodoval o priebehu a výsledkoch význačnejších politických procesov). Dňa 9. februára 1954 predmetnú správu 1. námestníkovi ministra vnútra plukovníkovi Antonínovi Prchalovi predložil náčelník III. správy MV major František Svoboda. Podľa tohto dokumentu bolo v období od 1. októbra 1953 do 31. januára 1954 podľa terminológie vtedajších bezpečnostných orgánov „likvidovaných“ na území ČSR celkovo 87 „protištátnych skupín“, pričom „*bolo do vyšetrovacej väzby dodaných 728 osôb*“.⁷⁹ Ako súčasť predloženej bilancie nachádzame vo výpočte 63 českých i slovenských skupín, realizovaných v danej dobe po línii III. správy MV⁸⁰, stručné informácie o odhalení a naplní činnosti skupiny „*Mladá garda*“. Charakterizovaná je nasledovne: „*Ilegálna protištátna organizácia, ktorá sa zaoberala výrobou a rozširovaním protištátnych letákov a prípravou diverzie. Skupina pôsobila v kraji Nitra*“.⁸¹ Minister vnútra Rudolf Barák v máji 1954 predložil Politickému sekretariátu ÚV KSČ ďalšiu správu o likvidácii protištátnych skupín, ktorá vzhľadom na už ukončené vyšetrovanie obsahuje podrobnejší (nie však úplne presný) popis odhalenej slovenskej letákovkej skupiny „*Mladá garda slobody*“.⁸²

76 9 miliónov kusov napodobenín bankovky v hodnote 1 Kčs (tzv. hladová koruna) a 2 milióny letákov „*Česi a Slováci*“ s vytlačeným posolstvom uistenia o pomoci slobodného sveta a s komentovanými fotografiami robotníckych nepokojov v Nemeckej demokratickej republike z júna 1953. Uvedené úctyhodné množstvo tlačovín na vyslanie v rámci operácie „*PROSPERO*“ urýchlene pripravila Výskumná a publikačná služba Slobodnej Európy v reakcii na negatívne sociálno-ekonomické dôsledky československej menovej reformy z 01. 06. 1953. Pozri viac: TOMEK, Prokop. *Balony slobody. Letákové operácie Svobodné Evropy 1951–1956*. Cheb: Svět křídel, 2014, s. 35 – 44.

77 ABS Praha, f. Sekretariát ministra vnútra, 1. díl, 1948 – 1959 (označenie fondu A 2/1), inv. č. 666. Protištátné letáky – likvidácia ilegálnych skupín, s. 3.

78 ABS Praha, f. A 2/1, inv. č. 666. Protištátné letáky – likvidácia ilegálnych skupín, s. 3.

79 ABS Praha, f. A 2/1, inv. č. 610. Likvidácia protištátnych skupín od 01. 10. 1953 do 31. 01. 1954 (22. 02. 1954).

80 „*Po línii 3. správy ministerstva vnútra bolo od 1. októbra 1953 do 31. januára 1954 realizovaných celkom 63 protištátnych skupín s celkovým počtom 547 osôb organizovaných v rôznych skupinách a 30 jednotlivcov*“ ABS Praha, f. A 2/1 Sekretariát ministra vnútra, 1945 – 1961, inv. č. 610. Likvidácia protištátnych skupín od 01. 10. 1953 do 31. 01. 1954 (22. 02. 1954), s. 6.

81 ABS Praha, f. A 2/1 Sekretariát ministra vnútra, 1945 – 1961, inv. č. 610. Likvidácia protištátnych skupín od 01. 10. 1953 do 31. 01. 1954 (22. 02. 1954), s. 10.

82 ABS Praha, f. A 2/1, inv. č. 666. Protištátné letáky – likvidácia ilegálnych skupín, s. 11 – 12. *Správa o likvidácii ilegálnych skupín zaoberajúcich sa rozširovaním protištátnych letákov. Rozširovanie protištátnych letákov v Československu: Protištátna skupina „MLADÁ GARDÁ SLOBODY“ v kraji Nitra*.

Rudolf Barák. Minister vnútra v rokoch 1953 – 1961 (Zdroj: wikimedia)

Limitujúcim faktorom zostáva absencia prameňov podrobnejšie dokumentujúcich konkrétny moment, v ktorom politická kontrarozviedka po prvýkrát upriamila pozornosť na osoby spojené s prípadom voči režimu jednoznačne odmietavo ladených letákov *Mladej gardy slobody*. Z návrhov na zatknutie Milana Madu (25. december 1953) a Mateja Kováča (29. december 1953) vyplýva, že orgány nitrianskej ŠtB na sklonku roka 1953 disponovali konkrétnymi usvedčujúcimi zisteniami a materiálmi. Podľa nich mal Matej Kováč byť „nepriateľom nášho ľudovo-demokratického zriadenia a vo svojom okolí rozširoval nepravdivé správy o tomto, ďalej pri viacerých príležitostiach odhovárať občanov v Drážovciach od vstupu do JRD“.⁸³ V dôsledku zistených prejavov nesúhlasu s režimom v priebehu rokov 1952 – 1953 zo strany KS ŠtB Nitra (na jeseň 1953 bol tento teritoriálny útvar ŠtB včlenený do zriaďovanej KS MV Nitra) evidentne nasledovalo agentúrne rozpracovanie profilujúceho sa vnútorného nepriateľa. Prinieslo odhalenie a zmapovanie základných kontúr predchádzajúcej protikomunistickej činnosti sledovaných osôb. Nasadený spolupracovník ŠtB (v dostupnom prameni bez bližšej identifikácie)

evidentne požíval dôveru monitorovaného prostredia, nakoľko mu Matej Kováč predstavil Milana Madu, ktorý konfidenta bezpečnosti po jeho dotaze na letáky oboznámil s prevedenou tvorbou protirežimových písomností. Týmto spôsobom vznikla agentúrna správa datovaná k 13. októbru 1953. „V kocke“ sumarizuje v roku 1952 uskutočnenú letákovú akciu: „dnes bol mi predstavený Matejom KOVÁČOM jeden chlapec, ktorý sa mi predstavil Milan MADA a po otázke, ktorú som mu dal o letákoch, odpovedal:... vyrábal som protištátné letáky, keď som bol zamestnaný v Jednote v Zlatých Moravciach, na cyklostroji, ktorý bol v kancelárii Jednoty. Tieto som odovzdal KOVÁČOVI a niečo som si ponechal a potom sme tieto rozhadzovali po okolí Nitry.“⁸⁴ Už spomenutá výpoveď študenta Ivana Pagáča z 23. decembra 1953 získanú agentúrnou správou potvrdzovala a zároveň priniesla spresňujúce poznatky. Pagáčova výpoveď priradila identifikovanú rezistentnú aktivitu k letákom podpísaným *Mladou gardou slobody*,⁸⁵ ktoré boli deponované na KS MV Nitra už od predchádzajúceho roka.

Na základe zistených poznatkov a z obavy z možného úteku do zahraničia nasledovalo uväznenie Milana Madu, ktorý vykonával povinnú základnú vojenskú službu pri 157. hlásnom prápore v Olomouci. Dňa 26. decembra 1953 bol zatknutý a eskortovaný z Olomouca do nitrianskej vyšetrovacej väznice.

Obsiahla výpoveď Milana Madu, zachytená v protokoloch spísaných v priebehu štyroch dní od 28. decembra do 31. decembra 1953, obsahuje podrobný popis činnosti *Mladej gardy slobody*. Dopĺňujúce výsluchy a konfrontácie s ďalšími vyšetrovanými nasledovali

v priebehu januára a februára 1954. Podľa protokolu o výpovedi z 31. decembra 1953 boli Milanovi Madovi predložené originály obidvoch letákov *Mladej gardy slobody*, ktoré identifikoval a popísal okolnosti ich vlastnoručného skoncipovania a rozmnoženia.⁸⁶ Leták totožného obsahu (dokument č. 2 z mája 1952) orgány KS MV Nitra počas domovej prehliadky našli a zabavili u Jána Krajanca, ktorý bol v druhej polovici januára 1954 zatknutý aj na základe výpovedí Milana Madu. Výpovede pochádzajúce z vyšetrovania (do prípadu čiastočne alebo nepriamo vtiahnutých) Ľudevita Petráka (27. január 1954, 4. február 1954), Júliusa Homolu (23. február 1954) a Valenta Ivančíka (24. február 1954) potvrdzujú a spresňujú základné kontúry okolností tvorby letákov *Mladej gardy slobody*, popísané v protokoloch štyroch reálnych príslušníkov krátko existujúcej skupinky.

V posledný deň roku 1953 nasledovalo zatknutie robotníka krajského národného podniku Československá štátna automobilová doprava Nitra Mateja Kováča. Podľa zachovaných vyšetrovacích protokolov prakticky bezprostredne odo dňa zatknutia až do 10. januára 1954 odmietal priznať účasť na akejkoľvek protirežimovej činnosti. Obsah jeho pomerne obsiahlych výpovedí, ktoré vznikli od 10. januára 1954, z tohto dôvodu vyvoláva mnoho vážnych otázok. Rozhodol sa spontánne vypovedať v dôsledku prítomných dôkazov o prevedenej odbojovej činnosti alebo bol k podaniu výpovedí ohľadom okolností pôsobenia *Mladej gardy slobody* donútený niekoľko dní trvajúcim fyzickým alebo psychickým nátlakom zo strany vyšetrovacích orgánov? Sformuloval vyšetrovateľ texty finálnych protokolov a prinútil vyšetrovaného len

83 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/1. Osobný vyšetrovací spis Mateja Kováča. KS MV Nitra: Návrh na zatknutie Mateja Kováča zo dňa 29. 12. 1953. List. pag. 43.

84 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný vyšetrovací spis Milana Madu. KS MV Nitra: Návrh na zatknutie Milana Madu zo dňa 25. 12. 1953, s. 1. List pag. 82.

85 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný vyšetrovací spis Milana Madu. KS MV Nitra: Návrh na zatknutie Milana Madu zo dňa 25. 12. 1953, s. 2.

86 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/2. Osobný spis Milana Madu. Výpoveď Milana Madu na KS MV Nitra z 31. 12. 1953, s. 1 – 2. List. pag. 99 – 100.

k napísaniu obligátnej poznámky „prečítal, svolil a podpísal“ na každú stranu vopred vykonštruovanej „výpovede“? V deň zatknutia, 31. decembra 1953, Matej Kováč neúspešne podal sťažnosť proti uzneseniu krajského prokurátora v Nitre z toho istého dňa, ktorým bola na neho uvalená vyšetrovací väzba.⁸⁷ Príznačným je sprievodné vyjadrenie náčelníka vyšetrovacieho odboru KS MV Nitra podporučíka Michala Opáta pre nitriansku Krajskú prokuratúru. Zachovalo sa priložené k predmetnej sťažnosti Mateja Kováča: „K veci poznamenávam, že agentúrny materiál, ktorý má k dispozícii tunajší vyšetrovací odbor dostatočne usvedčuje menovaného, že skutočne členom ilegálnej organizácie bol.“⁸⁸ Nič viac, nič menej. Dostupná pramenná základňa naznačuje, že v prípade okolností vzniku výpovedí Mateja Kováča môžeme hovoriť o kombinácii usvedčovania na základe zhromaždených podkladov a tlaku vyvíjaného vyšetrovacími orgánmi.

O prítomnosti nátlakovej formy vyšetrovania svedčí fakt, že v protokoloch o výpovedi sa nachádzajú pasáže obsahujúce údajné priznania vyšetrovaných k ambícii zhromaždiť zbrane a výbušniny so zámerom realizovať diverzné akcie proti miestnej

infraštruktúre a tak spôsobiť vážne škody štátnemu zriadeniu. Tieto časti „priznání“ však neboli nijakým spôsobom preukázateľne dokázané a Matej Kováč ich na hlavnom pojednávaní poprel.⁸⁹ Ani finálny rozsudok Krajského súdu v Nitre už neobsahuje žiadne zmienky o plánoch na ozbrojenú alebo diverznú protirežimovú činnosť. Posolstvo letákov č. 1 a č. 2 rozhodne nevylučovalo perspektívu pristúpenia k ozbrojenému protikomunistickému zápasu. Obdobne ako pri iných podobných skupinách vyšetrovaných na Slovensku v rokoch 1945 – 1960, aj v tomto prípade orgány vyšetrovacieho odboru KS MV Nitra evidentne pristúpili k zveličeniu činnosti letákov *Mladej gardy slobody* s cieľom umelo nadsadiť jej reálnu nebezpečnosť smerom k režimu.

Výpovede Milana Mađu a Mateja Kováča viedli 1. februára 1954 k zatknutiu vojaka základnej služby slúžiaceho pri 362. delostreleckom pluku v Příbrame Júliusa Vörösa. Už 21. januára 1954 bol uväznený Ján Krajaneč. Podobne ako v prípade Mateja Kováča, 2. oddelenie III. odboru KS MV Nitra disponovalo materiálmi, podľa ktorých mal Ján Krajaneč byť „nepriateľom nášho ľudovodemokratického

zriadenia a vo svojom okolí rozširuje o tomto nepravdivé nepriateľské správy, aby takto budil u obyvateľstva nespokojnosť s režimom a verejne odhovára obyvateľstvo od budovania socializmu“.⁹⁰ Aj po skončení epizódy *Mladej gardy slobody* na prahu leta 1952 Ján Krajaneč a Matej Kováč evidentne neváhali vyjadrovať nesúhlas s krokmi vládneho komunistického režimu, čo prirodzene na odvážnych občanov pútalo pozornosť ŠtB. Vyšetrovanie prípadu na pôde Odboru vyšetrovania KS MV Nitra viedol staršina Ján Maďar.

SÚDNY PROCES SO SKUPINOU MATEJ KOVÁČ A SPOL. (1. JÚN 1954)

Po skončení vyšetrovania nitriansky krajský prokurátor JUDr. Štefan Ozimy za Krajskú prokuratúru v Nitre podal 30. marca 1954 obžalobu Krajskému súdu v Nitre na sedem osôb: Mateja Kováča, Milana Mađu, Júliusa Vörösa, Jána Krajancu, Ľudevíta Petráka, Júliusa Homolu a Valenta Ivančíka. Prvých piatich obžalovaných (vo vyššie uvedenom poradí) krajský prokurátor charakterizoval ako „osoby zaujímavé nepriateľský pomer voči ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu“.⁹¹ Pod vplyvom „štvačiek

87 „Prehlasujem, že v žiadnej protištátnej organizácii som členom nebol, s nikým som nespolupracoval a vôbec nikoho so spomínaných spolupracovníkov nepoznám. Som úplne bezdôvodne vo vyšetrovacej väzbe a preto žiadam, abych čím skorej bol prepustený na slobodu, keďže sa vôbec necítim byť vinným.“ A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/1. Osobný spis Mateja Kováča. Zápisnica napísaná v Ústave výkonu väzby Nitra dňa 31. 12. 1953 v trestnej veci proti Matejovi Kováčovi. List pag. 49.

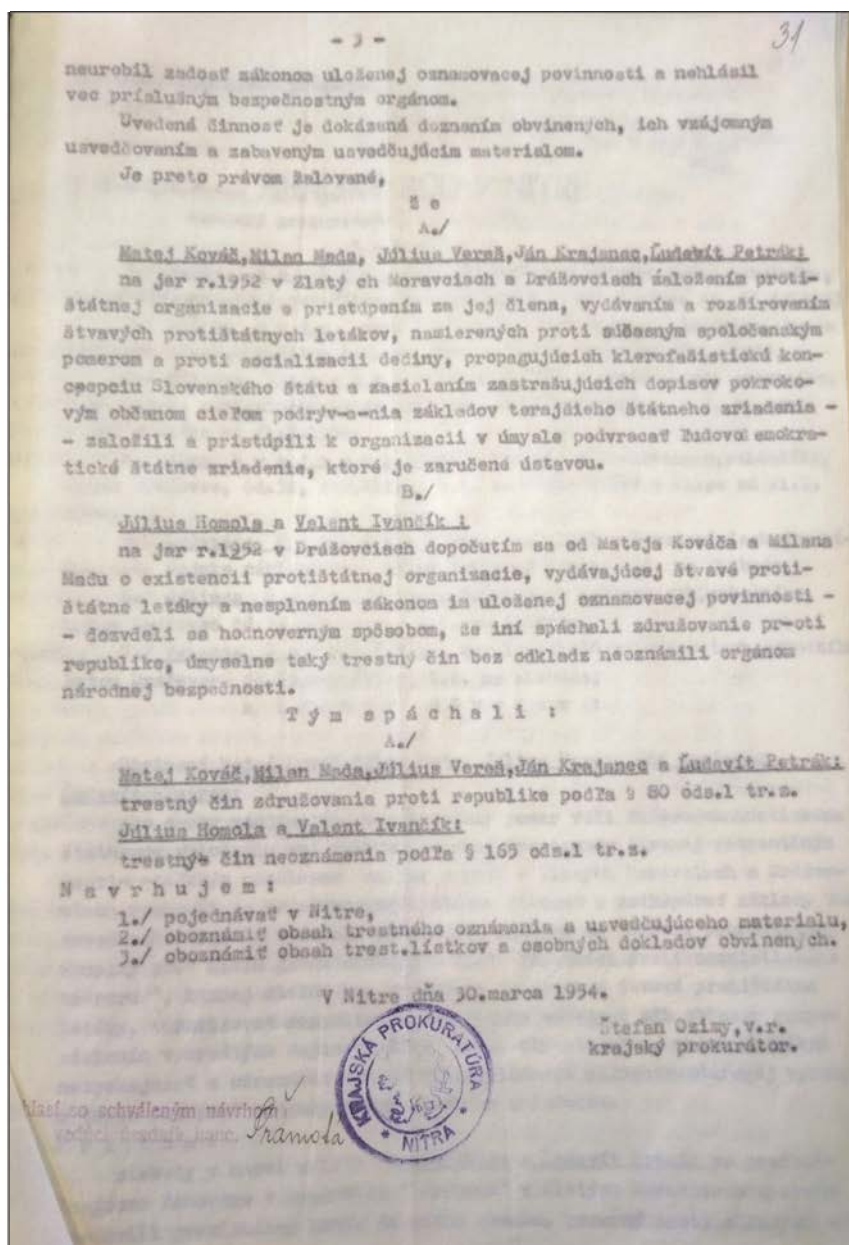
88 Štátny archív (ďalej ŠA) Nitra, f. Krajská prokuratúra v Nitre I 1949 – 1960, inv. č. 194, sign. KPB 1953, č. spisu 1/53 – 114/53, časový rozsah – 1953, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 182. Trestné veci vyšetrované Krajskou správou Štátnej bezpečnosti, dozorované Krajskou prokuratúrou: Matej Kováč – činnosť v protištátnej organizácii Mladí bojovníci proti komunistickému teroru (114). Náčelník vyšetrovacieho odboru KS MV Nitra: Kováč, Matej – sťažnosť proti uvaleniu väzby – zaslanie. List. pag. 6.

89 Protokol o výpovedi Mateja Kováča z 11. 01. 1954 na strane č. 2 (list pag. 67) obsahuje nasledovnú pasáž: „Traskaviny naša ilegálna organizácia potrebovala k tomu účelu, aby sme sa mohli pripraviť na diverzantské akcie. Ako napríklad vyhodenie železničného mostu Čakajovciach a podobne.“ Pred senátom Krajského súdu v Nitre dňa 01. 06. 1954 však Matej Kováč na margo údajnej prípravy diverzných akcií *Mladou gardou slobody* vypovedal diametrálne odlišne: „Nie je pravda, žeby sa niečo hovorilo na našej schôdzke o nejakých traskavinách alebo o vyhodení dražovského mostu.“ (Zápisnica o hlavnom pojednávaní, s. 3) Keď Ján Krajaneč na hlavnom pojednávaní vypovedal, že Matej Kováč mal na druhej schôdzke skupiny v júni 1952 hovoriť o potrebe zadováženia traskavín, Matej Kováč spochybnil pravdivosť tejto časti Krajancovej výpovede: „Výpoveď obv. Krajancu je pravdivá až nato, že sa nepamätám, žeby bolo niečo na schôdzkach hovorené o traskavinách.“ (Tamtiež, s. 7)

90 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/4. Osobný vyšetrovací spis Jána Krajancu. KS MV Nitra: Ján Krajaneč – návrh na zatknutie. List pag. 137.

91 ŠA Nitra, f. Krajská prokuratúra v Nitre I 1949 – 1960, inv. č. 188, sign. SKPt 1954, č. spisu 1/54, časový rozsah – 1954, šk. č. 178. Denník prokurátora v trestnej veci Matej Kováč a spol. Žaloba krajského prokurátora Štefana Ozimého na Mateja Kováča a spol. zo dňa 30. 03. 1954, s. 1. List pag. 30.

propagandy šírenej zahraničným nepriateľským rozhlasom“ mali na jar 1952 v Zlatých Moravciach a v Drážovciach ako členovia „protišťátnej skupiny zv. Mladá garda slobody – mladí bojovníci protikomunistického teroru“ vykonávať podvratnú protišťátnu činnosť, vydávať a rozširovať letáky, písať výhražné listy, ako aj odrádzať roľníkov od „socializácie poľnohospodárskej výroby a takto podryvať základy nášho štátneho zriadenia“. Súčasne mali prejednávať otázku možnosti získania zbraní a výbušnín na „protišťátne ciele“. Uvedenými aktivitami sa mali dopustiť združovania proti republike. Rekapitulácia obsahu obžaloby naznačuje, že krajský prokurátor prevzal účelovú rekonštrukciu príbehu *Mladej gardy slobody*, vytvorenú počas vyšetrovania na KS MV Nitra. Obraz reálnej protirežimovej činnosti v podobe produkcie letákov a odoslania listu adresovanému funkcionárovi JNV v Nitre Pavlovi Molnárovi bol deformovaný použitím zjavne zveličeného konštruktu týkajúceho sa prípravy na ozbrojené a diverzné akcie. Július Homola a Valent Ivančík mali podľa obžaloby o činnosti ostatných obžalovaných vedieť, pričom však nenahlásením vedomosti o existencii „protišťátnej skupiny“ bezpečnostným orgánom neučinili zádosť zákonom uloženú ohlasovacej povinnosti. Obžaloba charakterizovala odkazy na ideál slobodného Slovenska, objavujúce sa v letákoch *Mladej gardy slobody*, ako „propagáciu klérofašistickej koncepcie slovenského štátu“,⁹² čo nie je možné hodnotiť inak ako ďalšie účelové zveličovanie. Nitrianska krajská prokuratúra, ovládaná komunistickým režimom, predpokladanú prítomnosť vízie uskutočnenia slovenskej samostatnosti (v štátoprávnej rovine) „automaticky“ a bez náležitého dokazovania stotožnila s vopred implikovaným naratívom o ambícií bojovať za obnovu nedemokratického režimu slovenského štátu.

Ukážka zo žaloby proti skupine „Matej Kováč a spol.“ (Zdroj: ŠA Nitra)

Senát Krajského súdu v Nitre pod predsedníctvom Šebestiana Hazlingera 1. júna 1954 na jednoduchom a verejne konanom hlavnom pojednávaní vyniesol rozsudok. Obžalovaných uznal vinnými, že „ako osoby nedostatočne politicky uvedomelé pod vplyvom štvavej propagandy, šírenej nepriateľským zahraničným rozhlasom

na jar r. 1952 v Zl. Moravciach a v Drážovciach rozhodli sa prevádzať protišťátnu činnosť tým, že sa stali členmi protišťátnej skupiny zv. Mladá garda slobody, mladí bojovníci protikomunistického teroru, ktorej cieľom bolo vydávať a rozširovať šťvané protišťátne letáky a taktiež zasielať výhražné dopisy republike a k dnešnému zriadeniu

92 ŠA Nitra, f. Krajská prokuratúra v Nitre I 1949 – 1960, inv. č. 188, sign. SKPt 1954, č. spisu 1/54, časový rozsah – 1954, šk. č. 178. Denník prokurátora v trestnej veci Matej Kováč a spol. Žaloba krajského prokurátora Štefana Ozimého na Mateja Kováča a spol. zo dňa 30. 03. 1954, s. 2 – 3. List pag. 30 – 31.

Dalej podľa § 43 a 44 tr. zák. vyslovuje sa u obv. Mateja Kováča strata čestných práv občianskych na dobu 10 rokov, a u obvineného Milana Madu na 5 rokov, a

Podľa § 55 ods. 1 písm. a/ vyhlasuje sa za prepadnuté veci uvedené na č. l. 5 - 17 tr. oznámenia.

Podľa § 68 ods. 1 tr. por. všetci obvinení sú povinní hrať trovy trestného konania predpokladané štátom a to každý jednu sedminu.

O d ô v o d n e n i e :

Na základe preveďeného dokazovania, vzájomného sa usvedčovania a na základe dôkazného materialu senát krajského súdu zistil, že všetci obvinení mimo Júliusa Homolu a Valenta Ivančíka ako osoby neuvedomelé pod vplyvom štvanej propagandy, ktorá je k nám šírená cestou nepriateľského zahraničného rozhlasu niekedy na jar v r. 1952 sa rozhodli, a to Milan Mada a Ľudovít Petrák ktorého Mada k tomuto naviedol, že vo svojej kancelárii po úradných hodinách vyhotovia protištátny leták poburujúceho protištátného obsahu, ktorý potom tamtiež na rozmnožovacom stroji rozmnožia. Toto i previedli a vyhotovili asi 100 kusov týchto protištátnych letákov, z ktorých asi polovicu vzal si obvinený Mada a druhú polovicu obv. Petrák. Obvinený Mada niekedy v apríli r. 1952 pri vzájomnom dohovore z Matejom Kováčom tomuto sa pochválili o vyhotovených letákoch a odovzdal mu z týchto asi 50 kusov, ktorý tieto potom spolu s Júliusom Vörösom a Jénom Krajancom rozšírili a rozhodli po okolí

Dražovce. Niekoľko dní sato zišli sa spoločne Matej Kováč, Milan Mada, Július Vereš a Ján Krajanec na druhej spoločnej protištátnej schôdzke, kde utvrdiac sa v ďalšom prevádzaní protištátnej činnosti pokrčovali resp. dohodli sa pokračovať v rozširovaní týchto letákov. Po tejto schôdzke obvinený Mada oznámil Ľudovítovi Petrákovi existenciu protištátnej skupiny a taktiež ho oboznámil a jej cieľoch, načo mu ukázal koncept protištátneho letáku, ktorý síce tento provopisne opravil, avšak prehlásil, že z ďalšou ich činnosťou nechce mať nič spoločného.

Ďalšiu protištátnu schôdzu konali niekedy v júni r. 1952 v lešišku pri Dražovciach, kde bol prítomný Matej Kováč, Milan Mada a Július Vöröš, Ján Krajanec kde sa dohodli, že ako najstarší z

Prokuratúru zastupoval námestník krajského prokurátora v Nitre Rudolf Mozolányi, ktorý bol ako prokurátor bratislavského oddelenia Štátnej prokuratúry v októbri 1950 žalobcom v politickom procese s partizánskym veliteľom Viliamom Žingorom a spol. Krajský súd v Nitre vo vynesennom rozsudku v súlade s obžalobou rozdelil obžalovaných na dve skupiny. Za združovanie proti republike v zmysle § 80 ods. 1 Trestného zákona č. 86/1950 Zb.⁹³ bol najprisnejšie odsúdený Matej Kováč – na tri a pol roka odňatia slobody. Za združovanie proti republike rovnako čakalo odsúdenie aj Milana Madu (na tri roky), Júliusa Vörösa (na dva roky), Jána Krajanca (taktiež na dva roky) a Ľudvíta Petráka (na jeden rok a šesť mesiacov obmedzenia na osobnej slobode). Za trestný čin neoznámenia trestného činu podľa § 165 ods. 1 Trestného zákona č. 86/1950 Zb. senát Krajského súdu v Nitre odsúdil Júliusa Homolu na jeden rok a Valenta Ivančíka na osem mesiacov väzenia.⁹⁵ V prípade Mateja Kováča a Milana Madu sa vymierané tresty pohybovali v hornej polovici trestnej sadzby.

Prokurátor Rudolf Mozolányi v správe o výsledku pojednávania pre Generálnu prokuratúru v Prahe vyjadril spokojnosť s výškou uložených trestov odňatia slobody. „Na strane obvinených ide o osoby z drobného prostredia príslušníkov robotníckej triedy, takže krajský súd správne vymeral obvineným tresty výchovné.“⁹⁶ Komunistická justícia totiž tresty stanovovala v závislosti od ideologicky vymedzeného kritéria tzv. triedneho pôvodu odsúdeného.

Ukážka z rozsudku nad skupinou „Matej Kováč a spol.“ (Zdroj: ŠA Nitra)

oddaným ľuďom.“⁹³ V obžalobe zaznamenané aktivity sa v zdôvodnení vyneseneho rozsudku už nenachádzajú.

93 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový spis – Matej Kováč a spol. Spisová značka 1 T 3/54. Rozsudok Krajského súdu v Nitre zo dňa 01. 06. 1954, s. 2. Predmetný rozsudok je tiež deponovaný aj v nitrianskom archíve: ŠA Nitra, f. Krajská prokuratúra v Nitre I 1949 – 1960, inv. č. 188, sign. SKPt 1954, č. spisu 1/54, časový rozsah – 1954, šk. č. 178. Denník prokurátora v trestnej veci Matej Kováč a spol. Rozsudok Krajského súdu v Nitre zo dňa 01. 06. 1954, s. 2.

94 „Kto založí organizáciu v úmysle podvracať samostatnosť, ústavnú jednotu alebo územnú celistvosť republiky alebo jej ľudovodemokratické štátne zriadenie alebo spoločenské poriadok, ktoré sú zaručené Ústavou, kto k organizácii, ktorá má také ciele, pristúpi alebo sa zúčastní na jej činnosti, alebo kto organizáciu, ktorá má také ciele, alebo jej členov podporuje v podvraciacich snahách, potresce sa odňatím slobody na jeden až päť rokov.“

95 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový spis – Matej Kováč a spol. Spisová značka 1 T 3/54. Rozsudok Krajského súdu v Nitre zo dňa 01. 06. 1954, s. 3. List pag. 35.

96 ŠA Nitra, f. Krajská prokuratúra v Nitre I 1949 – 1960, inv. č. 188, sign. SKPt 1954, č. spisu 1/54, časový rozsah – 1954, šk. č. 178. Denník prokurátora – Matej Kováč a spol. Správa krajského prokurátora Rudolfa Mozolányiho pre Generálnu prokuratúru v Prahe o výsledku pojednávania konaného dňa 1. júna 1954 pred Krajským súdom v Nitre. List pag. 26. Sp. zn. SKPt 1/54.

Robotník mohol byť za rovnako právne kvalifikovaný skutok potrestaný výrazne miernejšie s porovnaním s bývalým súkromným podnikateľom alebo príslušníkom inteligencie. Odbojová činnosť robotníkov predstavovala z propagandistického hľadiska pre komunistický režim vážny reputačný problém.

Mateja Kováča (20. júl 1954), Milana Mađu (20. júl 1954), Jána Krajancu (15. júl 1954) a Júliusa Vörösa (15. júl 1954) čakal transport do nápravných pracovných táborov Väzenského ústavu Ostrov, ktoré boli zriadené pri miestnych uránových baniach v okolí Jáchymova a Příbramu.⁹⁷ Režim týmto spôsobom využíval otroctvo a zo zdravotného hľadiska aj mimoriadne nebezpečnú nútenú prácu odsúdených politických väzňov.

Výkon trestu odňatia slobody u všetkých odsúdených výrazne skrátilo a v troch prípadoch aj odvrátilo uplatnenie amnestie. V zmysle čl. II. ods. 1 rozhodnutia prezidenta republiky Antonína Zápotockého o amnestii zo dňa 4. mája 1953 bolo uznesením Krajskej prokuratúry v Nitre zo dňa 6. júla 1954 z vymazaného trestu väzenia Matejovi Kováčovi odpustených 14 mesiacov. Milanovi Madovi, Júliusovi Vörösovi, Jánovi Krajancovi a Ľudévítovi Petrákovi bol na základe tohto uznesenia odpustený jeden rok. V prípade Júliusa Homolu a Valenta Ivančika bol odpustený celý trest odňatia slobody uložený rozsudkom Krajského súdu v Nitre zo dňa 1. júna 1954.⁹⁸ Uvedené uznesenie bolo odsúdeným dňa 13. júla 1954 doručené do Útvaru výkonu väzby Nitra, odkiaľ ich už o niekoľko

dní neskôr čakal transport do táborov pri uránových baniach. Ľudévita Petráka oznámenie o amnestii dvoch tretín trestu dňa 14. júla 1954 zastihlo počas výkonu povinnej základnej vojenskej služby v Mikulove. Hoci po prepustení z činnnej vojenskej služby do zálohy (22. október 1954)⁹⁹ mu hrozil nástup na odpýkanie zvyšných šiestich mesiacov trestu väzenia, 29. novembra 1954 v jeho prípade JUDr. Štefan Ozimy rozhodol o upustení od výkonu odloženého zvyšku neodpykaného trestu, nakoľko predchádzajúcu vojenskú službu vykonal s príkladnou zodpovednosťou.¹⁰⁰

V dôsledku uplatnenia uvedenej amnestie z roku 1953 bol 21. januára 1955 po ročnom väznení prepustený Ján Krajanc, 1. februára 1955 sa väznenie skončilo aj pre Júliusa Vörösa. Dňa 15. marca 1955 bol podmienene prepustený Milan Mada. Najdlhšie bezprostredný údel politického väzňa niesol Matej Kováč. Cestu k slobode mu otvorila až ďalšia prezidentská a vládna amnestia z 9. mája 1955, vyhlásená pri príležitosti 10. výročia oslobodenia ČSR. Na jej základe bol z Väznice č. 1 v Bratislave prepustený 11. mája 1955.¹⁰¹ Rozsudok Krajského súdu v Nitre z 1. júna 1954 bol zrušený neskoršími rehabilitačnými rozhodnutiami.

ZÁVEREČNÉ ZAMYSLENIE

Dvojica letákov *Mladej gardy slobody* zostáva svedectvom o uskutočňovaní autentického protikomunistického odboja. Ich tvorcovia dokázali zrozumiteľným spôsobom písomne vyjadriť

protest proti posolstvu komunistickej propagandy a formulovali výzvu k organizovaniu zápasu za oslobodenie vlasti od vládneho totalitného režimu. Vznik týchto letákov bol zároveň výsledkom pôsobenia relácií československého vysielania RFE. Aktéri približenej letákovkej akcie za svoje odhodlanie s odstupom času zaplatili viac než vysokú cenu vyšetrovaním, odsúdením a ďalším utrpením, ktoré vyplývalo z polohy politického väzňa v podmienkach diktatúry. Hoci nešlo o rozsiahly ani dlhodobý akt protirežimového protestu, predstavoval lokálnu súčasť širokého spektra prejavov protikomunistickej rezistencie uskutočňovanej v stalinskom Československu. Text letákov dokumentuje odhodlanie konkrétnych jednotlivcov postaviť sa na základe jasnej vízie uskutočnenia života v slobode na aktívny odpor proti zjavne nespravodlivému politickému systému. Načrtnutá problematika tiež poukazuje na fakt, že protikomunistická rezistencia nebola uskutočňovaná len na úrovni „vysokéj politiky“, ale nespokojnosť s režimom nadobúdala konkrétne vyjadrenie v radoch „bežných“ obyvateľov republiky vrátane úradníkov alebo robotníkov, o podporu ktorých komunistická strana oficiálne opierala legitimitu svojho mocenského monopolu. Je dôležité, aby tí, ktorí sa v „najtemnejšej hodine“ komunistického experimentu v ČSR všadeprítomnému totalitnému teroru v rámci svojich možností a schopností reflektovať dobový politicko-spoločenský vývoj vzopreli, neupadli do zabudnutia budúcich generácií.

97 Evidenčné karty väzňov, deponované v Archíve Zboru väzenskej a justičnej stráže Leopoldov (A ZVIS Leopoldov).

98 ŠA Nitra, f. Krajská prokuratúra v Nitre I 1949 – 1960, inv. č. 188, sign. SKPt 1954, č. spisu 1/54, časový rozsah – 1954, šk. č. 178. Denník prokurátora – Matej Kováč a spol. Uznesenie Krajskej prokuratúry v Nitre o amnestii odsúdených v prípade „Matej Kováč a spol.“ zo dňa 6. júla 1954, sp. zn. SKPt 1/54. List pag. 13.

99 ŠA Nitra, f. Krajská prokuratúra v Nitre I 1949 – 1960, inv. č. 188, sign. SKPt 1954, č. spisu 1/54, časový rozsah – 1954, šk. č. 178. Oznámenie Posádkovej správy Mikulov Krajskej prokuratúry v Nitre o prepustení desiatnika Ľudévita Petráka z vojenskej činnnej služby do zálohy. 22. 10. 1954.

100 ŠA Nitra, f. Krajská prokuratúra v Nitre I 1949 – 1960, inv. č. 188, sign. SKPt 1954, č. spisu 1/54, časový rozsah – 1954, šk. č. 178. Uznesenie Krajskej prokuratúry v Nitre o upustení od výkonu trestu, sp. zn. SKPt 1/54, zo dňa 29. 11. 1954. V trestnej veci proti Ľudévítovi Petrákovi pre trestný čin združovania proti republike podľa § 80 Tr. zák.

101 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124/1. Osobný vyšetrovací spis Mateja Kováča. Karta o prepustení Mateja Kováča dňa 11. 05. 1955 z Väznice č. I v Bratislave (Hlásenie zmien ÚEV – I).

DOKUMENT Č. 1

Protirežimový leták č. 1 autorizovaný *Mladou gardou slobody*.

1954, 25. marec, Nitra. Prepis letáka predložený obvineným počas vypočúvania.

A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Nitra (KS ZNB S ŠtB Nitra), a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. KS MV Nitra: Dokument č. 1. List pag. 14.

Slováci – Slovenky!

Vážení občania!

Prichádza čas Vášho oslobodenia! Toto oslobodenie záleží na každom z Vás, či toto oslobodenie príde skôr alebo neskôr. Preto nedajte sa ďalej klamať komunistickými živlami, ktorí Vás zastrašujú a vštepujú do Vás falošné správy o bakteriologickej vojne na Kórei, o ktorej Američania ani nesnívali. Preto neverte týmto falošným správam, ktoré sa nezakladajú na pravde, pod ktorými sa Sovietsky zväz pred svetom robí čistým a v skutočnosti je tomu pravý opak.

A preto vyzývame Vás, Teba, každého robotníka, roľníka, študenta, úradníka, remeselníka a iných, zapojte sa každý akýmkoľvek spôsobom proti teroru komunizmu a Vaším heslom nech je: „Žiť slobodne pod Tatrami“.

Naša organizácia „Mladá garda slobody“, od ktorej ste prečítali niekoľko riadkov, chce Vám zaistiť krajšiu budúcnosť a šťastnejší život pod Tatrami. Zapoj sa i Ty do jej radov a pomáhaj jej pri zvrhnutí komunistického teroru!

*“Mladá garda slobody”
M B P K T.*

Fotokópia súhlasí s originálom, ktorý bol obvineným predložený!
starš. (nečitateľný podpis)
MNB – Krajská správa štátnej bezpečnosti Nitra 14

DOKUMENT Č. 2

Protirežimový leták č. 2 autorizovaný *Mladou gardou slobody*.

1954, 25. marec, Nitra. Prepis letáka predložený obvineným počas vypočúvania.

A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Nitra (KS ZNB S ŠtB Nitra), a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. KS MV Nitra: Dokument č. 2. List pag. 15.

Slováci – Slovenky.

Vážení Občania.

Slováci robotníci! Každý z Vás už skúsil, akú dobrotu Vám dáva komunizmus, každý poznáte už komunistickú propagandu, ktorá kričí do sveta, že bojuje za svetový mier a krajšiu budúcnosť pracujúcich. Veľmi

dobré poznáte tieto ich sľuby, ktoré sa nikdy neuskutočnia. Tiež poznáme aj ich propagandu o Západných štátoch, kde vraj sa šíria štrajky, hlad a nezamestnanosť, na toto nám najlepšie odpovie staré príslovie “V druhom oku vidí smet’ – ale vo svojom nevidí brvno!”

Robotníci! Kedy ste pracovali toľko, koľko pracujete teraz – kde ide výsledok Vašej práce, kde idú Vaše výrobky vyrobené Vašimi rukami, ktoré vyrábate, aby ste sa mal lepšie, aby ste vybudovali krajšiu budúcnosť pre Vás i pre Vaše deti, lenže za komunizmu neni výhľad na krajšiu budúcnosť ani na lepši zajtrajšok Váš a Vašich deti.

“Komunizmus-Otroctvo!” áno komunizmus je moderné otroctvo a preto povedzme si:

Nie nechceme byť otrokmi svojej práce

Nechceme žiť takýmto životom, kde človek nepozná odpočinku.

*Nechceme byť pod jarmom **komunizmu**.*

Nechceme, aby naše deti zdedili otroctvo po svojich otcoch.

*Nechceme viacej dobroty “**Komunizmu!**”.*

*Ale chceme, aby sa vrátila “**Sloboda**” tá, za ktorú naši otcovia a praotcovia bojovali, za slobodu tu u nás pod “**Tatrami!**”*

*“Žiť slobodne pod Tatrami.” áno toto musí byť našim heslom a našim cieľom, toto musí byť našim vodítkom do ďalšieho života a toto sa **musí** uskutočniť a uskutoční sa len tak – keď zvrhneme teror komunizmu a komunizmus zvrhneme len tak, keď budeme proti nemu s vypätím všetkým sil **bojovať!***

Vážení občania, my končíme našich niekoľko riadkov, ktoré u Vás vzbudia nové sily do boja proti komunistickému teroru a za slobodné “Slovensko!”

“Mladá garda slobody.”

M B P K T.

Fotokópia súhlasí s originálom, ktorý bol obvineným predložený starš.

(nečitateľný podpis)

MNB – Krajská správa štátnej bezpečnosti Nitra 15

VYŠETROVACÍ SPIS ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI AKO PRAMEŇ VÝSKUMU PROTIKOMUNISTICKEJ REZISTENCIE NA SLOVENSKU. ANALÝZA PRÍPADU LETÁKOV AUTORIZOVANÝCH MLADOU GARDOU SLOBODY

V záujme priblíženia okolností koncipovania a distribúcie letákov

podpísaných *Mladou gardou slobody* je potrebné vzhľadom na charakter dostupných archívnych prameňov zhodnotiť možnosti rekonštrukcie skúmanej rezistentnej aktivity. Dozvedáme sa o nej predovšetkým z písomných dokumentov sústredených vo vyšetrovacom spise „Matej Kováč a spol.“ Ide o skupinový vyšetrovací spis, ku ktorému prináleží sedem jednotlivých

osobných spisov.¹⁰² V žiadnom prípade však nemôžeme hovoriť o homogénnom informačnom zdroji. Prečo je potrebné na túto skutočnosť osobitne poukázať? Základný problém historických prameňov pochádzajúcich z produkcie ŠtB, a to predovšetkým z rokov 1950 – 1956,¹⁰³ spočíval v ich využití. Vyšetrovanie politických prípadov, často súvisiacich s rezistenciou

102 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Nitra, a. č. V-2124. Skupinový vyšetrovací spis – Matej Kováč a spol. Mapa pri odovzdaní do archívu obsahovala 175 listov. K predmetnému skupinovému vyšetrovaciemu zväzku (vyhodnotenie arch. zväzku, album dôkazového materiálu, žaloba, zápisnica z hlavného pojednávania, rozsudok) sú viazané nasledovné osobné vyšetrovacie zväzky: os. spis Mateja Kováča s a. č. V-2124/1 (36 listov), os. spis Milana Madu s a. č. V-2124/2 (28 listov), os. spis Júliusa Vörösa s a. č. V-2124/3 (21 listov) – k jeho osobe dodatočne vznikol aj stručný podzväzok (V-2124/8 – 2 listy), os. spis Jána Krajanca s a. č. V-2124/4 (22 listov), os. spis Ľudovíta Petráka a s a. č. V-2124/5 (20 listov), os. spis Júliusa Homolu s a. č. V-2124/6 (8 listov) a os. spis Valenta Ivančíka s a. č. V-2124/7 (8 listov).

103 K problematike závažného problému výpovednej hodnoty prameňov pochádzajúcich z proveniencie ŠtB pozri viac: VARINSKÝ, Vladimír. Na úvod. In: VARINSKÝ, Vladimír, ed. *K identifikácii protikomunistického odboja. Slovenský aspekt v medzinárodnom kontexte*. Banská Bystrica: Belianum, 2017, s. 5 – 10.

proti komunistickému režimu, sa nezameriavalo na objektívne objasnenie skutkového stavu, ale na konštruovanie zveličenej alebo dokonca v realite neexistujúcej „protištátnej“ činnosti. Takto postavené vyšetrovanie vyúsťovalo do nespravodlivých a jednoznačne manipulovaných politických procesov.¹⁰⁴ Súdy aj v prípade menej politicky významných prípadov skutočnú alebo vykonštruovanú protirežimovú činnosť „vo vlastnej réžii“ postihovali na základe platnej trestnej legislatívy umožňujúcej sankcionovať tzv. protištátne trestné činy vrátane velezrady alebo združovania proti republike. Vzhľadom na nedostatok alebo fragmentárny charakter iných informačných zdrojov nie je bez preskúmania prameňov z proveniencie ŠtB možné zdokumentovať prinajmenšom významnú časť aktivít súvisiacich s protikomunistickou rezistenciou. Nevyhnutný predpoklad využitia týchto materiálov v historickom výskume však spočíva v ich kritickej analýze s cieľom rozpoznať a oddeliť preukázateľné skutočnosti od umelo vytvorených konštruktov. Príležitosť pre historika vyplýva zo skutočnosti, že spisový materiál k jednotlivým prípadom pozostáva z dokumentov, ktoré sa od seba navzájom líšia spôsobom ich využitia v priebehu trestného konania.

Je tak možné kriticky porovnať a konfrontovať archiválne s rozdielnou mierou výpovednej hodnoty.

V prípade spisu „Matej Kováč a spol.“ môžeme hovoriť o piatich základných typoch písomností.

Najdôveryhodnejšími sa javia dokumenty, ktoré vznikli vo finálnom štádiu rozpracovania prípadu. Podľa historika Róberta Letza zápisnica z hlavného pojednávania, obsahujúca výpovede obžalovaných pred súdom, predstavuje „cenný zdroj informácií, ktorý sa prejavuje vyšším stupňom hodnotovosti ako vyšetrovacie protokoly ŠtB a zápisnice spísané pred vyšetrojúcimi sudcami“.¹⁰⁵ Uvedené konštatovanie v plnej miere platí aj v nami skúmanom prípade *Mladej gardy slobody*. Podľa dostupnej zápisnice obžalovaní počas výsluchu na pojednávaní Krajského súdu v Nitre zo dňa 1. júna 1954 v konkrétnych momentoch vyvracali vykonštruované časti obžaloby. Súčasťou tohto dokumentu sú aj vzájomné konfrontácie.

Problém predstavujú predovšetkým navonok uhladené protokoly o výpovedi. V mnohých prípadoch z 50. rokov boli zostavené vyšetrovateľmi,¹⁰⁶ pričom vyšetrovaný bol s využitím rozličných metód fyzického a psychického nátlaku donútený ich obsah verifikovať svojim podpisom.

Reálna výpoveď, ktorá odznela počas výsluchu, bola na stránkach týchto protokolov zachytená v účelovo manipulovanej podobe. Rozlíšiť preukázateľné poznatky od vykonštruovaných pasáží, uvedených v rámci protokolov o výpovedi, je možné okrem konfrontácie so zápisnicou z hlavného pojednávania aj s využitím ďalších kategórií dokumentov, ktoré spis obsahuje.

V osobných spisoch sa zachovali buď návrhy na zatknutie, alebo v troch prípadoch návrhy na stíhanie na slobode. Každý z týchto dokumentov charakterizuje relatívne podrobné zdôvodnenie ďalšieho postupu pri realizácii prípadu.

Návrh na zatknutie prvého uväzneného Milana Madu sa opieral o agentúrnu správu, ktorá sumarizovala predbežné zistenia o tvorbe letákov.

Piatu kategóriu dokumentov, zaradených do spisu, predstavuje systematizovaná fotodokumentácia usvedčujúceho dôkazového materiálu. Obsahuje aj (v pomerne povrchnej a všeobecnej podobe) popis pôvodu a využiteľnosti každej z ôsmich katalogizovaných položiek.

Okrem vyšetrovacieho spisu k problematike existujú aj ďalšie materiály, deponované v Štátnom archíve v Nitre. Vo fonde *Krajská prokuratúra v Nitre I (1949 – 1960)* sa zachoval

104 Politické procesy ako najmarkantnejšiu formu súdnej perzekúcie z politických dôvodov (postihovali taktiež účastníkov protikomunistickej rezistencie) charakterizovala dôsledná koordinácia komunistickej strany, ŠtB, prokuratúry a súdu, a to prostredníctvom koordinačných porád zastrešených ministerstvom spravodlivosti. Bezpečnostné komisie, zriadené v rámci centrálnych a krajských stranických štruktúr, v konkrétnych trestných prípadoch politickej proveniencie v priebehu rokov 1949 – 1951/1952 usmerňovali, stanovovali a potvrdzovali rozhodnutia vynesené súdnymi inštanciami (okresné a krajské súdy, Štátny súd, Najvyšší súd). Tzv. krajské bezpečnostné päťky, zriadené pri Krajských výboroch KSS, mohli v súlade s rozhodnutím vedenia komunistickej strany stanoviť aj tresty smrti za závažnejšie politické delikty. Po zániku bezpečnostných komisií o priebehu a výsledku významnejších politických procesov v rokoch 1951/1952 – 1954 rozhodoval Politický sekretariát ÚV KSČ. K problematike politických procesov pozri viac: LETZ, Róbert: *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2021, s. 181 – 198.

105 LETZ, R. *Odkaz živým. Prípad Albert Púčík a spol.*, s. 144.

106 Jeden z vyšetrovateľov nitrianskej ŠtB z 1. polovice 50. rokov, Michal Opát, v súvisi s prešetrovaním prípadu Ing. Miroslava Hoju a spol. (realizovaného na KV ŠtB Nitra v rokoch 1950 – 1951) dňa 06. 10. 1965 vo výpovedi pre Inšpekciu ministra vnútra ČSSR popísal postup praktizovaný v 50. rokoch pri vyšetrovaní na tomto útvare: „Výsluchy obvinených sa prevádzali v tej dobe tak, že výpovede boli spísované do tak zv. zvodiek, z ktorých potom na záver vyšetrovania bol spísaný záverečný protokol.“ Vyšetrovateľ zostavil finálny protokol a predložil ho vyšetrovanému na podpis. ABS Praha, f. Inspekcie ministra vnútra ČSSR (1951) 1953 – 1981 (označenie fondu A 8/2), inv. jedn. 1394. Hojo, Miroslav – prešetrenie sťažnosti. Inšpekcia MV ČSSR: Protokol o výpovedi Michala Opáta. Nitra, 06. 10. 1965, s. 1.

denník krajského prokurátora v trestnej veci „Matej Kováč a spol.“.¹⁰⁷ Spomedzi dokumentov z tohto spisu sú pre výskum dôležité okrem obžaloby, rozsudku a správy o výsledku pojednávania aj uznesenia krajského prokurátora, ktoré ovplyvnili dĺžku trvania

výkonu trestu odsúdených. O existencii agentúrneho materiálu signalizujúceho prítomnosť protirežimovej činnosti sa dozvedáme z korešpondencie vyšetrovacieho odboru KS MV Nitra s nitrianskou Krajskou prokuratúrou z 31. decembra 1953, ktorá sa v rámci

denníka krajského prokurátora taktiež zachovala.

Kritické využitie vyššie popísaných zdrojov otvára cestu k odpovedi na otázku, akým spôsobom v základných kontúrach prebehol pokus o letákovú akciu *Mladej gardy slobody* v okolí Nitry.

Martin Gabčo • “To live free under the Tatras!” Attempted leafletting action by the anti-communist resistance group Young Guard of Freedom in the spring 1952.

The study outlines the circumstances surrounding the creation of two leaflets authorized by the partially formed and primarily future-planned anti-communist resistance group *Young Freedom Guard*. At the same time, the author attempted to analyze their message in the light of that time's domestic and foreign political-social situation. The creation of these documents and the four-member group itself was significantly influenced by the Czechoslovak Radio Free Europe broadcasts. The first series of *Young Freedom Guard* leaflets was created in March 1952, and the second series was made after a limited personnel expansion of the planned anti-regime group in May 1952. In line with the slogan “*To live freely under the Tatras!*”, these texts contained criticism of communist propaganda, as well as mobilization calls to fight against the totalitarian regime. Their creators relied on the vision of the early collapse of the communist dictatorship. Although the demonstrable activities carried out on the platform of the *Young Freedom Guard* ended in mid-1952, in the last quarter of 1953, State Security revealed the identity of the creators of the leaflets through agency channels. On June 1, 1954, the Regional Court in Nitra sentenced seven people to prison terms of varying lengths, while as a result of amnesties, four political prisoners – active members of the *Young Freedom Guard* – were prematurely released in the first half of 1955. Three convicts, who were not directly involved in the activities of the forming group but were aware of the leaflet action, did not have to serve their sentence in the end.

Mgr. Martin Gabčo, PhD. (1991)

Absolvent doktorandského štúdia na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, odbor história. V súčasnosti pracuje v Ústave pamäti národa. Zaoberá sa dejinami protikomunistického odboja na Slovensku v prvých rokoch po nastolení komunistického režimu v Československu. K ďalším bádateľským záujmom autora patria dejiny vývoja školstva na Slovensku v období stalinizmu. Je autorom viacerých štúdií a odborných článkov.

Kontakt: gabco@upn.gov.sk

107 ŠA Nitra, f. Krajská prokuratúra v Nitre I 1949 – 1960, inv. č. 194, sign. KPB 1953, č. spisu 1/53 – 114/53, časový rozsah 1953, šk. č. 182. Trestné veci vyšetrované Krajskou správou Štátnej bezpečnosti, dozorované Krajskou prokuratúrou: Matej Kováč – činnosť v protištátnej organizácii Mladí bojovníci proti komunistickému teroru (114).; ŠA Nitra, f. Krajská prokuratúra v Nitre I 1949 – 1960, inv. č. 188, sign. SKPt 1954, č. spisu 1/54, časový rozsah – 1954, šk. č. 178. Denník prokurátora v trestnej veci Matej Kováč a spol.

DANIEL FUTEJ. ZO „ZVÄZÁCKEHO“ FUNKCIONÁRA NA STRANÍCKEHO APARÁTNIKA

MARTIN HALMO

Kariéry pracovníkov aparátu komunistickej strany často ležia v tieni známejších politických dejateľov. Teda aspoň tých, ktorí sa celý život pohybovali v úzadí a neprekročili prah „veľkej politiky“. Často však ide o nemenej zaujímavé príbehy a osudy. Jedným z nich bol aj Daniel Futej. Patril k tým, ktorí nielenže venovali práci v strane skoro celý svoj dospelý život, ale prežili s ňou aj celé obdobie komunistického režimu. Napriek tomu, že figurovali v systéme viac ako 40 rokov a zastávali mnohé významné funkcie, prechádzajú dejinami takmer bez povšimnutia.

Postava Daniela Futeja, podobne ako iných „radových“ funkcionárov komunistickej strany, doteraz unikala pozornosti slovenskej historiografie. Najväčší záujem je, prirodzene, zameraný na osobnosti, ktoré počas svojej kariéry dosiahli najvyššie pozície v straníckej a štátnej hierarchii. V širokom aparáte strany či v rôznych režimových organizáciách sa však pohybovali funkcionári, ktorí práci pre režim venovali väčšinu svojho dospelého života, no do vrcholových funkcií, a tým pádom ani do väčšej pozornosti bádateľov, sa nedostali. Títo jednotlivci sa stali neodmysliteľnou súčasťou systému a výskum ich činnosti nám pomáha nielen lepšie pochopiť ich sociálny pôvod, vzdelanostnú štruktúru, osobné a profesionálne zameranie, ale aj nahliadnuť do ich myšlienkového sveta. Vo vzťahu k slovenským aktérom existuje niekoľ-

ko biografických profilov encyklopedického či slovníkového charakteru. Medzi najvýznamnejšie počiny v tomto smere patrí monografia autorského kolektívu okolo Jana Peška *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*.¹ Jan Pešek je autorom aj ďalších publikácií obsahujúcich profily desiatok funkcionárov Komunistickej strany Slovenska (KSS).² Slovenskí „aparátnici“ sa dostali aj do biografických prác venujúcich sa celoštátnej Komunistickej strane Československa (KSČ).³ Okrajovo je možné sa o nich dočítať aj v dielach Karla Kaplana, jedného z najväčších odborníkov na problematiku stranického aparátu.⁴ Daniel Futej sa neobjavil ani v jednej z uvedených publikácií, dokonca nemal svoje heslo ani vo viacväzkovom *Slovenskom biografickom slovníku*, ktorého prevažná časť bola vydaná, resp. pripravovaná ešte pred rokom 1989.

Daniel Futej sa narodil 26. septembra 1927 v Michalovciach do neľahkých rodinných pomerov. Mal jedného staršieho brata. Svojho otca, Kornela Futeja, nepoznal, keďže odišiel za prácou do Argentíny niekoľko mesiacov pred jeho narodením a už sa z nej nevrátil. S rodinou neudržiaval žiadny kontakt a ani ju finančne nepodporoval. Jeho matka, Margita Futejová, rodená Ferková, bola ženou v domácnosti a občasne si privyrábala sezónnymi a príležitostnými prácami. V júli 1935 zomrela a o osirelého Daniela a jeho brata sa tak istý čas starala ich stará mama. Vlastnila pol hektára pôdy, ktorý ich živil. Po dvoch rokoch ich spolu s bratom umiestnila do sirotinca v Michalovciach, ktorý bol financovaný z milodarov. Od roku 1941, v období Slovenskej republiky, bol umiestnený v Štátnom detskom domove v Horovciach. Podľa jeho vlastných slov, štátny detský domov

- 1 PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku. 1948 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, 389 s. Spoluautormi sú Michal Barnovský, Bohuslav Hlava, Viera Hlavová, Jozef Kiss, Miroslav Londák, Elena Londáková, Juraj Marušiak, Stanislav Sikora a Jozef Žatkuliak.
- 2 PEŠEK, Jan. *Centrum moci. Aparát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska 1948 – 1989*. Bratislava: AEP, 2006, 268 s.; PEŠEK, Jan. *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I*. Bratislava: Veda, 2012, s. 26.
- 3 ANEV, Petr, Bílý, Matěj, eds. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989). A – K*. Praha: Nakladatelství Academia, Ústav pro studium totalitních režimů, 2018, 731 s.; ANEV, Petr, Bílý, Matěj, eds. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989). L – Z*. Praha: Nakladatelství Academia, Ústav pro studium totalitních režimů, 2018, 658 s.
- 4 Pozri napr. knihy zo série *Kronika komunistického Československa*.

„dával deti na výchovu dedinským boháčom. V podstate išlo o to, že tieto deti robili sluhov a pastierov. Bola to lacná pracovná sila.“ Toto obdobie označoval za najťažšie vo svojom živote.⁵

Zo sirotinca odišiel v roku 1943 a v Starej Ľubovni sa vyučil za holiča, resp. holičského pomocníka. Sociálny pôvod, strata rodičov, vyrastanie v sirotinci a detská práca zohrali počas jeho dospievania svoju úlohu. Preto nebolo prekvapením, že mladý Daniel Futej začal inklinovať k myšlienkam hlásaným komunistickou stranou, ktorej členom sa stal na sklonku vojny, v apríli 1945: „Do strany som vstúpil najmä preto, že som poznal z rozprávania, že chce odstrániť biedu a sociálne rozdiely. Nepoznal som v tomto období stanovy ani ideológiu marxizmu-leninizmu, až neskôr som sa s ňou zoznamoval.“⁶ Po vojne pracoval ako holič v Starej Ľubovni a neskôr v Michalovciach. Pri svojom pôvodnom povolání však nezotrval dlho.⁷

Z KRAJSKÝCH ŠTRUKTÚR DO ČELA ČSM NA SLOVENSKU

Už v roku 1949 ho Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska (OV KSS) v Michalovciach navrhol do Ústrednej politickej školy v Modre-Harmónii na šesťmesačné politické školenie,⁸ čo odštartovalo jeho kariéru. Po návrate začal pracovať v aparáte Krajského výboru Československého zväzu mládeže⁹ (KV ČSM) v Prešove ako vedúci kultúrno-propagačného, resp. agitačno-propagačného oddelenia.¹⁰

Predsediťstvo Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) sa v decembri 1951 zaoberalo reorganizáciou aparátu Slovenského ústredného výboru ČSM (SÚV ČSM). Okrem vytvárania nových oddelení sa posilňoval tlačový odbor agitačno-propagačného oddelenia, ktorý mal byť „schopný kontrolovať všetku zväzácku a pioniersku tlač.“¹¹ V rámci tejto reorganizácie bol Daniel Futej

navrhnutý do funkcie vedúceho tajomníka KV ČSM v Banskej Bystrici, čo Predsediťstvo ÚV KSS schválilo. Kádrové posudky ho s obohatením o dobové floskuly hodnotili ako nadaného a svedomitého funkcionára so zmyslom pre dôslednosť.¹² Po roku vo funkcii mu bolo vyčítané prílišné sebavedomie, sklony zhromažďovať všetku prácu k sebe a nechota delegovať ju na iných. Zrejme bol nestálej povahy, pretože bol na jednej strane označovaný za priateľského, veselého a v kolektíve obľúbeného pracovníka a na strane druhej za neraz nervózneho, hrubého a vulgárneho k druhým. Krajské štruktúry ČSM a KSS ho mali kritizovať aj za „nesprávny postoj k ženám“. Napriek tomu bola jeho práca v aparáte ČSM hodnotená kladne a Oddelenie masových organizácií ÚV KSS odporúčalo jeho zotrvanie vo funkcii.¹³ Podľa ďalších kádrových materiálov sa v roku 1953 presunul na rovnakú pozíciu na KV ČSM

- 5 Archiv Poslanecké sněmovny (ďalej APS) Praha, fond (ďalej f.) APS, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 32, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 587, Futej Daniel. Pozri aj Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS), Oddelenie masových organizácií, šk. č. 7, Návrh na schválenie vedúceho tajomníka a tajomníka KV ČSM v Banskej Bystrici. Pozri aj *Virtuálne cintoríny Slovenska*. [online]. [cit. 2023-11-24]. Dostupné na: <https://www.cemetery.sk/?gr_id=157006&pid=620>
- 6 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Oddelenie masových organizácií, šk. č. 7, Návrh na schválenie vedúceho tajomníka a tajomníka KV ČSM v Banskej Bystrici. Vo viacerých dokumentoch sa ako rok jeho vstupu do strany uvádza 1948. Niektoré spomínajú, že medzi rokmi 1946 – 1947 mal mať prerušené členstvo a v roku 1948 podal novú prihlášku. Sekretariát ÚV KSS konštatoval, že o jeho členstve pred rokom 1948 nie je v členskej evidencii žiadna zmienka. V poslaneckej zložke sa Futej zmieňuje o tom, že do KSČ vstúpil v roku 1945, ale zanedbal správne vyplnenie formulárov (neprehlásil si členstvo pro opätovnom presťahovaní do Michaloviec), a preto mu bol pri výmene stranických legitímácií vydaný nový preukaz s rokom vstupu 1948. Pozri APS Praha, f. APS, šk. č. 32, inv. č. 587, Futej Daniel; SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsediťstvo ÚV KSS, 24. 4. 1954, šk. č. 804, Návrh na schválenie s. Futeja za vedúceho tajomníka KV ČSM v Nitre.
- 7 APS Praha, f. APS, šk. č. 32, inv. č. 587, Futej Daniel; SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsediťstvo ÚV KSS, 24. 4. 1954, šk. č. 804, Návrh na schválenie s. Futeja za vedúceho tajomníka KV ČSM v Nitre.
- 8 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Oddelenie masových organizácií, šk. č. 7, Návrh na schválenie vedúceho tajomníka a tajomníka KV ČSM v Banskej Bystrici.
- 9 Československý zväz mládeže (podľa staršieho pravopisu „Československý svaz mládeže“) vznikol v roku 1949 násilným zlúčením mládežníckych organizácií, čím komunistická strana zlikvidovala všetky ostatné nekomunistické združenia mládeže. Pod vplyvom udalostí z roku 1968 sa zväz rozpadol a na krátky čas prišlo k obnoveniu niektorých nezávislých organizácií. Najčastejšie používaná skratka bola ČSM (budeme ju používať v celom texte), a to aj po úprave pravopisu. Skratka ČZM sa v slovenských dokumentoch používala zriedkavejšie. Na začiatku normalizácie, v roku 1970, prišlo k opätovnému zjednoteniu mládežníckych organizácií pod patronátom KSČ, tentokrát pod názvom Socialistický zväz mládeže (SZM). Pozri napr. Knapíř, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. letech*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2014, 207 s.
- 10 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Oddelenie masových organizácií, šk. č. 7, Návrh na schválenie vedúceho tajomníka a tajomníka KV ČSM v Banskej Bystrici.
- 11 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsediťstvo ÚV KSS, december 1951, šk. č. 809, Návrh na reorganizáciu aparátu SÚV ČSM.
- 12 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsediťstvo ÚV KSS, december 1951, šk. č. 809, Návrh na reorganizáciu aparátu SÚV ČSM.
- 13 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Oddelenie masových organizácií, šk. č. 7, Návrh na schválenie vedúceho tajomníka a tajomníka KV ČSM v Banskej Bystrici; SNA, f. ÚV KSS, Predsediťstvo ÚV KSS, 24. 4. 1954, šk. č. 804, Návrh na schválenie s. Futeja za vedúceho tajomníka KV ČSM v Nitre. Pozri aj SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsediťstvo ÚV KSS, šk. č. 833, Návrh na schválenie 26 súdruhov do 3-ročnej VSŠ v Prahe, ktorá započne 1. septembra 1954.

v Nitre, v ktorej pobudol približne rok. V oboch krajských mestách, v ktorých pôsobil, bol zároveň členom byra KV KSS.

Ako perspektívny káder sa stal v roku 1954 poslucháčom Vysokej školy politickej ÚV Komunistickej strany Československa v Prahe.¹⁴ Po trojročnom štúdiu a návrate z Prahy sa na krátko vrátil na svoje predošlé miesto vedúceho tajomníka KV ČSM v Nitre.¹⁵ Nasledujúce obdobie prinieslo Danielovi Futejovi raketový vzostup. Ostal v štruktúrach ČSM, no presunul sa do Bratislavy, kde od roku 1958 zastával post tajomníka SÚV ČSM. Stal sa aktívnym organizátorom mnohých mládežníckych akcií, predovšetkým v oblasti poľnohospodárskych melioračných stavieb.¹⁶

Už o dva roky zasadol na predsednícku stoličku, čím sa stal najvyšším predstaviteľom štátnej mládežníckej organizácie na Slovensku.¹⁷ V tom istom roku sa v III. volebnom období stal poslancom Slovenskej národnej rady (SNR) za volebný obvod Považská Bystrica.¹⁸ Z pozície predsedu SÚV ČSM nabádal v politických prejavoch k zapájaniu sa do mládežníckych stavieb a vzdelávaniu. Venoval

V Šuranoch ako kandidát do SNR pred voľbami v roku 1960 (Zdroj: Smena, Archív ÚPN)

sa rozvoju telesnej výchovy a mimoškolských telovýchovných krúžkov. Kritizoval, že väčšina pozornosti telovýchovných jednot sa sústreďuje len na futbal a hokej ako najpopulárnejšie športy.¹⁹

V roku 1962 sa stal kandidátom ÚV KSS²⁰ a po voľbách do SNR v roku 1964 zostal naďalej poslancom. Zároveň sa stal členom Predsedníctva SNR a zasadol aj do Komisie SNR pre školstvo a kultúru.

14 Táto vysoká škola sa zapísala do povedomia ako inštitút na výchovu tzv. politických kádrov. Bola zameraná predovšetkým na politické a ideologické vzdelávanie v duchu marxizmu-leninizmu, i keď v istých obdobiach mala aj širší záber. Od roku 1972 mala svoju pobočku aj v Bratislave. Absolventi získavali titul RSDr, ktorý však v akademickej sfére nemal veľkú váhu a na verejnosti bol často terčom posmeškov (napr. „rozhodnutím strany doktor“ a i.). Pozri napr. DINUŠ, Peter. Vysoká škola politická ÚV KSČ v letech 1953–1969. In: DEVÁTÁ, Markéta, OLŠÁKOVÁ, Doubavka, SOMMER, Vitězslav, DINUŠ, Peter. *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010, s. 213 – 249.

15 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zjazd KSS 1971, šk. č. 71.

16 Dôverujeme mu. *Naša cesta*, roč. 1, 04. 06. 1960, č. 20 – 21, s. 4.

17 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zjazd KSS 1971, šk. č. 71.

18 Od roku 1976 zastával mandát za volebný obvod Partizánske. Stal sa tak súčasťou bežnej praxe vtedajšieho volebného systému. Nebolo výnimkou, keď vo volebných obvodoch boli nominovaní kandidáti, ktorí z daného regiónu nepochádzali, nežili v ňom a ani s ním nemali nič spoločné. Do týchto regiónov tak potom za účelom poslaneckej práce mali cestovať. Daniel Futej zastával mandát poslanca SNR bezmála 30 rokov, až do roku 1990, keď sa zaradil k početnému zástupu rezignujúcich na svoje funkcie v súvislosti s udalosťami novembra 1989. Kontinuálne tak bol poslancom od 12. 6. 1960 až do 9. 2. 1990. Na tomto zasadnutí bola formálne prijatá rezignácia 26 poslancov, ktorí postupne zasielali rezignačné listy od januára 1990. Ďalších 19 poslancov bolo odvolaných. SNA Bratislava, f. SNR, Osobné spisy, šk. č. 48, osobný spis – RSDr. Daniel Futej; SNA Bratislava, f. SNR, Osobné spisy, šk. č. 39, č. spisu 912, Daniel Futej – volebný obvod č. 55 Považská Bystrica; *Stenografická správa o 21. schôdzi Slovenskej národnej rady, konanej 9. februára 1990*. [online]. [cit. 2023-07-21]. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=1495>

19 FUTEJ, Daniel. Telovýchova a sväz mládeže. *Predvoj*, roč. 5, 30. 11. 1961, č. 48, s. 4. Pozri aj MOCKOVČIAKOVÁ, Zdenka. Dostalo sa mi tej cti. *Myjavské hnutie*, roč. 15, 20. 4. 1963, č. 15, s. 3.

20 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zjazd KSS 1962, šk. č. 56, inv. č. 215, Stenografický záznam z rokovania zjazdu KSS.

Odovzdávanie čestných odznakov kombajnistom zapojeným do celoštátnej súťaže (Zdroj: TASR)

Daniel Futej ako predseda Slovenského ústredného výboru ČSM víta členku delegácie Zväzu indonézskej mládeže (Zdroj: TASR)

Poslanecké materiály ho opisovali ako aktívneho politika, pravidelne navštevujúceho okresné a miestne orgány svojho volebného obvodu, v ktorých sa snažil riešiť najmä mládežnícku otázku.²¹ Vo všetkých smeroch bol hodnotený ako vzorný člen KSČ a perspektívny nomenklatúrny káder. Mal tak všetky predpoklady na to, aby sa zo štruktúr ČSM

posunul priamo do stranického aparátu ÚV KSČ a neskôr do ÚV KSS.

PO VSTUPE DO STRANÍCKEHO APARÁTU²²

Podľa dokumentov mal Daniel Futej už v rokoch 1963 – 1964 „vzhľadom na jeho vek a potrebu obmeny kádrov“ niekoľkokrát žiadať o prerazenie na iný úsek. Uvažovalo sa nad

tým, že by sa stal predsedom SNR²³, čo pripomienkoval ÚV ČSM spoločne s politicko-organizačným oddelením ÚV KSČ v Prahe s tým, aby zotrval v dovtedajšej funkcii. Predsedníctvo ÚV KSS malo snahu presunúť ho do svojho aparátu, proti čomu namietal vtedajší predseda ÚV ČSM Miroslav Zavdil,²⁴ ktorý si ho chcel z dôvodu personálnych výmen v ČSM ponechať

21 SNA Bratislava, f. Slovenská národná rada, Hodnotenia poslancov A – L, 1971, šk. č. 3. Futej Daniel. SNR mala v rokoch 1960 – 1968 výrazne oklieštené kompetencie a bola odsunutá do pozície viac-menej formálnej inštitúcie. Opätovná centralizácia štátu, umocnená ústavou z roku 1960 viedla aj k zrušeniu Zboru povereníkov ako výkonného orgánu. Preto je potrebné pristupovať k materiálom vykresľujúcim široké poslanecké aktivity s určitou rezervou. Zasadnutia SNR (a v konečnom dôsledku aj Národného zhromaždenia) nemali ani zďaleka takú frekvenciu ako v súčasnosti v NR SR. Pozri ŠTEFANSKÝ, Michal. Postavenie SNR v rokoch 1948 – 1967. In: PEKNÍK, Miroslav a kol. *Slovenské národné rady a cesta k parlamentarizmu*. Bratislava: Veda, 2008, s. 207 – 219.

22 Aparát ÚV KSS, resp. ÚV KSČ, bol základnou organizačnou zložkou strany a zároveň jej najdôležitejším mocenským nástrojom. Pod jeho agendu patrilo rozsiahle množstvo činností. Tvorili ho jednotlivé oddelenia (ktoré sa delili na odbory, súčasťou ktorých boli niekedy aj referáty), komisie, inštruktori, kontrolné orgány atď. Tieto fakticky vypracúvali politiku strany v tých-ktorých oblastiach (hospodárstvo, školstvo, financie, kultúra, štátna administratíva, atď.). Zodpovedali aj za evidenciu a posudzovanie členov strany od aparátu samotného až po stranické orgány na všetkých úrovniach vrátane podnikových. Štruktúra aparátu sa v čase niekoľkokrát menila. Pozri napr. KAPLAN, Karel. *Aparát ÚV KSČ v le-tech 1948-1968: studie a dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, 151 s.; Pozri aj PEŠEK, Jan. *Centrum moci. Aparát Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska 1948 – 1989*.

23 V tejto funkcii sa v pomerne krátkom časovom úseku vystriedali hneď traja funkcionári. Po úmrtí Rudolfa Strechaja v júli 1962 získal miesto predsedu SNR Jozef Lenárt. Ten sa v októbri 1963 stal predsedom československej vlády, a tak ho vo funkcii nahradil dlhoročný poslanec a bývalý povereník Michal Chudík. Pravdepodobne sa tak o Futejovi uvažovalo v súvislosti s nahradením Lenárta.

24 Miroslav Zavdil bol neskôr dlhoročným poslancom Národného, resp. Federálneho zhromaždenia a Českej národnej rady. V roku 1987 sa stal predsedom Ústrednej rady odborov.

Oslavy 15. výročia založenia Dediny Mládeže v okrese Komárno spojené s odovzdávaním vyznamenaní, 13. september 1964 (Zdroj: TASR)

Miroslav Zavadiľ, predseda ÚV ČSM na rokovaní Slovenského zjazdu ČSM v máji 1967 (Zdroj: TASR)

ako „platnú posilu.“²⁵

Ďalším medzníkom v jeho kariére sa tak stal rok 1966, keď bol „z potreby doplnenia centrálnych orgánov súdruhmí zo Slovenska“ navrhnutý na prácu v ÚV KSČ. V návrhu sa uvádza, že toto miesto mal zastávať len na „určité obdobie“, aby získal skúsenosti z vnútra strany. Počítalo sa s ním do

budúcnosti ako s potenciálne vyššie postaveným pracovníkom aparátu ÚV KSS. Opustil tak predsednícku stoličku v SÚV ČSM, kde ho nahradil Róbert Harenčár.²⁶ Daniel Futej sa tak stal zamestnancom ÚV KSČ, kde nastúpil na miesto inštruktora.²⁷ Formálne tak mal pracovné miesto v Prahe, kam občasne dochádzal, avšak vzhľadom na

to, že spolu s manželkou a deťmi býval v Bratislave,²⁸ požiadal o možnosť vykonávať funkciu inštruktora pre Západoslovenský KV KSS.²⁹ Ešte v tom istom roku sa z pozície inštruktora posunul na miesto zástupcu vedúceho Oddelenia štátnych volených orgánov, na ktorom zotrval až do konca roka 1969.³⁰

25 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, 10. 6. 1966, šk. č. 1171, inv. č. 128/17, Návrh na uvoľnenie z funkcie predsedu SÚV ČSM s. Daniela Futeja a schválenie do funkcie predsedu SÚV ČSM s. Róberta Harenčára.

26 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, 10. 6. 1966, šk. č. 1171, inv. č. 128/17, Návrh na uvoľnenie z funkcie predsedu SÚV ČSM s. Daniela Futeja a schválenie do funkcie predsedu SÚV ČSM s. Róberta Harenčára. Róbert Harenčár patril k výrazným funkcionárom ČSM. Zaslúžil sa o jeho liberalizáciu a zohral dôležitú úlohu pri jeho vymaňovaní sa spod vplyvu KSČ a nakoniec aj pri jeho rozpade v roku 1969 a založení nezávislej mládežníckej organizácie. Zaradil sa k tzv. reformným komunistom, bol členom Predsedníctva ÚV KSS, v rokoch 1969 – 1971 pracoval na predsedníctve vlády ČSSR. Počas stranických čistiek bol zo strany vylúčený a ďalej pracoval v rôznych nižších ekonomických funkciách. Po roku 1989 pôsobil v diplomacii. Pozri PEŠEK, J. a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku. 1948 – 1989*, s. 125 – 127.

27 Práca inštruktorov spočívala v dohliadaní na inštitúcie, ktoré spadali do pôsobnosti toho-ktorého oddelenia stranického aparátu. Ich úlohou bolo inštruovať platených zamestnancov na nižších úrovniach straníckej hierarchie (kraje, okresy...) v práci s uzneseniami či smernicami, a tým prenášať vôľu centra na nižšie orgány. Pozri napr. KAPLAN, K. *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968*, s. 11 – 12.

28 V tej dobe mali byť na novovznikajúcom sídlisku Štrkovec v bratislavskom Ružinove.

29 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, 10. 6. 1966, šk. č. 1171, inv. č. 128/17, Návrh na uvoľnenie z funkcie predsedu SÚV ČSM s. Daniela Futeja a schválenie do funkcie predsedu SÚV ČSM s. Róberta Harenčára.

30 APS Praha, f. APS, šk. č. 32, inv. č. 587, Futej Daniel. Z tejto pracovnej pozície vyplýva, že sa musel v Prahe zdržiavať častejšie. Autorovi sa však nepodarilo zistiť konkrétnosti. Na bratislavskú adresu mu bola naďalej posielaná poslanecká náhrada. Aj ÚV ČSM informovalo Predsedníctvo SNR, že ďalšiu poštu, materiály a pozvánky má zasielať na adresu bytu na Štrkovci, príp. priamo na adresu ÚV KSČ Praha. Pravdepodobne tak dochádzal na „týždňovky“, keďže konkrétna pražská adresa bytu sa v autorovi známych dokumentoch neuvádza. Pozri aj: SNA Bratislava, f. SNR, Osobné spisy, šk. č. 39, č. spisu 912, Daniel Futej – volebný obvod č. 55 Považská Bystrica.

Aktív Krajského výboru ČSM, Daniel Futej podáva správu o výsledkoch rokovania IX. pléna ÚV ČSM, 3. november 1965 (Zdroj: TASR)

Daniel Futej si prezera model tanku, dar Maďarskej ľudovodemokratickej republiky (Zdroj: TASR)

Obdobie náročných rokov 1968 – 1969 tak strávil v aparáte ÚV KSČ. Jeho priama osobná reflexia obrodného procesu, okupácie Československa vojskami Varšavskej zmluvy či následných stranických čistiek nie je známa. V neskoršom období, keď z titulu svojej funkcie prispieval do novín pri rôznych príležitostiach, ničím nevybočoval z dobovej frázovitosti. Pri jednom z výročí februára 1948 uviedol, že 20 rokov po ňom sa musela strana „brániť proti pravicovo-oportunistickému a kontrarevolučnému nástupu... a brániť pokrokový odkaz Februára,

a to práve s internacionálnou pomocou Sovietskeho zväzu a ostatných spojeneckých socialistických krajín.“³¹ Dokumenty ho hodnotili ako človeka, ktorý „vždy stál pevne na pozíciách marxizmu leninizmu“, podporoval priateľstvo so Sovietskym zväzom, nikto z jeho príbuzných neemigroval ani nevystúpil zo strany.³² Daniel Futej sa zaradil k tým, ktorí nahradzovali vo funkciách politicky exponované osoby odstránené z verejného života počas normalizačných čistiek. Týmto spôsobom sa v máji 1970 stal poslancom Snemovne národov Federálneho

zhromaždenia (FZ) v situácii, keď množstvo poslancov bolo z funkcie uvoľnených alebo na ne rezignovali.³³ V rámci FZ sa stal členom mandátového a imunitného výboru a nakrátko aj ústavno-právneho výboru.³⁴ Mandát federálneho poslanca mu zanikol po nových voľbách v roku 1971. Členom mandátového a imunitného výboru sa od apríla 1970 stal aj v SNR.³⁵ V čase vrcholiacich politických čistiek tak bol priamo v centre diania.

Prelom 60. a 70. rokov bol pre Daniela Futeja ďalšou, tentokrát dlhodobou zmenou. Koncom decembra 1969

31 FUTEJ, Daniel. Zveľadujeme výdobytky Februára. *Štart*, roč. 21, 23. 02. 1976, č. 8, s. 2.

32 SNA Bratislava, f. SNR, Hodnotenia poslancov A – L, 1971, šk. č. 3, Futej Daniel. Pozri aj Národný archív Českej republiky (NA ČR) Praha, f. KSČ-Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok (zv.) P21/86, bod 7, Kádrové návrhy - ÚV KSS. Pozri aj NA ČR Praha, f. KSČ-Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zv. P21/86, bod 8, Kooptácia za členov Ústredného výboru KSS.

33 *Stenoprotokol ze schůze č. 7, 27. 5. 1970*. [online]. [cit. 2023-07-19]. Dostupné na: <<https://www.psp.cz/eknih/1969fs/sn/stenprot/007schuz/s007001.htm>> Spoločný československý parlament – Národné zhromaždenie sa premenil na Federálne zhromaždenie s dvomi komorami (Snemovňa ľudu a Snemovňa národov), pričom dovtedajší poslanci sa stali automaticky členmi Snemovne ľudu. Poslanci Snemovne národov boli delegovaní z radov poslancov SNR a novovzniknutej Českej národnej rady (ČNR). Delegovanie, resp. kooptovanie poslancov zo SNR a ČNR do Snemovne národov FZ, bolo prechodným ustanovením do doby, kým neprebehli voľby do zastupiteľských orgánov (pôvodne plánované voľby z roku 1968 sa uskutočnili až v roku 1971). Pozri napr. RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 518.

34 APS Praha, f. APS, šk. č. 32, inv. č. 587, Futej Daniel.

35 SNA Bratislava, f. SNR, Hodnotenia poslancov A – L, 1971, šk. č. 3, Futej Daniel. Pred členstvom v mandátovom a imunitnom výbore bol od januára 1969 do apríla 1970 členom výboru SNR pre výstavbu a stavebníctvo, i keď podľa autora hodnotenia sa v tomto čase práci pre SNR vzhľadom na časté cestovanie medzi Bratislavou a Prahou príliš nevenoval.

Úvodník k 15. výročiu oslobodenia Sovietskou armádou, 9. máj 1960 (Zdroj: *Smena*, Archív ÚPN)

ho Predsedníctvo ÚV KSS schválilo do funkcie vedúceho Oddelenia štátnych orgánov a spoločenských organizácií ÚV KSS, na ktoré nastúpil 1. januára

1970. To sa časom, v rámci novej systemizácie oddelení, preorganizovalo na Oddelenie spoločenských organizácií a národných výborov.³⁶ Dovtedajšia „investícia“ do nádejného aparátника sa tak vyplatila. Futejovým novým pracoviskom sa stal ÚV KSS sídlaci na Hlbokej ceste.³⁷ Jeho práca spočívala v stanovovaní, resp. udržiavaní straníckej línie vo vzťahu k režimovým spoločenským organizáciám, resp. k ich slovenským ústrediam, akými boli napr. Revolučné odborové hnutie (ROH), Národný front (NF), Zväz československo-sovietskeho priateľstva (ZČSSP), Slovenský zväz protifašistických bojovníkov (SZPB), Slovenská odborová rada (SOR), Slovenský zväz žien (SZŽ), Československý zväz telesnej výchovy (ČSZTV), SZM, atď. Ako vyplýva z názvu oddelenia, do jeho pôsobnosti patrili aj národné výbory. Tie boli jednotkami štátnej správy, vybudovanými na princípe politickej podriadenosti, rovnako ako v iných spoločenských a hospodárskych organizáciách. V kompetencii Futejovho oddelenia tak bolo množstvo nomenklatúrnych funkcií, čím dozeralo na personálne obsadenie a výber „prevzatých kádrov“.

Ako vedúci oddelenia sa v roli hosťa pravidelne zúčastňoval na množstve zasadnutí spoločenských organizácií v jeho pôsobnosti. V tlači boli z času na čas uverejnené jeho príhovory. Tie boli ukážkou dobového a pre bežného čitateľa či poslucháča priam nezáživného propagandistického jazyka. V rámci neho sa obvykle privítali všetci zúčastnení, poslali sa pozdravy ÚV, príp. sa použil zjazdový citát niektorého z vysokých funkcionárov strany, vyzdvihol sa význam zasadnutia, vykázali sa

36 Vznik nových, presun agendy na iné či spájanie niektorých oddelení ÚV KSS je súčasťou širšej a v súčasnosti slabo spracovanej problematiky vývinu aparátu ÚV KSS. Štruktúra aparátu sa medzi rokmi 1945 – 1989 rôzne menila. Snahou tiež bolo, aby systém oddelení ÚV KSS bol koncipovaný rovnako ako v ÚV KSČ (výnimkou je v tomto smere medzinárodné oddelenie, ktoré KSS nemala vzhľadom na to, že šlo o územnú organizáciu KSČ). Medzi rokmi 1972 – 1973 prebehla jedna z reorganizácií aparátu. Pravdepodobne sa na základe nej agenda štátnych orgánov presunula na (znovu)zriadené Oddelenie štátnej administratívy. To v minulosti existovalo, avšak jeho agenda sa spojila práve s Oddelením spoločenských organizácií (ktoré sa predtým nazývalo aj Oddelenie orgánov strany, národných výborov, ROH, ČSM a NF). Začiatkom 70. rokov tak prišlo k opätovnému rozdeleniu na dve oddelenia a Futejovi tak v kompetencii ostali „iba“ spoločenské organizácie a národné výbory.

37 Dnes v tejto budove sídli Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky.

Programom je päťročnica

Z prejavu predsedu SÚV ČSM, s. Daniela Futeja

Krásne sú perspektívy rozvoja našej socialistickej vlasti. Tretia päťročnica predstavuje v tomto smere ďalšiu významnú etapu, keď sa dosiahne na Slovensku opäť rýchlejší rozvoj hospodárstva než v celostátnom meradle, a to vo všetkých jeho odvetviach. Priemyselná výroba vzrastie o 61 percent pri celostátnom o 56,4 percenta, poľnohospodárska výroba o 28,1 percent, kým celostátno o 21,8 percenta. Investičná výstavba o 77 percent, zatiaľ čo v celej republike o 59 percent. Rast zamestnanosti bude predstavovať viac ako 40 percent z celkového zvýšenia zamestnanosti v republike.

Tieto zvýšené úlohy vyžadujú i od orgánov a organizácií Svazu mládeže na Slovensku účinnú akčioschopnosť, iniciatívu pri riešení a plnení národohospodárskeho plánu na Slovensku v tretej päťročnici. Uvedomujeme si, že bohaté ovocie výsledkov tretej päťročnice bude v prvom rade užívať naša mládež. Rozvíjame tretiu päťročnicu a program činnosti Československého svazu mládeže, na program všetkých mladých ľudí našej socialistickej republiky. Úlohy Československého svazu mládeže vyplývajúce z Celostátnej konferencie KSČ prebiehajúcej v minulom mesiaci VIII. plenárne zasadnutie ÚV ČSM, ktoré vyhlásilo veľkú budovateľskú súťaž mládeže na počesť 40. výročia založenia KSČ pod heslom „Mládež tretej päťročnice“. V súčasnom období má mať každá zväzácka organizácia, zväzácko-mládežnícky kolektív smelý, bojový záväzok na počesť 45. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a 40. výročia založenia KSČ. Príležitosťou k prijatiu záväzkov sú výročné členské schôdze.

Hrdá je bilancia účasti mládeže na Slovensku v budovateľskej súťaži na počesť 45. výročia oslobodenia našej vlasti slávnou Sovietskou armádou. K tomuto výročiu bolo prijatých 38.000 kolektívnych a individuálnych záväzkov v hodnote 75 miliónov korún. Vzrástla účasť mládeže v socialistickom súťažení.

Iniciatíva si počnalo 1963 zväzácko-mládežníckych kolektívov v rozvíjaní súťaže o hrdý titul „Brigáda socialistickej práce“.

V hnutí „Za mládežnícke milióny“ sa úspešilo 91.618.000 Kčs. Vzrástol počet mladých ľudí, ktorí si zvyšujú kvalifikáciu v rámci Roku odborného rastu mládeže. Veľké ocenenie si zaslúhuje iniciatíva mladých stavbárov, najmä žilinských, pri rozvíjaní hnutia „Stavba vzornej kvality“. Získané skúsenosti využijeme teraz pri rozvoji budovateľskej súťaže, aby mládež uvítala slávne 40. výročie založenia našej rodnej strany novými, ešte prenikavejšími úspechmi.

VIII. plénum ÚV ČSM zdôraznilo, že najväčšiu starostlivosť orgánov a organizácií ČSM treba venovať rozvoju hnutia „Brigád socialistickej práce“. Strana nás vyzýva zo dňa na deň rozširovať rady jeho účastníkov. Nemôžeme čakať, kým kolektívy samé prídu a prihlásia sa do súťaže, ale máme viac obhajovať mladým ľuďom zásady tohto hnutia, získavať ich pre úsilie dosiahnuť tohto čestného titulu. Rozhodne nie je správne vyhovárať sa na nedostatky podmienky, keď predseda nemôžeme žiadať, aby každý kolektív, ktorý súťaží o titul „Brigáda socialistickej práce“, hneď od začiatku po všetkých stránkach vynikal. Takým sa musí stať práve v boji za splnenie predsavzatí a cieľov, ktoré si stanoví.

(Pokračovanie na 5. str.)

Daniel Futej ako vedúci oddelenia spoločenských organizácií a národných výborov ÚV KSS, rok 1978 (Zdroj: TASR)

po celý čas exemplárnym príkladom tejto šablónovitosti, vzorovým a spohľadným aparátikom, ktorý ničím nevybočoval. Pri výročiach sa obzrel aj za rokmi 1968/1969, keď sa niektoré organizácie chceli, resp. na istý čas stali nezávislými, čím sa okrajovo dotkol aj rozpadu ČSM. Napríklad v príspevku do týždenníka ČSZTV uviedol: „Rast morálneho a duchovného bohatstva nemohli narušiť ani pravicovo orientovaní jednotlivci v krízových rokoch, ktorí sa usilovali o odtrhnutie telovýchovnej organizácie od politického systému socialistického štátu a hanobili úsilie nášho pracujúceho ľudu o prehlbenie socialistického charakteru telesnej výchovy.“³⁸

NA SKLONKU KARIÉRY

Prerastanie najrôznejších funkcií, všeobecne vlastné vtedajším komu-

nistickým nomenklatúrnym kádrom, neobišlo ani Daniela Futeja. Na začiatku druhej polovice 80. rokov bol členom Komisie ÚV KSS pre prácu s mládežou, poslancom SNR, členom Predsedníctva SNR, vedenia Klubu poslancov SNR – komunistov, ÚV NF ČSSR, Predsedníctva ÚV NF Slovenskej socialistickej republiky (SSR) a ÚV ZČSSP. Za sebou mal aj členstvo v pléne a predsedníctve KV KSS či v Slovenskom ÚV ČSTZV.³⁹ Navyše sa na Zjazde KSS v marci 1986 po 20 rokoch stal opäť kandidátom ÚV KSS.⁴⁰ Dokonca bol 10. decembra toho istého roka, pravdepodobne s pripravovanou zmenou jeho pracovného zaradenia, preradený z kandidáta na riadneho člena ÚV KSS.⁴¹

Po rokoch práce v aparáte prišlo na prelome rokov 1986/1987 k ďalšiemu medzníku v jeho dlhoročnej

Z prejavu Daniela Futeja (Zdroj: Smena, Archív ÚPN)

„pozitívne tendencie rozvoja“, poukázalo sa na potrebu naplňovania línie toho-ktorého zjazdu KSČ či KSS, vyzvalo sa k svedomitému prístupu k „naliehavým otázkam“, podčiarkla sa potreba „konceptnejšieho riadenia a organizácie“. Spomenula sa spolupráca so Sovietskym zväzom a na záver sa rečník rozlúčil s poslilstvom, že úspechy budú zaručené len vtedy „keď sa zapoja všetky pracujúce zložky“. Daniel Futej bol

38 FUTEJ, Daniel. S optimizmom a dôverou do zajtrajška. *Štart*, roč. 23, 23. 10. 1978, č. 43, s. 2.

39 NA ČR Praha, f. KSČ-Ústredný výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zv. P21/86, bod 7, Kádrové návrhy – ÚV KSS. Pozri aj NA ČR Praha, f. KSČ-Ústredný výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zv. P21/86, bod 8, Kooptácia za členov Ústredného výboru KSS.

40 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zjazdy, konferencie ÚV KSS, Zjazd ÚV KSS 13. – 15. marec 1986, šk. č. 92, Zápis z rokovania Zjazdu ÚV KSS.

41 NA ČR Praha, f. KSČ-Ústredný výbor 1945 – 1989, Praha – predsedníctvo 1986 – 1989, zväzok (zv.) P21/86, bod 8, Kooptácia za členov ÚV KSS. Pozri aj SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, 4. 11. 1986, šk. č. 1747, Návrh na zmenu vo funkcii podpredsedu Ústredného výboru Národného frontu SSR.

funkcionárskej kariére. Pripravovala sa výmena na mieste podpredsedu ÚV NF SSR.⁴² Toto obdobie bolo pozvoľným začiatkom niektorých personálnych obmien vyvolaných prihlásením sa k politike prestavby a deklarovanou snahou o „omladenie“ funkcionárskeho zboru a nahradenie vybraných pozícií „novými“ tvármi. Poväčšine však išlo o rôzne personálne rošády, ako aj v tomto prípade. Predsedom ÚV NF SSR bol Jozef Lenárt,⁴³ ktorý bol v tom čase prvým tajomníkom ÚV KSS a po jeho konci na tejto pozícii v apríli 1988 bol presunutý do Prahy, kde sa stal tajomníkom ÚV KSČ. Následne sa stal predsedom nový prvý tajomník Ignác Janák.⁴⁴ Dovtedajší podpredseda Fedor Gulla odišiel do dôchodku a nahradil ho práve Daniel Futej.⁴⁵ Z dokumentov nie je jasné, prečo bol na toto miesto dosadený práve on. Teoreticky to môže súvisieť s vyššie spomínanou politikou prestavby. V prípade Futeja je táto domnienka založená na fakte, že bol súčasťou širšej zmeny v zložení predsedníctva ÚV NF SSR a v zložení Slovenskej volebnej komisie. Jeho prípad bol prerokovávaný spoločne

s ďalšími.⁴⁶ Zaujímavosťou je, že príslušný dokument hovorí o zotrvaní Daniela Futeja počas vykonávania volenej funkcie v ÚV NF SSR v kmeňovom stave aparátu ÚV KSS.⁴⁷ Vo funkcii vedúceho oddelenia ho nahradil Ján Sčurok – Šveda.⁴⁸

Z titulu svojej pozície sa Futej opäť zúčastňoval mnohých zasadnutí jednotlivých súčastí NF. Na jeho vystupovaní sa nič zásadné nemenilo, akurát prispôbil svoj slovník prestavbovému šatu. Jeho prejavy boli plné „intenzifikácie“, „demokratizácie“, „zdokonaľovania socializmu“ či „väčšej samostatnosti a iniciatívnosti“. V tomto období sa do prejavov funkcionárov pomaly začala vkrádať kritika pomalého hospodárskeho rastu, slabých služieb, ale najmä, vtedy veľmi opatrne formulovaného výrazu – „dodávateľsko-odberateľských vzťahov“.⁴⁹ Je nejasné, do akej miery sa Daniel Futej s deklarovanými zásadami prestavby stotožňoval, resp. nakoľko ich chápal, a kde ležala hranica medzi jeho aktívnym úsilím a „jednoduchým“ prednesom príhovoru, vopred pripraveného príslušnými pracovníkmi. Obzvlášť, keď samotná funkcia NF bola

opozitom demokracie či možnosti konať samostatne. Futej prezentoval dokument, do ktorého boli zahrnuté všetky zmienené prestavbové frázy a ktorý by „mobilizoval sily na nezmieriteľnosť s nedostatkami a neporiadkami, so všetkým, čo je v rozpore s hodnotami socializmu“.⁵⁰ Obvykle sa informovalo, že jednotlivé zložky prijali dokument kladne a „postupne ho presadzujú do svojej činnosti“. Následne sa poukázalo, že sa stále „nestal organickou súčasťou každodennej práce“, kompetentní „nepochopili zmysel“ a videli v ňom len určitú pominutelnú kampaň. Dôležité pritom bolo odkázať sa na závery niektorého zo zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ zaoberajúceho sa prestavbou a na vybraný citát vyššie postaveného komunistu, v ideálnom prípade generálneho tajomníka ÚV KSČ, resp. prvého tajomníka ÚV KSS alebo prezidenta.⁵¹

Futej bol aj v tomto období naďalej poslancom a členom Predsedníctva SNR. Požiadal však o uvoľnenie z pozície predsedu Mandátového a imunitného výboru SNR z dôvodu prebiehajúceho procesu prestavby, ktorý „kladie vysoké nároky i na prácu ÚV

42 Pre viac informácií k vzniku a fungovaniu Národného frontu pozri KAPLAN, Karel. *Národní fronta 1948-1960*. Praha: Academia, 2012, 907 s.

43 Jozef Lenárt bol dlhoročným stranickým funkcionárom, v rokoch 1962 – 1963 predsedom SNR, v rokoch 1963 – 1968 predsedom vlády ČSSR a členom predsedníctva ÚV KSČ. V auguste 1968 bol súčasťou pokusu o nastolenie tzv. robotníckej-roľníckej vlády. Medzi rokmi 1970 – 1988 bol prvým tajomníkom ÚV KSS.

44 Z dobových dokumentov vyplýva, že funkcia predsedu ÚV NF SSR bola viac-menej formálna a prináležala prvému tajomníkovi ÚV KSS. Výkonným funkcionárom tak bol podpredseda.

45 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, 4. 11. 1986, šk. č. 1747, Návrh na zmenu vo funkcii podpredsedu Ústredného výboru Národného frontu SSR.

46 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, 4. 11. 1986, šk. č. 1750, Návrh na zmenu v zložení Predsedníctva ÚV NF SSR a v zložení Slovenskej volebnej komisie. V Predsedníctve ÚV NF SSR skončili: Fedor Gulla, ktorého nahradil Daniel Futej (v delegácii ÚV KSS); Michal Žákovič, vystriedaný Kamilom Brodzianskym (v delegácii ÚV Strany slobody); Ľudovít Kilár (ktorý sa stal ministrom školstva, mládeže a telovýchovy SSR) bol nahradený Ernestom Demetrovičom (v delegácii SÚV ČSZTV); a Karol Šavel, vystriedaný Jozefom Mavíkom (v delegácii SÚV ZČSSP). Poslední traja zmieňovaní boli vo svojich organizáciách, resp. stranách predsedami, resp. vedúcimi tajomníkmi.

47 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, 4. 11. 1986, šk. č. 1747, Návrh na zmenu vo funkcii podpredsedu Ústredného výboru Národného frontu SSR.

48 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, 6. 1. 1987, šk. č. 1753, Návrh na odporúčanie s. Jána Sčuroka – Švedu do funkcie vedúceho oddelenia spoločenských organizácií a národných výborov ÚV KSS. Sčurok – Šveda vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Potom pôsobil ako politický pracovník v okresných a krajských štruktúrach KSS, od polovice 70. rokov ako pracovník aparátu na pozícii vedúceho odboru propagandy a agitácie ÚV KSS a neskôr sa stal pomocníkom prvého tajomníka Jozefa Lenárta.

49 Z vystúpenia vedúceho delegácie ÚV KSS a ÚV NF SSR RSDr. Daniela Futeja, podpredsedu ÚV NF SSR. *Včelár*, roč. 63, 1989, č. 2, s. 4, s. 25 – 27.

50 Z vystúpenia vedúceho delegácie ÚV KSS a ÚV NF SSR RSDr. Daniela Futeja, podpredsedu ÚV NF SSR. *Včelár*, roč. 63, 1989, č. 2, s. 4, s. 25 – 27.

51 Z vystúpenia vedúceho delegácie ÚV KSS a ÚV NF SSR RSDr. Daniela Futeja, podpredsedu ÚV NF SSR. *Včelár*, roč. 63, 1989, č. 2, s. 4, s. 25 – 27.

NF SSR“ a tým pádom prehľbuje aj jeho pracovné zaťaženie. Vo funkcii ho nahradil Bohumil Chudý.⁵²

Novembrové udalosti roka 1989 ukázali, že vývoj predbehol Futejove myšlienky. V jeho diskusnom príspevku na mimoriadnom zasadnutí pléna ÚV KSS 26. – 27. novembra prišiel v pozícii podpredsedu ÚV NF SSR s konceptom znovu-aktivizácie NF. Jeho vyjadrenia vyznievali ako snaha o obnovu formy vlády NF z rokov 1946 – 1948. Na jej základe sa mala vytvoriť vláda, „v ktorej budú zastúpené politické strany a politicky neorganizovaní občania. To znamená koalíčnú vládu Národného frontu. Bez toho neprejdeme.“ Presadzoval, aby sa tento návrh dostal do pripravovaného dokumentu „Akčné opatrenia k riešeniu súčasnej situácie“.⁵³ Nesúhlasil s návrhmi na odstúpenie celého predsedníctva ÚV KSS. Nebol schopný prekročiť svoje myšlienkové mantinely. Jeho predstava o kompromise sa mala udiť „jedine na platforme Národného frontu“, čím dal

najavo, že nehodlá žiadnym spôsobom viesť dialóg so vznikajúcimi občianskymi aktivitami, osobitne s hnutím Verejnosť proti násiliu. Ba čo viac, nepriamo sa týchto aktivít dotkol, keď sa zmienil: „Ved' vieme, že aj posledný zjazd ochrancov prírody nemal vôbec nič spoločného s ochranou prírody. Nič, absolútne nič! ... tiež máme maslo na hlave, že sme podcenili túto organizáciu. Tam prišli s programom ako Strana zelených...“⁵⁴

Očividne uňho absentovala aj dávka sebareflexie, keď tvrdil, že sa neraz zdôrazňovalo, „aby komunisti nenahradzovali prácu spoločenských organizácií, aby okresné výbory i základné organizácie nevodili za ručičku.“⁵⁵ Daniel Futej 17 rokov zodpovedal za politiku strany voči spoločenským organizáciám, práve on bol vedúcim oddelenia, ktoré malo na starosti ich faktické riadenie a kontrolu. O to komickejšie vyznieva jeho poznámka „niekde bol Národný front, ako som tu raz povedal, na ozdobu.“ Hoci už tieto slová

nepredniesol ako vedúci oddelenia, ale ako druhý najvyšší muž NF na Slovensku, stále bol v kmeňovom stave aparátu ÚV KSS, v ktorom strávil väčšinu svojej kariéry, členom a nominantom strany, na ktorú apeloval.

Futejov návrh na vytvorenie koalíciej vlády NF príliš nezarezonoval. Do návrhu jednotlivých bodov akčných opatrení sa dostala pomerne diplomatická formulácia: „Začať dialóg s politickými stranami, spoločenskými organizáciami združenými v NF SSR a občianskymi iniciatívami o našej socialistickej budúcnosti.“ Väčšina zúčastnených si tak pravdepodobne uvedomovala, že reinkarnácia koalíciej vlády NF z roku 1946 nie je možná, želaná a predovšetkým, žiadna zo strán či spoločenských organizácií o ňu nemá záujem. Neuvedomoval si to však Daniel Futej, keď sa pri schvaľovaní návrhu akčných opatrení so svojím odporúčaním pripomenul a dodal: „... keď bude vystupovať súdruh Janák,⁵⁶ tak musí s touto myšlienkou vystúpiť, lebo musíme mať

52 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, 12. 6. 1989, šk. č. 1807, Návrh na zmenu vo funkcii predsedu Mandátového a imunitného výboru SNR. Bohumil Chudý bol dlhoročným pracovníkom aparátu ÚV KSS, v neskoršom období tajomníkom Mestského výboru KSS v Bratislave. Poslancom SNR sa stal v roku 1981 a zastával aj funkciu podpredsedu Klubu poslancov SNR – komunistov.

53 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zasadnutia plén, Mimoriadne zasadnutie pléna 26. – 27. 11.; 6. 12. 1989, šk. č. 1959. Tento dokument sa stal jedným z výstupov z mimoriadneho zasadnutia, ktorým KSS zaujala stanovisko k vtedajšiemu daniu a komunikovala verejnosti ciele, ktorými mienila situáciu riešiť. Strana v ňom pripúšťala, že spoločnosť sa ocitla v hlbokoj politickej kríze a konštatovala stratu dôvery občanov, „nedostatočné uspokojovanie ich záujmov a túžob, nepripravenosť hovoriť ľuďom pravdu a spolu s nimi nachádzať správne východiská riešenia spoločenských i každodenných problémov“. Formulovala v ňom snahu o zmenu myslenia v zmysle, že strana si musí svoje postavenie zaslúžiť cez demokratický dialóg, vybojovaním vo voľbách, a nedeklamovať ju ústavne ani inak. V jednotlivých bodoch opatrení sa zaviazala napr. k prehodnoteniu udalostí z roku 1968, viesť rozhovory s bývalými straníkmi a funkcionármi vylúčenými počas normalizačných čistiek, omladiť kádre vo vedení strany či vytvoriť priestor na pluralitu názorov. Je nutné podotknúť, že autor pracoval len s dokumentmi označenými ako „návrh“ tohto programu a zo stenografického záznamu nie je celkom jasné, ktorá verzia bola prijatá ako finálna. Nami sledovanú vec to však nijak nemení.

54 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zasadnutia plén, Mimoriadne zasadnutie pléna 26. – 27. 11.; 6. 12. 1989, šk. č. 1959., Stenografický záznam, s. 8 – 12. Slovenský zväz ochrancov prírody a krajiny (SZOPK) vznikol v roku 1969. V roku 1987 sa stal známym ich kritický pohľad na stav životného prostredia, uverejnený pod názvom *Bratislava/nahlas*. SZOPK sa 1. 1. 1989 stal súčasťou NF. Tzv. „ochranárske“ témy sa často využívali na kritiku režimu. Na ich VI. zjazde konanom len pár dní pred Nežnou revolúciou došlo k názorovej konfrontácii medzi konzervatívnym a progresívnym krídlom, čo vyústilo k zvoleniu nového ÚV SZOPK. Na tomto zjazde člen Ján Budaj prvýkrát predniesol požiadavku na zrušenie vedúcej úlohy KSČ. Časť členstva založila už v januári 1990 Stranu zelených, i keď jej bunky vznikali už od konca novembra 1989. Pozri: BURKOVSKÝ, Július. 50. výročie Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny. *Chránené územia Slovenska*, 2019, č. 29, s. 31 – 32. Pozri aj: OBUCHOVÁ Barbora – GREGUŠ, Peter. *Nejde nám o moc*. [online]. [cit. 2023-08-25]. Dostupné na: <<https://noveslovo.eu/archiv/nejde-nam-o-moc>>

55 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zasadnutia plén, Mimoriadne zasadnutie pléna 26. – 27. 11.; 6. 12. 1989, šk. č. 1959.

56 Ignác Janák, dlhoročný člen Predsedníctva ÚV KSS a poslanec Snemovne ľudu FZ, sa 14. apríla 1988 stal prvým tajomníkom ÚV KSS. Vo funkcii nahradil Jozefa Lenárta. Podobne ako v prípade výmeny na poste generálneho tajomníka ÚV KSČ, keď Gustáva Husáka vystriedal Miloš Jakeš (mladší o deväť rokov), nešlo o žiadne výrazné omladenie. Janák bol od Lenárta mladší len o sedem rokov.

niečo nové.“ Jeho návrh prijatý nebol. Krátko na neho zareagoval Ondrej Šaling⁵⁷ so strohým „nedoporučujem realizovať“. Predsedajúci Pavel Hrivnák⁵⁸ Futeja utíšil so slovami: „Tak aby sme si rozumeli, či je tá formulácia zapísaná, vieme ako ísť na to, súdruh Futej, je to uznesenie ÚV KSC, takto je to zaviazané, ja myslím, že to je v poriadku...“ Následne poznamenal, že na Slovensku, kde okrem KSS, resp. KSC existovali len dve marginálne politické strany so zhruba tisícovou členov – Strana slobody a Strana slovenskej obrody, je situácia iná než v českej časti republiky.⁵⁹ Tým zrejme mieril na predošlé Futejove vyjadrenie: „Veď podívajcie sa, politické strany – my sme s nimi rokovali, a nielen rokovali. My sme dali možnosť, nie kyslík, ako niektorí hovoria, že len kyslík sme im dávali, že môžu prijať svojich ďalších členov. Požiadali sme ich, aby predložili návrhy, aby sme doplnili vládu... Len nepredkladajú návrhy, vyčkávali, a už dávno vyčkávali. Pracujú na vlastných programoch. Žiaľbohu i takí, ktorým sme absolútne verili.“⁶⁰

Mieril naňho aj poznámkou, že vládu netvorila len ministri, a preto „nie hneď, aby mal každý predstavu, že strana, ktorá má tisícpäťsto členov, bude mať štyroch ministrov...“⁶¹

Futejov životopis ilustruje, že bol verným mužom strany, ktorý v zlomových okamihoch dúfal v udržanie systému. V rovnakom, a vzhľadom na formu jeho prejavu mierne improvizovanom vystúpení na zasadnutí pléna, reflektoval revolučné udalosti s obavami: „... mám taký vnútorný pocit, že nie dosť sme analyzovali predovšetkým, aká je situácia vo vývoji. My sme vždy povedali, že v Maďarsku, tú koncovku, ako ona vyzerá, aj v Poľsku, ale nie šablóna, ktorá sa rovnako používa vo všetkých socialistických krajinách na zručenie nášho systému – ideologického i praktického i na celý ďalší postup.“ Netajil sa tým, že bol z celej situácie vystrašený: „Človek keď ide po Václaváku i inde, včera som do pol jednej v noci tam chodil, vylepujú všetko od Masaryka až po všetkých, farári tam diskutujú. Ale, keď sa dáme zastrašiť, ja viem, že niekto povie, to nie

je také jednoduché, ale začína sa trochu lepšie práca v televízii, dávajú už aj možnosť iným, poukazujú, včera som videl kto klame a ako klame na obrazovke. Ja viem, že tým všetko ešte nezastavíme.“⁶²

Pád režimu bol zároveň pádom aj pre Daniela Futeja. Strana, ktorej členom bol od konca II. svetovej vojny, stratila vedúcu úlohu. Systém, ktorý pomáhal budovať aj on sám, sa zrútil a Československo smerovalo po niekoľkých desaťročiach k slobodným, pluralitným voľbám. Symbolickou bodkou za jeho kariérou sa stala rezignácia na post poslanca SNR začiatkom roka 1990,⁶³ presne v čase, keď prestal existovať aj NF.

Súčasťou myšlienkového sveta, v ktorom žil Daniel Futej, bola aj jeho manželka a deti. Všetci boli členmi KSC. V druhej polovici 80. rokov jeho dcéra Mária pracovala v Ústave štátu a práva SAV. Viac pozornosti však priťahuje jeho syn, Daniel Futej ml. V rokoch 1980 – 1983 bol evidovaný ako dôverník⁶⁴ Štátnej bezpečnosti pod krycím menom „ŠTUDENT“.⁶⁵ Približne v rovnakom období ako jeho

- 57 Ondrej Šaling bol dlhoročným pracovníkom aparátu, poslancom Snemovne ľudu FZ a 14. 4. 1988 ho kooptovali za člena ÚV KSS. V tom istom roku sa stal členom Predsedníctva ÚV KSS. Na zmieňovanom mimoriadnom zasadnutí predsedal komisii, ktorá mala posudzovať návrhy z pléna.
- 58 Pavel Hrivnák, vzdelaním chemik, zastával niekoľko vládnych funkcií. V roku 1986 sa stal podpredsedom federálnej vlády. Od júna do decembra 1989 bol predsedom vlády SSR.
- 59 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zasadnutia plén, Mimoriadne zasadnutie pléna 26. – 27. 11.; 6. 12. 1989, šk. č. 1959. Stenografický záznam z druhého dňa rokovania, s. 135 – 136. Slovenské nekomunistické strany vydávali svoje periodiká, no disponovali len skromnými krajskými výbormi. Tamojšia Československá strana ľudová a Československá strana socialistická mali zhruba 15 – 20 tisíc členov a na rozdiel od tých slovenských disponovali okresnými štruktúrami a radom odborníkov. Hoci tieto strany slúžili hlavne na propagandistickú demonštráciu „šírky socialistickej demokracie“, východisková situácia českých nekomunistických strán bola rozdielna. Pozri napr. MALÍŘ, Jiří, MAREK, Pavel a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. sv. I-II. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2005, 1 826 s.
- 60 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zasadnutia plén, Mimoriadne zasadnutie pléna 26. – 27. 11.; 6. 12. 1989, šk. č. 1959. Stenografický záznam z druhého dňa rokovania, s. 8 – 12.
- 61 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zasadnutia plén, Mimoriadne zasadnutie pléna 26. – 27. 11.; 6. 12. 1989, šk. č. 1959. Stenografický záznam z druhého dňa rokovania, s. 135 – 136.
- 62 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Zasadnutia plén, Mimoriadne zasadnutie pléna 26. – 27. 11.; 6. 12. 1989, šk. č. 1959. Stenografický záznam z druhého dňa rokovania, s. 135 – 136.
- 63 Viď poznámka č. 18.
- 64 Pre informácie k registračným protokolom Štátnej bezpečnosti pozri *Vysvetlivky k registračným protokolom*. [online]. [cit. 2023-09-05]. Dostupné na: <<https://www.upn.gov.sk/sk/vysvetlivky-k-registracnym-protokolom/>> Pre bližšie informácie o dôverníkoch Štátnej bezpečnosti v 80. rokoch pozri ŽÁČEK, Pavel. „Ostrá zbraň“ Štátnej bezpečnosti. [online]. [cit. 2023-09-05]. Dostupné na: <<https://www.upn.gov.sk/data/pdf/spolupracovníci.pdf>>
- 65 *Registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti. a vojenskej kontrarozviedky*. [online]. [cit. 2023-08-25]. Dostupné na: <<https://www.upn.gov.sk/projekty/regpro/zobraz/?typ=kraj&kniha=74&strana=92&zaznam=68671>>

Jozef Lenárt prijíma predsedníctvo Ústredného výboru Strany slobody. Úplne vpravo Daniel Futej (Zdroj: TASR)

sestra študoval obchodné právo v Nemeckej demokratickej republike.⁶⁶ Ešte pred pádom režimu vycestoval v rámci Fulbrightovho programu na študijný pobyt do USA.⁶⁷ Vo svojom odbore mal pomerne bohatú

publikačnú činnosť, jeho štúdie, články a recenzie vychádzali napr. v *Právnom obzore* či *Ekonomickom časopise*.⁶⁸ Pri jednej z prác bol spoluautorom spoločne so svojou sestrou Máriou.⁶⁹ Popri práci pokračoval v publikovaní

aj v 90. rokoch, postupne však začal poskytovať právnické služby aj slovenským podnikateľom, nezriedka kontroverznnej povesti.⁷⁰ V roku 2016 figuroval v celosvetovo známej kauze „Panama papers“.⁷¹

66 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, 4. 11. 1986, šk. č. 1747, Návrh na zmenu vo funkcii podpredsedu Ústredného výboru Národného frontu SSR.

67 V rámci Fulbrightovho programu, fungujúceho dodnes, mohlo niekoľko študentov s nadpriemernými výsledkami získať štipendium na študijný pobyt na niektorej z univerzít v USA. Daniel Futej ml. si takto doplnil vzdelanie v odbore obchodného práva na Univerzite vo Virgínii. *Daniel Futej*. In: *Fulbright Scholar Program*. [online]. [cit. 2023-11-27]. Bureau of Educational and Cultural Affairs. Dostupné na: <<https://fulbright-scholars.org/grantee/daniel-futej>>

68 *Právny obzor* vychádza kontinuálne od roku 1917 a od roku 1955 ho vydáva Ústav štátu a práva Slovenskej akadémie vied (SAV). *Ekonomický časopis* vychádza od roku 1953 a jeho vydavateľom je Ekonomický ústav SAV a Prognostický ústav SAV.

69 FUTEJ, Daniel, FUTEJOVÁ, Mária. *Charakter volieb v politickom systéme ČSSR*. Bratislava: Smena, 1986, 161 s.

70 KUCIAK, Ján. *Komu patrí vila na Bahamách? Stopy vedú k oligarchovi Jurajovi Širokému*. [online]. [cit. 2023-08-25]. Dostupné na: <<https://www.aktuality.sk/clanok/335552/komu-patri-vila-na-bahamach-stopy-vedu-k-oligarchovi-sirokemu/>>

71 VALČEK, Adam. *Jakabovič, Tkáč aj Futej. Pozrite sa, kto je v databáze Panama Papers*. [online]. [cit. 2023-08-25]. Dostupné na: <https://index.sme.sk/c/20159979/jakabovic-tkac-aj-futej-pozrite-sa-kto-je-v-databaze-panama-papers.html>. Pozri aj VALČEK, Adam. *Zavreté účty, odídenny premiér. O čom bola Panama Papers*. [online]. [cit. 2023-08-25]. Dostupné na: <<https://index.sme.sk/c/20919525/zavrete-ucty-odideny-premier-o-com-bola-panama-papers.html>>

ZÁVER

Daniel Futej bol osirelým chlapcom, dospievajúcim v sirotinci v neľahkých časoch II. svetovej vojny. Po vyučení sa a vstupe do dospelého života bol jeho život sústavne sprevádzaný stranou, ktorá sa mu stala doslova druhou rodinou. Politická škola ho vychovala v ideológii marxizmu-leninizmu, ktorá z neho spravila aparátника, akého režim potreboval. Futejovi to prinieslo úspešnú kariéru, a tým aj

spoločensko-ekonomické postavenie, o akom sa mu predtým ani nesnívalo. Pravdepodobne tak nemal príliš veľa dôvodov premýšľať nad systémom v iných než zabehnutých koľajach. Po roku 1968 tak zostal na strane „víťazov“ a zaradil sa ku garnitúre, ktorá začala na nastupujúcom normalizačnom režime profitovať.

Celý svoj život strávil prácou pre stranu a prakticky nerobil nič iné. Isté obdobie bol „zväzákom“, ale jeho

funkcia bola taktiež politická. Nikdy nepôsobil v inom segmente, ktorý by mu rozšíril obzory za hranicu marxistickej ideológie. Na dlhé roky sa tak stal užitočným, ba priam až ideálnym normalizačným aparátnikom, opradeným niekoľkými funkciami. Patril k stranickým predstaviteľom, ktorých november 1989 zastihol nepripravených. Daniel Futej vyšiel na vrchol spoločne so stranou. Keď jej totalitný režim padol, skončil aj on sám.

Martin Halmo • Daniel Futej. From youth functionary to party apparatchik

Daniel Futej, originally a barber's assistant, lived through adolescence in an orphanage during World War II. He already joined the Communist Party before 1948, in which he was active throughout the entire period of the totalitarian regime in Czechoslovakia. He first worked in the state youth organisation "Czechoslovak Youth Union" and eventually became its chairman. In the second half of the 1960s, he began working in the apparatus of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia in Prague, and in 1970 he was appointed head of a department in the apparatus of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia in Bratislava. His agenda was the state mass social organisations. During this normalisation era, several so-called nomenclature functions were under his purview. As head of the department, he regularly attended several meetings of the social organisations under his jurisdiction as a guest. He was for many years a deputy and a member of the presidency of the Slovak National Council, and for some time also a member of the Federal Assembly.

During the reconstruction period, the party tried to give the impression of a change of officials, but in reality, it was only a "personnel reshuffle". Daniel Futej was thus transferred from the party apparatus to the post of deputy chairman of the National Front of the Slovak Socialist Republic. The events of November 1989, which brought about the fall of the communist regime, also meant the end of Daniel Futej's career. In his last speeches during the revolutionary days, he showed that he did not understand the situation. His proposals were in thrall to old thoughts and ideas. The career of Daniel Futej is an example of the story of little-known officials who, although they did not reach the top of the party hierarchy, devoted their entire professional life to work for the party. They thus help to complete the picture of the social origins, educational structure and thought world of the workers in the Communist Party apparatus.

Mgr. Martin Halmo (1991)

Vyšťudoval históriu na Prešovskej univerzite v Prešove a na Univerzite Komenského v Bratislave. V súčasnosti je pracovníkom Oddelenia dokumentácie Ústavu pamäti národa, kde sa zaoberá personálnou a organizačnou rekonštrukciou Komunistickej strany Slovenska, ako aj iných zložiek mocenského aparátu v období komunistického režimu. Zároveň je externým doktorandom na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, kde sa v rámci svojej dizertácie venuje procesu tzv. prestavby v Československu v druhej polovici 80. rokov.

Kontakt: halmo@upn.gov.sk

PRÍBEH PAMÄTNÍKA MARTINA ČULENA

MICHAL BABÁL

Martin Čulen sa narodil 19. decembra 1943 v Bratislave. Komunistické represálie postihli jeho blízku i širšiu rodinu, ako aj jeho samotného. Otec Ladislav Čulen bol politický väzeň, strýko Ľudovít Čulen (otcov brat) zase nútené vysídleným v súvislosti s kolektivizáciou. A v dôsledku otca – politického väzňa, sa musela jeho rodina vysťahovať z Bratislavy v rámci akcie Očista miest (1948 – 1949), na ktorú nadviazala neskôr Akcia B (1952 – 1953).

Martinova matka Hilda Čulenová, rodená Trnková, pracovala po skončení druhej svetovej vojny ako úradníčka a otec Ladislav zase ako stredoškolský učiteľ dejepisu a slovenského jazyka. Pamätník má tiež jedného brata – Petra.

Čulenovci v čase vysťahovania v rokoch 1949 – 1964 veľmi trpeli materiálnym nedostatkom, pretože otec, živiteľ rodiny, bol vo väzení. Vo veku detstva a dospievania bratom chýbala otcovská výchova. Rodina bývala najskôr v Budmericiach v nedôstojných podmienkach a chorľavej matke Hilde každodenné cestovanie do práce v Bratislave ničilo zdravie. A nakoniec to bol pocit krivdy a nespravodlivosti, že ich dom obývajú osoby, ktoré obsadili dom so slušným interiérovým a exteriérovým vybavením, a bývanie ich nestálo prakticky žiadnu námahu.

Aj keď sa Čulenovcom neskôr podarilo do domu vrátiť, nikto sa im za prežitú príkoria v dôsledku vysťahovania a nespravodlivé väznenie otca neospravedlnil. Úradmi nanútení nájomcovia už nežijú.

Otec Ladislav nemal jednoduché detstvo. Od desiatich rokov vyrastal bez otca, ktorý zomrel v roku 1926. Po skončení štúdia na Univerzite Komenského v Bratislave pracoval v období prvej Slovenskej republiky na ministerstve zahraničia, následne ako legačný atašé na Vyslanectve SR v Budapešti, potom ako učiteľ na Strednej priemyselnej škole stavebnej v Bratislave

a v Štátnom archíve v Trnave. Činnosť v období prvej Slovenskej republiky napomohla k jeho odsúdeniu. Trest si odpykal v Leopoldove, v uránových baniach v okolí Jáchymova a vo Valdiciach. Prepustený bol po 15 rokoch v roku 1962 na amnestiu prezidenta Antonína Novotného.

Pamätník Martin vychodil základnú školu v Budmericiach a Brodskom, absolvoval štúdium na Strednej priemyselnej škole strojníckej na Myjave a úspešne ukončil vysokoškolské štúdium na Strojnickej fakulte Slovenskej vysokej školy technickej (dnes Slovenská technická univerzita) v Bratislave s prvými tromi ročníkmi na Strojnickej fakulte Vysokej školy technickej (dnes Technická univerzita) v Košiciach. Následne pracoval ako strojní inžinier. Obdobne aj brat Peter ukončil vysokoškolské štúdium na Strojnickej fakulte v Košiciach. Cesta k získaniu diplomu nebola kvôli otcovi, politickému väzňovi, jednoduchá, ale nakoniec obaja úspešne vyštudovali.

V deň vysťahovania na jeseň 1948 zastavilo pred domom Čulenovcov na Leteckej ul. č. 5 nákladné auto. Keď sa matka Hilda opýtala, kde je určené miesto vysťahovania, dostalo sa jej odpovede, že niekde na maďarskej Puzte, čo rázne odmietla. Sťahujúcim pracovníkom nariadila odviezť rodinu k svojej matke do Budmeríc. Dvaja podnájomníci, študenti zo Žiliny, si museli nájsť iné ubytovanie.

Bývanie v ich dome na Leteckej ulici č. 5 v bratislavskej časti Ľudová

Pamätník Martin Čulen (Foto: ÚPN)

štvrť prideliť Ústredný národný výbor začínajúcemu športovému novinárovi J. M. a jeho kolegovi. Asi o dva roky sa J. M. oženil a jeho manželkou sa stala rodáčka z Viedne H. M., pôvodným menom H. K. Zaujímavé je, že J. M. už býval v okolí domu na Ľudovom námestí. Manželia M. odišli z domu niekedy okolo roku 1957 a vystriedala ich rodina E. Š., ktorá tam bývala do roku 1964. Čulenovcom sa podarilo po 15 rokoch do domu vrátiť, pretože rodina E. Š. si našla iné ubytovanie. Čulenovci našťastie zostali počas celého obdobia vysťahovania vlastními domom. Na katastrálnom úrade nenastala ohľadne vlastníctva domu žiadna zmena.

V deň sťahovania (pravdepodobne november 1948) po pristavení

nákladného auta dala matka Hilda demontovať smaltovanú vaňu a kotol na pevné palivo a nechala ich pripraviť na odvoz do Budmeríc. J. M., prítomný pri sťahovaní, arogantne požiadal matku Hildu, aby obe veci okamžite vrátila naspäť a dodal, že nastali iné časy a ona, „mlynárova dcéra“, už nerozkazuje slúžke, a nemá právo si vaňu z domu zobrať.

J. M. ako športový novinár cestoval so športovcami do zahraničia vrátane „Západu“. Jeho manželka H. M. bola úspešnou trénerkou športovcov i športovkýň, ktorí dosiahli špičkové výsledky v krasokorčuľovaní a ľadovom hokeji. Kvôli strádaniu rodiny, ako aj pocitu krivdy, nespravodlivosti a vypočítavosti rodiny J. M. sa Martin nedokázal úprimne tešiť zo zlatej olympijskej medaily najznámejšieho z nich – Ondreja Nepelu. Až do úmrtia J. M. žili títo manželia čulým spoločenským životom. H. M. bývala v Bratislave – Dúbravke a zomrela na jeseň 2021. Za svoju prácu získala množstvo ocenení doma i v zahraničí.

Roky strávené mimo rodného domu na Leteckej ulici č. 5 boli pre Martina, jeho brata Petra a matku Hildu veľmi ťažké. Martinova stará mama bývala v Budmericiach v rodnom dome v dvoch miestnostiach. Okrem elektriny nemal dom žiadne hygienické a iné vybavenie (vodovod, toaleta, kúpeľňa, komora, predsieň). Kúrilo sa sporákom v kuchyni a pecou v izbe. Vodu nosili zo studne v záhrade, kde bola aj latrína. Len málo z privezeného nábytku sa zmestilo do domu, takže musel byť uložený v šope, kde sa časom všetok zničil. V dvoch miestnostiach bývalo päť ľudí – stará mama, matka so svojou sestrou a Martin s bratom Petrom. Matka Hilda a jej sestra dochádzali každodenne do práce, respektíve školy autobusom. Odchádzali o 5.30 hod. a matka sa z práce vracala po 17.30 hod. Pracovné dni trávili bratia so starou mamou, ktorá bola chorľavá a ťažko zvládala dennú starostlivosť a opateru. Na jeseň v roku 1950 začal chodiť Martin do školy. Ťažké životné podmienky sa podpísali pod jeho nie najlepšie školský prospech.

V januári 1957 sa matka s deťmi presťahovala k svojej svokre do Brodského. Stará mama z Brodského zvládala starostlivosť o vnukov veľmi dobre. Obom sa zlepšil prospech, našli si kamarátov a ukončili základnú školu s vyznamenaním. Nové bydlisko znamenalo pre Martina a Petra uľahčenie, avšak ich matke Hilde situáciu sťažilo. Denne dochádzala do Bratislavy vlakom, pričom cesta tam aj naspäť trvala 5 hodín. Precestovala teda 130 kilometrov a pešo na železničnú stanicu prešla 4 kilometre. Zo zarobených peňazí dávala ešte časť svojej mame v Budmericiach. Hildu veľmi boleli nohy, svoj kríž však prijímala pokorne a vyrovnane.

Rodine pomáhal otcov brat Ľudovít. Bol vlastníkom prosperujúceho záhradníctva v Sekuliach, odkiaľ ho však v roku 1953 násilne vystažovali. Usadil sa v Budatíne. Týmto sa jeho pomoc Čulenovcom skončila. Zamestnal sa v podniku Povodie Dunaja, na pobočke oddelenia inžiniersko-geologického prieskumu. Do práce chodieval na dlhší čas a veľa služobne cestoval. Aj jeho rodine sa žilo veľmi ťažko. Ďalší otcov brat bol lekár a podporoval a staral sa o svoju matku Hildu. Tretí otcov brat žil v USA, odkiaľ ich podporoval občasnými balíkmi. Najstarší otcov brat Konštantín Čulen bol v tom čase povojnový emigrant v Kanade a USA, a tiež nemohol pomáhať.

Nútené vysťahovanie rodín v rámci akcie Očisty miest a Akcie B umožňoval zákon č. 138 z 28. 4. 1948 o hospodárení s bytmi. ÚNV v Bratislave a miestne národné výbory v ďalších mestách mohli podľa §11 zrušiť nájomnú zmluvu „osobám štátne nespoľahlivým“ a prikázať im opustiť ich domovy a presťahovať sa na úradne určené miesto nového bydliska. To sa vzťahovalo aj na byty a domy v osobnom vlastníctve vysťahovaných. Matka však nikdy nebola oficiálne prehlásená za „osobu štátne nespoľahlivú“. Rovnako ani neplnoletí Martin a Peter, matkina šesťnásťročná sestra a dvaja študenti vo veku 16 a 17 rokov. Uvoľnenie bytov bolo oficiálne odôvodnené

ako „nevyhnutnosť“ poskytnúť bývanie v Bratislave ľuďom, ktorých zamestnanie v Bratislave je z hospodárskeho hľadiska veľmi dôležité, až nevyhnutné. Práca športového redaktora J. M. a jeho kolegu určite nespádala do uvedenej kategórie osôb, a preto sa, aj vďaka polohe rodičovského domu neďaleko Leteckej ulice, dostal k domu špekulatívnu cestou. Bývanie ho stálo symbolických 100 Kčs, ktoré platil mesačne matke Hilde, ktorá aj naďalej splácala pôžičku vo výške 168 440 Kčs. Rovnakú sumu platil E. Š. s rodinou (manželka a 2 deti), ktorí vystriedali bezdetných manželov M. Meno J. M. sa nachádza vo zväzkoch tajných pracovníkov Štátnej bezpečnosti, kde je vedený ako agent s krycím menom V.-ský. Spoluprácu so Štátnou bezpečnosťou podpísal pod nátlakom, pretože pri návrate zo západného zahraničia našli u neho tovar, ktorý chcel priviesť bez zaplatenia cla. Ako tajný spolupracovník, agent, zohral významnú úlohu pri zatknutí pilota poľnohospodárskeho lietadla Emila Šveca. Ústav pamäti národa spracoval jeho príbeh v dokumentárnom filme V tieni času, ktorý mal premiéru v roku 2009. Meno manželky H. M. sa v zoznamoch nenachádza.

Pamätník M. Čulen hodnotí prežité obdobie slovami: *„Napriek nepriazni osudu pri strate otca v čase detstva, keď bol dôležitý pri našej výchove, a strate domu v Bratislave, sme dokázali s mamou prežiť ťažké časy pomýleného socializmu. Prežili sme 15 rokov bez otca a 15 rokov vyhnanstva z vlastného domu. Najväčšiu ťarchu týchto rokov niesla naša mama. Pomáhali nám priatelia a rodina a zvládli sme to. Dokázali sme s bratom vyštudovať a získať inžinierske diplomy. Keď sa otec vrátil z väzenia, obnovila sa aj naša rodina a rodičia splatili aj poslednú splátku za kúpu domu. Dokázali sme sa uplatniť v súkromnom živote a aj v práci. Nastali „Nové časy“ a my sme zveľadili dedičstvo po našich rodičoch a priviedli do nášho domu novú generáciu – naše deti a vnukov.“*

OSUDY, NA KTORÉ NESMIEME ZABUDNÚŤ

ROZHOVOR S PAVLOM HRICOM, RIADITEĽOM MÚZEA OBETÍ KOMUNIZMU

IVANA ČERNÁKOVÁ

Pavol Hric sa narodil v Nižnom Žipove v okrese Trebišov, no už vyše 43 rokov žije v Košiciach. Pracoval v oblasti strojárnej grafiky, elektroinžinierstva a IT technológií, angažoval sa v tajnej cirkvi, organizoval výrobu a distribúciu samizdatov, a tiež katechézy pre deti. Stál pri zrode Občianskeho fóra v Košiciach, bol jedným z prvých, ktorí sa počas novembra 1989 postavili v metropole východu na odpor voči komunistickej diktatúre. Po revolúcii vybudoval úspešnú firmu a svoje znalosti v oblasti IT technológií využil aj pri založení Múzea obetí komunizmu, o ktorom nám bližšie porozprával pri príležitosti otvorenia novej expozície.

Dobrý deň. Kde sa pôvodne vzala myšlienka na múzeum tohto typu?

V našej softvérovej spoločnosti pracoval doktor Fiby, ktorý bol osobnosťou tajnej cirkvi v Bratislave (článok o živote Rudolfa Fibyho od Moniky Tresovej bol uverejnený v Pamäti národa, č. 3, 2022, pozn. red.). Nejaký čas po revolúcii, v roku 1993, keď skončil v Slovenskej akadémii vied v Bratislave, si hľadal zamestnanie v Košiciach. Mali sme naňho dobré referencie, vedeli sme, že sa venuje umelej inteligencii a programovacím jazykom, ktoré sme využívali aj my. Nastúpil teda k nám a pracoval u nás dvadsať rokov. Ešte počas jeho života sme sa s ním rozprávali, že by sme spoločne chceli vytvoriť knižnicu samizdatovej literatúry. Doktor Fiby mal však v decembri 2012 mozgovú príhodu, ešte dva roky sa trápil a zomrel v roku 2014. Takže to zostalo na mne.

Ako prebiehal samotný proces založenia múzea?

Dva roky po smrti doktora Fibyho sme mu na priečelí budovy odhalili pamätnú tabuľu a zároveň sme urobili výstavu o samizdate. V tom istom roku (2016, pozn. red.) bolo v Prahe prvé neformálne stretnutie v knižnici Libri prohibiti, kde sa zišli českí a slovenskí disidenti, ktorí pracovali na

Pavol Hric s manželkou (Zdroj: Archív P. Hrica)

samizdatoch. Po tejto výstave a tomto stretnutí sme začali budovať knižnicu samizdatu, pridali sme aj exilovú literatúru a knižnicu sme nazvali po Rudolfovi Fibym. To je dnes expozícia, o ktorej sa v súvislosti s Múzeom obetí komunizmu rozpráva menej, známejšia je tá, v ktorej máme samotné príbehy obetí komunizmu. Tú máme na asi 200 metroch štvorcových, knižnica je zhruba na polovícnej ploche.

V suteréne firmy sme mali nevyužitý priestor, ktorý slúžil ako sklad a bol zanedbaný. Začali sme ho rekonštruovať, najprv jednu časť pre knižnicu samizdatu a potom aj ďalšiu časť. Priatelia mi totiž hovorili, že „vieš čo, na ten samizdat sa ti nikto nebude chodiť pozeráť, treba rozprávať o tom, v akom režime sme žili, čo to bol za režim a tak“. Začali sme sa teda zaoberať myšlienkou, ako to

Pamätná tabuľa Rudolfa Fibyho na priečelí budovy (Zdroj: Archív P. Hrica)

Knižnica samizdatu a exilovej literatúry Rudolfa Fibyho (Zdroj: Archív P. Hrica)

pomenovať a čo s tým urobiť. Mne sa zdá, že pohľad na komunizmus z pohľadu obetí je ten pravý a autentický, pretože rozprávať o lacných potravinách alebo o socialistickej výstavbe a družstvách... o tom sa vedú veľké polemiky, až by som povedal, že nekonečné. Buď sú zástancovia toho, že to nefungovalo, niektorí sú zase zástancami toho, že všetko fungovalo – čo si ja sám nemyslím. Nesporne je však dôležitý pohľad na komunizmus v tom, že ľudia boli perzekvovaní režimom vo vlastnej krajine. Zlo sa môže diať individuálne,

ale keď sa spojí s režimom a funguje na štátnej úrovni, tak je to veľmi nepríjemné. Režim ľudí zatváral, perzekvoval, označoval ako triednych nepriateľov na celý život a to sa nedialo len v 50. a 60. rokoch, ale aj v časoch normalizácie.

Začali ste teda knižnicou samizdatu, potom ste k nej chceli pridať príbehy obetí komunizmu. Stretli ste sa s nejakými prekážkami pri zakladaní múzea? Bol niekto proti, mali ste nejaké problémy pri zabezpečovaní jednotlivých krokov,

ktoré ste potrebovali pred otvorením múzea?

Tým, že ide o súkromnú investíciu a že sa múzeum nachádza v súkromných priestoroch, tak nám časť problémov odpadla. Urobili sme rekonštrukciu, mali sme všetky súhlasy - od pamiatkarov, stavebných úradov a podobne. Stavebná časť nám dala zabráť, robili sme na tom asi dva roky. Potom nasledovala technologická časť - tam sme uvažovali, že by nemalo ísť o klasické múzeum s exponátmi, ale že by sme už mali pracovať s modernejšími spôsobmi, interaktívnym zobrazením. Mali sme nejakých poradcov, filmárov a tí nám hovorili, že boli v niektorých múzeách s deťmi, ale druhý raz už tam nepôjdu, pretože majú dlhé roky jednu stálu expozíciu a len málo sa toho obmieňa, je to veľmi statické. A keďže my vieme, že skúmanie týchto tém stále prebieha, v Ústave pamäti národa aj v niektorých ďalších inštitúciách, ktoré sa tomuto obdobiu začínajú venovať, tak sme sa rozhodli, že by expozície mali byť interaktívne a mali by sa tam využívať informačné technológie. Chceli sme, aby sa dal obsah ľahko vymeniť, dokonca aj panely, ktoré máme, sú magnetické, a keď chceme zmeniť výstavu, tak len vymeníme magnetky a máme nový obsah.

Predpokladám, že pre vás bolo prirodzené uvažovať týmto smerom a využiť práve informačné technológie, ktorými sa zaoberáte celý život. Máte v tejto oblasti dlhoročné skúsenosti.

Áno, dá sa povedať, že celý život som sa tomu venoval, naša firma sa venuje tvorbe projektov informačných systémov. Naše hlavné produkty okrem tých z tzv. strojárenskej grafiky, čo sme robili ešte na rozhraní režimov, sú multimediálne aplikácie v tom poslednom období od roku 2008. Od roku 1993 do roku 2008 sme sa venovali geografickým alebo mapovým informačným systémom. Takže práve tieto veci sme chceli implementovať do nášho múzea,

Myslím si, že ide o nedocenenú knihu. *Zločiny komunizmu na Slovensku* – sú to dve hrubé knihy, dva diely a v tej druhej časti sa nachádza CD, kde je databáza obetí komunizmu. Kniha vyšla v roku 2001, odvtedy už ani operačné, ani databázové systémy, v ktorých by ju vedeli aplikovať, neexistujú. Trochu sme sa s tým potrápili, pretože sme museli vybrať tie dáta zo starej databázy a preniesť ich do modernejších, novších databáz. To naše, tá pridaná hodnota, je v grafike. Pretože keď máte čítať stotisíc mien, či už sú triedené podľa

Expozícia v Múzeu obetí komunizmu (Zdroj: Archív P. Hrica)

obcí alebo čohokoľvek... vždy je problém s interpretáciou.

My ako múzeum by sme ani nemali robiť vlastný výskum, aj keď sa tomu trochu venujeme. Sme prezentačná inštitúcia, to znamená, že hľadáme prijateľné formy a zrozumiteľné spôsoby. A naša mapa je vizualizáciou perzekúcií a ide len o to, do akej hĺbky sa tomu chceme venovať, či chceme vidieť kraje, okresy, obce alebo len jeden kraj, jeden okres – všetko sa dá nastaviť, vybrať.

Čo sa mi ešte zdá zaujímavé a čo sme nezverejnili, takže to vidia len návštevníci múzea, sú časové grafy, ktoré sú prídavkom k priestorovému zobrazeniu na mape. Napríklad, v databázach máme, aj Ústav pamäti národa to publikoval, že do gulagov bolo zo Slovenska odvedených sedem a pol tisíc ľudí. A je zaujímavé vidieť, že ako prichádzala sovietska armáda, ktorá nás prišla

oslobodzovať a ľudia sa mali tešiť z toho, že skončila vojna, tak z obcí najmä na východnom Slovensku boli stovky až tisícky ľudí odvedených do gulagov. Tieto veci sa dajú vizualizovať, vidno to aj na mestách. Košice boli oslobodené 19. januára 1945 a v nasledujúcich dňoch boli stovky ľudí odvedených, a pritom v Košiciach sa nebojovalo ani nestrieľalo. Nevieme dôvod, prečo boli ľudia odvezení, netušíme prečo, kto to nariadil, či to bola svojvôľa NKVD alebo to bol súhlas Benešovej vlády, alebo nejakej miestnej komunistckej bunky, ktorá by robila zoznamy tých, ktorí majú byť odvedení. Rôzne inštitúcie ešte čaká výskum na túto tému – ako je možné, že osloboditelia brali našich obyvateľov do gulagov.

Nedávno ste otvorili novú expozíciu s názvom Bývalá krajská väznica

ŠtB v Košiciach. Mohli by ste nám priblížiť okolnosti jej vzniku?

Je to naša tretia expozícia. Knižnica je prvá, Príbehy obetí komunizmu, ktorých súčasťou je aj Mapa obetí komunizmu, je druhá a túto sme otvorili 23. júna aj za účasti členov Správnej rady Ústavu pamäti národa, niektorých jeho zamestnancov, našich pracovníkov a viacerých odborníkov a hostí. Museli sme si naštudovať, ako fungovali tieto väznice ŠtB. Išlo o to, že oni nechceli mať ľudí, ktorých zatkli, v súdnych väzniciach. Chceli ich mať vo vlastnom prostredí, pretože dokázali takú väznicu úplne zatvoriť a väzeň neprichádzal do kontaktu s nikým iným, len s dozorcami. Bol v cele sám a chodil na vyšetrovačky a to trvalo niekedy aj roky, pretože priemerná dĺžka vo vyšetrovacej väzbe z tých prvých zoznamov, ktoré sme dokázali spracovať, je 260 dní. Ľudia tam

Bývalá krajská väznica ŠtB – vchod (Zdroj: Archív P. Hrica)

boli aj 6 rokov alebo 2,5 roka, niektorí 3 roky. Jednoducho tam boli dovtedy a dovtedy ich mlátili, kým nepodpísali to, čo si vyšetrovatelia želali, aby podpísali. Nešlo o dokazovanie viny a hľadanie argumentov. Zatkнутý bol pre nich nepriateľ, a keď už raz niekoho takto označili, už bolo potrebné ho dohnať k tomu, aby podpísal vyšetrovací protokol. Mali tam aj sovietskych poradcov, ktorí k nám priniesli niektoré sovietske metódy. Používali sa napríklad dotazníkové metódy, ktoré boli veľmi rafinované a unavený, bitý a psychicky vyčerpaný človek ani nezbadal, že tam pribudlo nejaké slovíčko alebo niečo vynechal a dopísali tam čosi iné. Oni jednoducho ten normálny slovník bežného človeka, ktorý im odpovedal na otázky, dokázali zmeniť na slovník trestných činov. Bolo to veľmi sofistikované a jednoduchí ľudia, zvyčajne roľníci alebo ľudia z dediny, nemohli pochopiť, aké finty na nich používajú. Potom ich to často stálo mnohé roky strávené v žalároch.

Tu nám pomohol Ústav pamäti národa, ktorý nám zatiaľ vylustroval 452 mien, ktoré máme menovite aj s dĺžkou strávenou vo vyšetrovacej

väzbe aj s trestom, aj s paragrafom, ktorý dotýčným „prišli“, a teraz by sme chceli tie spisy aj spracovávať. Ale tam ešte nie sme.

Pracujeme s archívami z Leopoldova, to je väzenský archív (archív Zboru väzenskej a justičnej stráže, pozn. red.), potom so Štátnym archívom v Košiciach, s Mestským archívom v Košiciach, Historický ústav má tiež archív (Archív Slovenskej akadémie vied, pozn. red.). Tu by nám veľmi pomohlo, keby sme mali už zdigitalizované zdroje a mohli pracovať efektívnejšie. To je etapa, ktorá nás čaká.

Čo ma milo prekvapilo, bola tá lustrácia, ktorú nám poslal Ústav pamäti národa. Bol to zoznam, kde už o tých ľuďoch čosi vieme. Nesčítal som to presne, ale možno 20 ľudí nemá spis, všetci ostatní majú, takže tá úspešnosť je pomerne veľká, čo je veľký rozdiel oproti tomu, keď jednoducho nevieme, v ktorých archívoch, čo k jednotlivým ľuďom vieme nájsť. Máme hlavnú väzenskú knihu, od 1. septembra 1948 do 31. decembra 1953, vtedy sa tá väznica naozaj volala Krajská väznica ŠtB, Krajské velenie ŠtB ju malo v správe. V tejto knihe je zapísaných 4 953 väznených ľudí. Samozrejme, boli by sme radi, ak by sme vedeli prelustrovať

Zachovaná cela, ktorá je súčasťou expozície (Zdroj: Archív P. Hrica)

všetkých a zistili, ako dlho tam boli, prečo, kde boli súdení aj kým a na ako dlho boli odsúdení.

Väznica sa pre nás stala ďalším pilotným projektom. Všeobecný prehľad sme spracovali v mape a príbehoch obetí. Pri tejto expozícii nám vyšla v ústrety Štátna vedecká knižnica Košice, kde bolo vedenie ochotné s nami podpísať zmluvu a môžeme u nich tú výstavu mať. Máme tam aj zachovanú celu, kde môžeme zážitkovou formou študentom sprístupniť a ukázať, ako sa v nej asi ten väzeň cítil. No zároveň nám ide aj o to, aby sme zmapovali, čo sa tam dialo. Lebo ak povieme, že za 5 rokov tam bolo 4 953 väzňov, tak je to nejaká informácia. Ale my potrebujeme vedieť aj to, kto tí ľudia boli, ako boli odsúdení. Možno bolo nejaké malé percento tých, ktorí boli prepustení po zatknutí, ale to nepredpokladám, pretože činnosť ŠtB bola hodnotená podľa toho, koho jej členovia nepustili a nie, koho pustili na slobodu, lebo to sa bralo, že sú neschopní a nevedia dotýčnemu dokázať vinu. A oni to robili veľmi efektívne.

Za každým zisteným číslom je väzeň a jeho príbeh, ľudský osud. Na ktorý sa nesmie zabúdať!

Ďakujem za rozhovor.

FITZPATRICKOVÁ, SHEILA

STRUČNÉ DĚJINY SOVĚTSKÉHO SVAZU

Praha: Academia, 2023, 244 s.

V máji 2023 knižný trh v Českej republike a na Slovensku obohatil český preklad knihy *Stručné dějiny Sovětského svazu*. Anglický originál – *The Shortest History of the Soviet Union* – bol v roku 2022 vydaný nakladateľstvom Black Inc. v Collingwoode.

Autorka publikácie, americká historička austrálskeho pôvodu Sheila Fitzpatricková (nar. 1941), nie je už v súčasnosti našej čitateľskej verejnosti neznáma, nakoľko v predchádzajúcich rokoch v českom preklade vyšlo niekoľko jej titulov. Pútavým štýlom približujú kľúčové témy sovietskych dejín. Fitzpatrickovej *Každodenný stalinizmus – Obyčajný život v neobyčajnej dobe: Sovietske Rusko v 30. rokoch* (vyd. v českom preklade v roku

2018) prináša bohatý obraz rôznych sfér života v stalinskom Sovietskom zväze. Dôraz kladený na komplexnú reflexiu mnohostrannej a predovšetkým každodennej sociálnej reality sovietskeho štátu je typickým pre tzv. revizionistický smer v americkej a britskej soviétológii.¹ Sheila Fitzpatricková sa stala ústrednou účastníčkou tohto pokusu o rozšírenie pochopenia histórie Sovietskeho zväzu (ZSSR).² Jeho protagonisti a protagonistky v priebehu 70. rokov oponovali dominujúcemu tzv. totalitárnemu modelu výskumu a výkladu sovietskych dejín, podľa ktorého ZSSR rokov 1922 – 1953 fungoval výlučne na základe uplatňovania represí a politicky podmieneného násilia. Podstata systému ako takého mala výhradne spočívať v represívnej kontrole sovietskej spoločnosti komunistickou stranou personifikovanou jej generálnym tajomníkom J. V. Stalinom. Tzv. revizionistickí historici s využitím metodológie sociálnych dejín na základe prístupu „zdola nahor“ novým spôsobom interpretovali plejádu tém, týkajúcich sa predovšetkým Októbrovej revolúcie z roku 1917 a sovietskej minulosti 20. a 30. rokov. Predovšetkým išlo o obdobie uplatňovania Novej ekonomickej politiky (1921 – 1928), mobilizačné kampane alebo fenomén programu sociálneho povyšovania robotníkov a roľníkov do odborných škôl alebo na výkonné riadiace pozície. Uskutočňovaná bola rekonštrukcia celistvejšieho obrazu fungovania sovietskej spoločnosti vrátane identifikácie reálnej miery podpory komunistického režimu zo strany príslušníkov rôznych spoločenských skupín. Aplikácia takto poňatého metodologického rámca prekročila prah sústredenia bádateľského záujmu len na okruh politického života a samozrejme veľmi dôležitej témy uplatňovania

masových foriem štátom uskutočňovaného násilia v ZSSR. Príčiny a okolnosti nástupu boľševickej vlády v Rusku, priebeh občianskej vojny a etablovanie stalinizmu Sheila Fitzpatricková načrtla na stránkach publikácie *Ruská revolúcia* (2017). V roku 2018 preklad jej ďalšej knihy, nazvanej *V Stalinovom tíme. Roky riskantného života v sovietskej politike*, čitateľom umožnil zoznámiť sa s dovtedy len čiastkovo spracovanými personálnymi aspektmi Stalinovej diktatúry. Autorka prístupným štýlom popísala sformovanie a prežívanie vzájomne viac alebo menej zohratého okruhu blízkych Stalinových spolupracovníkov (a spolupáchateľov a niekedy aj obetí zároveň) vrátane vývoja ich politickej kariéry a osobných osudov po diktátorovej smrti v marci 1953. Načrtli sme len základný výber z bohatej spisby tejto emeritnej profesorky Chicagskej univerzity. Publikované práce odzrkadľujú pozoruhodné výsledky výskumných počínov a intelektuálnej invencie Sheily Fitzpatrickovej – jednej z najpopulárnejších postáv súčasnej svetovej soviétológie, ktorá svojimi početnými textami výrazne posunula stav poznania na poli sovietskych dejín. Zámer vyššie prevedeného rozboru názorového ukotvenia autorky sleduje autentickjšie pochopenie metodologického rámca zvoleného aj v prípade *Stručných dejín Sovětského svazu*.

Na stránkach úvodu autorka svoj výklad histórie ZSSR netradične zahajuje rokom 1980. Začiatok 80. rokov totiž charakterizuje ako obdobie, v ktorom sa dovŕšila šesťdesiatdvaročná genéza systému definovaného v pokročilej fáze svojho vývoja pojmami „rozvinutý“ alebo „reálny“ socializmus. Éra generálneho tajomníka sovietskej komunistickej strany Leonida Iljiča Brežneva (1964 – 1982)

1 Prehľad prístupov k štúdiu stalinizmu: MCCAULEY, Martin. *Stalin a období stalinismu*. Brno: CPress, 2012, s. 13 – 17.

2 Priebeh uplatňovania revizionistického smeru na poli výskumu sovietskych dejín Sheila Fitzpatricková priblížila v nasledovnej štúdii: FITZPATRICK, Sheila. Revisionism in Soviet History. *History and Theory. Studies in the Philosophy of History*. Volume 46. Issue 4. Wesleyan University, 2007, s. 77 – 91.

je štylizovaná v polohe „porevolučného štádia“ sovietskej histórie, ktoré sa vyznačovalo dosiahnutím relatívne vysokého stupňa konsolidácie existujúceho politického a hospodárskeho systému. Knihu môžeme vnímať v súlade s pocitmi jej autorky ako nekrológ ZSSR, spísaný „v dobe, keď mal sláviť sté narodeniny.“³ S ohľadom na potrebný kontext jednotlivých udalostí rozvíja sedem hlavných kapitol príbeh tohto federatívneho zväzového štátneho útvaru od jeho založenia dňa 30. decembra 1922 až po neočakávaný zánik v roku 1991. Výrazná pridaná hodnota diela spočíva v dôraze na analýzu príčin kolapsu socializmu sovietskeho typu. Publikácia ako celok nevykazuje známky nezáživného súpisu chronologicky usporiadaných faktov, ale prakticky na každej strane sa zrkadlí ambícia poňať vývoj sovietskeho štátu z niekoľkých uhlov pohľadu. Odhaľuje nielen nuansy politického systému, ale súbežne sleduje prebiehajúce ekonomické, spoločenské a kultúrne premeny. Zároveň je bráný do úvahy aj dynamický vývoj medzinárodného postavenia ZSSR, a to od zlyhania pôvodnej idey medzinárodnej komunistickej revolúcie až po dosiahnutie statusu supervelmoci počas éry studenej vojny. Marxistický koncept dejinného vývoja, opierajúci sa o predpoklad nevyhnutnosti vybudovania komunizmu a porážky kapitalizmu, autorka stavia do kontrastu s reálnym priebehom sovietskej histórie. Hoci sa do roku 1980 mala uskutočniť relatívna premena „historicky „zaostalého“ Ruska na modernú, industrializovanú a urbanizovanú spoločnosť“⁴, sovietsky príbeh podľa Fitzpatrickovej zahŕňa významné udalosti nepredpokladaného a spontánneho charakteru. Čitateľ sa stretne s permanentným vyobrazením prítomného napätia medzi propagandistickou rétorikou a historickou skutočnosťou.

Prvá kapitola *Vznik Sovietskeho zväzu* plasticky zobrazuje genézu vzniku Zväzu sovietskych socialistických republík. V tomto ohľade je potrebné upozorniť na podrobnú analýzu riešenia národnostnej otázky, ktorej autorka v celej publikácii venuje sústredenú pozornosť. Okrem konkretizácie prístupu predstaviteľov vlády k úprave koexistencie sovietskych národných republík autorka v tejto kapitole objasnila hlavné ciele boľševickej moci – dosiahnuť modernizáciu hospodárstva a priemyslu, ako aj násilne odvrhnúť a potlačiť tradičné spoločenské normy a vzťahy. Vystihnutie dôvodov vypuknutia obidvoch ruských revolúcií v roku 1917 predpokladá nielen rekapituláciu pomerov vládnucich v priebehu posledných desaťročí existencie cárskeho Ruska, ale aj objasnenie formovania ruského marxistického revolučného hnutia. Obidve výzvy autorka naplnila, rekonštruujúc politické východiská ruského revolucionára Vladimíra Iljiča Lenina a jeho boľševickej frakcie sociálnodemokratického robotníckeho hnutia. Na stránkach prvej kapitoly nachádzame zásadné udalosti ruských dejín, ktoré sa udiali v priebehu rokov 1917 – 1922: pád cárizmu, prevzatie vlády nad Ruskom boľševickou stranou, občianska vojna, porážka poľskej ofenzívy Červenej armády v auguste 1920. Absentuje podrobnejšie zmapovanie programovej náplne boľševickej agitácie prebiehajúcej počas krátkeho obdobia Dočasnej vlády (v zmysle apelu na prerozdelenie pôdy roľníkom a ukončenie vojny proti Nemecku a jeho spojencom).⁵ Kapitola na svojom konci disponuje rozborom početnosti a etnickej skladby členskej základne komunistickej strany na začiatku 20. rokov, pričom trend v podobe takto postaveného rozboru sociálnych a nacionálnych aspektov vnútrostraníckeho života priebežne pokračuje aj v nasledujúcich častiach publikácie.

Z akých dôvodov v podmienkach mladého sovietskeho štátu vznikol fenomén stalinizmu? Odpoveď na takto postavenú otázku prináša druhá časť nesúca názov *Leninova éra a boj o nástupníctvo*. Charakteristika prvého desaťročia vlády Komunistickej strany Ruska (boľševikov) – od roku 1925 premenovanej na Všetsozväzovú komunistickej stranu (boľševikov) – je prezentovaná priblížením rôznorodých faktorov, ktoré umožnili Josifovi Vissarionovičovi Stalinovi a jeho postupne vznikajúcej mocenskej skupine na pôde strany poraziť a eliminovať konkurentov z radov blízkych Leninových spolupracovníkov (vrátane zakladateľa Červenej armády a v rokoch 1918 – 1925 ľudového komisára armády a námorníctva Leva Davidoviča Trockého). Obraz frakčných bojov nie je obmedzený len na popis niekoľkých fáz konfrontácie meniacich sa politických spojeníctiev na pôde politbyra, ako aj ďalších orgánov a štruktúr komunistickej strany. Opiera sa totiž o zhodnotenie širších príčin päťročného vnútrostraníckeho zápasu o získanie a udržanie postavenia vedúcej osobnosti na straníckej i štátnej úrovni („vožd“), ktorý sa v kruhu boľševickej elity rozhorel po ochorení a najmä po úmrtí V. I. Lenina dňa 21. januára 1924. Politika boľševikov stála v tomto období na križovatke, prudké polemiky sa viedli najmä ohľadom voľby prostriedkov a spôsobov financovania plánovanej industrializácie a hospodárskej modernizácie zväzových republík. Za obzvlášť hodnotný aspekt zvoleného spôsobu výkladu sovietskych dejín je možné označiť snahu rekonštruovať mentálny svet jednotlivých zložiek sovietskej spoločnosti, ako aj prezentovať názory straníckych predstaviteľov a príslušníkov rôznych profesií a sociálnych skupín na budovaný socializmus. Prítomný je rozbor miery podpory boľševikov

3 FITZPATRICKOVÁ, Sheila. *Stručné dějiny Sovětského svazu*. Praha: Academia, 2023, s. 13.

4 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dějiny Sovětského svazu*, s. 15.

5 VYDRA, Zbyněk a kol. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN, 2022, s. 284 – 286.

zo strany priemyslových robotníkov v rokoch 1917 – 1941. Výskumu tejto témy sa tzv. revizionistickí historici intenzívne venovali. V tomto ohľade sa oboznamujeme s bohatou škálou objavených reakcií: od súhlasu s programom a krokmi boľševickej politickej reprezentácie po vyjadrenie pocitov strachu i obáv z voluntaristicky uplatňovaných revolučných premien a takmer všadeprítomného štátneho teroru. Zachytený je pozitívny vplyv Novej ekonomickej politiky na reštart drobnej výroby a maloobchodu po rozvrate ekonomiky v dôsledku uplatňovania tzv. vojnového komunizmu počas občianskej vojny. Zároveň do popredia vystupuje vznik a rýchlá konsolidácia systému straníckej byrokracie a ideologicky motivované uplatňovanie prednostného zapojenia tzv. robotníckych kádrov do budovanej štátnej správy. Sheila Fitzpatricková identifikuje mechanizmy, ktoré po dlhé desaťročia udržiavali v chode súkolie sovietskeho byrokratického aparátu. Priblížený je spôsob, prostredníctvom ktorého generálny tajomník Ústredného výboru komunistickej strany J. V. Stalin s využitím kontroly nad menovaním nomenklatury oblastných a okresných straníckych tajomníkov v priebehu 20. rokov vybudoval uzavretý a účinný systém uplatňovania svojho rozhodujúceho mocenského vplyvu.

Tretia kapitola *Stalinizmus* pozostáva z troch kľúčových tematických komponentov (Veľký prelom, obdobie mierneho uvoľnenia, Veľké čistky). Chronologicky „pokrývajú“ obdobie vymedzené rokmi 1929 – 1938. V tomto období prebehla pod taktovkou Stalina prostredníctvom „revolúcie zhora“ radikálna transformácia ekonomiky a spoločnosti ako celku, primárne v súradniciach snáh

o formovanie „nového sovietskeho človeka“. Autorka presvedčivo poukazuje na hybné sily organizovaných transformačných kampaní a zrod monštruózneho kultu Stalinovej osoby. Všíma si militarizáciu komunistickej strany, dôraz na stupňovanie razancie tzv. triedneho boja voči nepriateľom socializmu a predpokladaným zahraničným agentom, ako aj intenzívne pôsobenie oficiálnej propagandy režimu.

Reflexia obdobia tzv. Veľkého prelomu (1929 – 1932) sa zameriava na tri hlavné procesy vytvárajúce kostru prebiehajúceho Prvého päťročného plánu (1928 – 1932): industrializácia, kolektivizácia poľnohospodárstva a kultúrna revolúcia. Okrem popisu priebehu a rozporuplných výsledkov uvedených kampaní autorka historický obraz Veľkého prelomu spresnila uvedením rozličných menej známych exkurzov do dobovej sovietskej reality. Uvádza napríklad nezamýšľaný dôsledok urýchlenej likvidácie drobného súkromného podnikania (dočasne povoleného v zmysle Novej ekonomickej politiky). Spôsobený nedostatok tovaru viedol k upevneniu a rozvoju systému konexií, umožňujúcich neoficiálnymi kanálmi obstaráť chýbajúce potraviny a spotrebný tovar. Etabloval sa tak mechanizmus rozvinutého čierneho trhu, ktorý sprevádzal ZSSR až do jeho zániku. Značne zaujímavo pôsobí rekonštrukcia fenoménu masovej sociálnej mobility, zahŕňajúcej široko podporovaný postup mladých kádrov robotníckeho alebo roľníckeho pôvodu na vyššie školy alebo do riadiacich funkcií. V pestrých odtieňoch je vykreslené spektrum podôb prebiehajúcej kultúrnej revolúcie, kedy bola revolučná energia prevažne mladej generácie nasmerovaná na vykonávanie (často násilnej) likvidácie

náboženského života a na podnikanie agresívnych vystúpení proti úradníkom alebo „buržoázny profesorom“. Cennou sa javí analýza škály rezistentných reakcií roľníckeho obyvateľstva, ktoré sa často sofistifikovanými spôsobmi stavalo na odpor kolektivizácii, proticirkevnému ťaženiu a celkovému útoku komunistickeho režimu na uplatňovanie hodnôt utvárajúcich tradičný kolorit vidieckych spoločností.

Problematický úsek knihy predstavuje autorkina percepcia príčin jednej z najhroznejších tragédií 20. storočia – Veľkého sovietskeho hladomoru v rokoch 1932 – 1933, ktorý v dôsledku štátom prevádzaného teroru pripravil o život minimálne päť miliónov ľudí. V tomto smere totiž zastáva názor, že hladomor bol výsledkom snahy sovietskeho štátu vymôcť z vidieka čo najväčšie množstvo obilia, a to bez Stalinovej primárnej snahy roľníkov priamo pripravovať o život.⁶ Tento prístup Sheily Fitzpatrickovej bol podrobený rozsiahlej kritike bádateľov – napríklad zo strany historičky Anne Applebaumovej, ktorá je autorkou obsiahleho analytického diela *Červený hladomor. Stalinova vojna na Ukrajine* (v českom preklade vyšlo v roku 2018).⁷ Hoci v rámci predloženej recenzie absenteje priestor na širšie rozkrytie tejto tragickej a odborne komplikovanej témy, Fitzpatrickovej závery vedú k sformulovaniu závažnej otázky, ktorá mala byť pri zdôvodnení autorkinho pohľadu na vznik hladomoru náležite zodpovedaná: prečo hladomor postihol adresne tie geograficky vymedzené oblasti v rámci ZSSR, obyvateľstvo ktorých kládlo najostrejší a najmasovejší odpor proti násilnej kolektivizácii?⁸ Súčasný stav výskumu poskytuje zásadné argumenty poukazujúce na vyslovene genocídny

6 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovětského svazu*, s. 82.

7 APPLEBAUMOVÁ, Anne. *Rudý hladomor. Stalinova válka na Ukrajině*. Praha-Plzeň: Pavel Dobrovský – Beta, 2018. 400 s.

8 „Oblasti krajiny, kde bol v rokoch 1918 – 1921 silný odpor proti potravinovej diktatúre boľševikov a v rokoch 1929 – 1930 proti kolektivizácii a rozkulačovaniu, sa pozoruhodne prekrývajú s regiónmi postihnutými hladomorom. V roku 1930 GPU zaznamenalo takmer 14 tis. roľníckych vzbúr a povstaní proti sovietskej moci, z ktorých vyše 85 % vypukli v oblastiach „potrestaných“ hladomorom v rokoch 1932 – 1933.“ ŠMIGEL, Michal. *Kapitoly z dejín Sovietskeho zväzu. Deportácie a štátne násilie v období stalinizmu (1929 – 1953)*. Vysokoškolské skriptá. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2021, s. 47.

Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt a Josif V. Stalin na konferencii v Jalte (Zdroj: www.britannica.com)

zámer stalinského režimu, sledujúci cieľené – selektívne potrestanie a zámerné vyhladovanie (a neľudské vyhladenie) predovšetkým sovietskej moci rozhodne vzdorujúcich roľníkov obývajúcich centrálnu a východnú Ukrajinu (ako aj obyvateľov ďalších regiónov – Kazachstanu alebo Povolžia). Zároveň od roku 1929 prebiehalo systematické prenasledovanie ukrajinskej inteligencie a duchovenstva vrátane usporadúvania verejných politických procesov s predstaviteľmi „buržoázneho nacionalizmu“.⁹ Z hľadiska vyššie načrtnutých problémov sú tvrdenia autorky na stranách č. 81

– 82 pre čitateľa predovšetkým impulzom k snahe jej výklad hladomoru kriticky konfrontovať s výsledkami výskumu širokého spektra ďalších historikov.

Po sumarizácii obdobia krátkej stabilizácie, ktoré však už nieslo pečať čoraz etablovanejšieho kultu Stalinovej osobnosti, nasleduje pokus o vyrovnanie sa s jedným z najtypickejších komponentov stalinizmu – štátnym terorom uplatneným voči státisícom sovietskych občanov. Podkapitola *Veľké čistky* zaznamenáva organizovanú kampaň zameranú na likvidáciu „nepriateľov ľudu“

v rokoch 1937 – 1938. Ide o historickú udalosť známu aj pod názvom „Veľký teror“. Táto časť knihy prináša fakty, ktoré sú vďaka bohatej historiografickej spisbe, existujúcej k tejto tragickej téme, už dlhší čas dostupné širokej čitateľskej verejnosti u nás aj v zahraničí (Robert Conquest, Dmitrij Volkogonov a pod.). Inovatívny pohľad na dôsledky masového teroru, iniciovaného Stalinom, spočíva najmä v poukaze na následky rozpadu dovtedajších straníckych, štátnych a vojenských elít, príslušníci ktorých v obzvlášť vysokom počte padli za obeť čistkám a následným popravám

9 RYCHLÍK, Jan, ZILINSKYJ, Bohdan, MAGOCSI, Paul Robert: *Dějiny Ukrajiny*. Praha: NLN, 2022, s. 299 – 301.

alebo deportáciám do pracovných táborov Gulagu. Po ústupe represálií takmer vyprázdnené kancelárie úradov zaplnila nová generácia neskúsených funkcionárov, ktorí museli nahraďovať zlikvidovanú nomenklatúru. Bilancujúce hľadanie odpovede na zmysel Veľkých čistiek prekračuje vymenovanie na prvý pohľad zdôvodniteľných príčin vypuknutia tohto desivého fenoménu. Sheila Fitzpatricková vo vyhľadovaní popredných armádnych, straníckych i hospodárskych kádrov rozoznáva s použitím analógie s históriou Veľkej francúzskej revolúcie nástup „fázy požierania vlastných detí, akonáhle skončí ich čas.“¹⁰ Vzhľadom na mimoriadne masový rozsah zjavne plánovitého odstraňovania generácie protagonistov bolševickej revolúcie sa autorka v tomto konštatovaní rozhodne nemýli. V súvisi s podaným príbehom vzniku a rozvoja stalinizmu však absentuje širší a podrobnejší pohľad na okolnosti založenia a metódy pôsobenia sovietskej tajnej polície. To isté platí aj o skromnej informačnej základni ohľadom fungovania rozširujúceho sa Gulagu.

Úsek sovietskej histórie vymedzený rokmi 1939 – 1953 mapuje štvrtá kapitola *Vojna a roky povojnové*. Začína priblížením kľúčových krokov sovietskej diplomacie počas 30. rokov s vyústením do uzavretia paktu o neútočení medzi nacistickým Nemeckom a ZSSR dňa 23. augusta 1939. Pokračuje konkretizáciou sovietskych územných ziskov v podobe východných oblastí Poľska, Litvy, Lotyšska, Estónska a časti Besarábie, ktoré vyplynuli z tajného protokolu sovietsko-nemeckého paktu. Dramatickému priebehu Veľkej vlasteneckej vojny je venovaná primeraná pozornosť, rovnako ako vzťahom medzi ZSSR

a jeho spojencami Veľkou Britániou a USA v rámci protihitlerovskej koalície. V súlade s prezentovaným multispektrálnym vnímaním sovietskej reality čitateľ získa prehľad o spôsobe riadenia štátu v podmienkach vojny, zaznamenaný je nárast efektivity riadiacich procesov na celozväzovej centrálnej úrovni (Výbor štátnej obrany), ako aj na úseku práce v straníckom aparáte (tajomníci, politbyro). V žiadnom prípade však nevznikol jednostranne idealizovaný obraz života vo vojnu zmietanom ZSSR. Nie je opomenuté pokračovanie represívnej a bezohľadnej stalinovej politiky. V apríli 1943 došlo na nacistami okupovanom sovietskom území v priestore Katynského lesa k odhaleniu masových hrobov zajatých poľských dôstojníkov (NKVD ich popravilo už na jar 1940). Rok 1944 priniesol deportácie príslušníkov národností obvinených z kolektívnej vlastizrady a kolaborácie s nacistickou okupačnou mocou (Krymskí Tatári, Kalmyci). Dozvedáme sa aj o dlhotrvajúcich dopadoch závažných sociálnych zmien spôsobených vojnovými udalosťami. Vo sfére oficiálnej propagandy bol pre roky Veľkej vlasteneckej vojny typickým oficiálny reštart ruského nacionalizmu – podľa Sheily Fitzpatrickovej Veľká vlastenecká vojna vstúpila do sovietskej histórie ako „vojna na záchranu Ruska pred cudzími uchvatiteľmi, a nie ako boj za záchranu prvého svetového socialistického štátu.“¹¹

Rozprávanie o povojnovom ZSSR začína 24. júnom 1945, keď na moskovskom Červenom námestí prebehlo prvé slávenie Dňa víťazstva. Predmetnú udalosť autorka charakterizuje ako zrod „hrdinského mýtu“, ktorý „sa stane jadrom národnej identity nielen Sovietskeho zväzu, ale i postsovietskej Ruskej federácie.“¹² Rápidne

zhoršovanie vzťahov medzi bývalými spojencami protihitlerovskej koalície je vykreslené v súvisi s postupným nastolením komunistických režimov v priestore sovietskej sféry vplyvu vo východnej a strednej Európe. V kontexte nastupujúcej studenej vojny vystupujú do popredia komplikované okolnosti povojnovej hospodárskej obnovy ZSSR vrátane nového hladomoru v niektorých oblastiach ZSSR. Výklad obdobia rokov 1945 – 1953 osciluje medzi deskripciou pozitívne hodnoteného povojnového obmedzeného uvoľnenia a vykreslením pokračovania stalinského útlaku. Pretrvávalo limitované rozšírenie možností pôsobenia pravoslávnej cirkvi, existovali ľudové sympatie k západnému civilizačnému okruhu. Autorka opäť pristúpila k zachyteniu mentálneho sveta konkrétnej skupiny – študentov Moskovskej štátnej univerzity, ktorí sa sebaidentifikovali ako súčasť mladej idealistickej generácie, veriacej v príležitosť „dobudovať v žiare povojnového víťazstva v Sovietskom zväze socializmus a odstrániť jeho predvojnové nedostatky.“¹³ Nakoľko sa nebolo vo výskume možné oprieť o výsledky dobového autentického, odborného a predovšetkým slobodného zisťovania verejnej mienky, je potrebné poukázať na prítomné riziko zovšeobecňovania subjektívnych názorov a skúseností jednotlivcov alebo menších neformálnych zoskupení. V predmetnej kapitole citelne chýba širšie objasnenie prenasledovania „kozmpolitných“ sovietskych spisovateľov a umelcov. Od roku 1946 totiž pod kuratelou člena politbyra a Stalinovho obľúbencu Andreja Alexandroviča Ždanova nabrala na sile kampaň namierená proti akýmkoľvek tendenciám považovaným za cudzie a nepriateľské oficiálnej metóde socialistického realizmu a ideálu

10 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovětského svazu*, s. 92.

11 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovětského svazu*, s. 98.

12 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovětského svazu*, s. 105.

13 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovětského svazu*, s. 112.

Andrej Alexandrovič Ždanov po vojne riadil kultúrnu, ideologickú a zahraničnú politiku KSSZ (Zdroj: wikimedia.org)

sovietkeho vlastenectva. Odsúdené boli napríklad diela poetky Anny Achmatovovej alebo spisovateľa Michaila Zoščenka.¹⁴ Rozsiahlejší priestor nie je venovaný rozbehu nových perzekúcií, ktoré na konci 40. rokov nadobúdali podobu čistiek lokálnych straníckych organizácií, prevádzaných v štýle nie nepodobnom Veľkému teroru rokov 1937 – 1938. V rovine „poslednej osobnej Stalinovej iniciatívy“ je podrobne predstavená agresívna antisemitská kampaň. Tá obzvlášť eskalovala v dôsledku príklonu zahraničnopolitickej orientácie nového štátu Izrael k USA. Pôsobivý dojem vzbudzuje sprítomnenie atmosféry posledných mesiacov Stalinovho života, nesúcich sa v znamení rastúcej obavy starnúceho diktátora z hroziaceho ďalšieho svetového konfliktu a evidentnej prípravy perzekúcie niektorých dlhoročných Stalinových spolupracovníkov (Molotov, Mikojan, Kaganovič,

Berija).

Historický obraz poststalinického ZSSR (1953 – 1964) prináša piata kapitola *Od „kolektívneho vedenia“ k Chruščovovi*. Autorka problematizuje často sa objavujúce tvrdenie, že „po odchode tyranského Stalina nasledoval ihneď nástup reformne zmyslajúceho Chruščova.“¹⁵ Poukazuje totiž na skutočnosť, že už v dobe, keď Stalin ešte len umieral, „najbližší Stalinovi politickí kolegovia“ z bývalého politbyra zostavili novú sovietskú vládu pod predsedníctvom Georgija Maximilianoviča Malenkova, zavádzajúc kolektívny spôsob výkonu vládnej moci. V rámci okruhu poststalinického stranického a štátneho vedenia Nikita Sergejevič Chruščov spočiatku na krátko zaujal post tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (ÚV KSSZ).¹⁶ Už v roku 1953 bol povýšený na prvého tajomníka tohto najvyššieho stranického orgánu (medzi zjazdami), ktorý mu poslužil ako spoľahlivé mocenské zázemie (podobne kedysi postupoval Stalin). Predsedom Rady ministrov sa stal až v roku 1958. Obdobie kolektívneho vedenia (1953 – 1957) je rovnako ako v prípade predchádzajúcich dejinných etáp sledované cez prizmu stabilného súboru kľúčových parametrov: fungovanie komunistickej straníckej organizácie, spôsob riadenia štátu, sociálne zmeny, analýza hospodárskej situácie, medzinárodné vzťahy, vývoj národnostnej politiky, rozvoj vedy a kultúry. Zarážajúce je rýchle tempo zásadných politických reforiem, implantovaných poststalinickým vedením ZSSR takmer bezprostredne po Stalinovej smrti. Na margo šokujúcej správy o zločinoch stalinizmu, prednesenej N. S. Chruščovom dňa 25. februára 1956

Nikita Sergejevič Chruščov – prvý tajomník ÚV KSSZ v rokoch 1953 – 1964 (Zdroj: wikimedia.org)

na XX. zjazde KSSZ, autorka upozorňuje na fakt, že s obsahom tohto prejavu sa po zjazde mohli v jeho úplnosti zoznámiť účastníci straníckych schôdzí v celom ZSSR.¹⁷ Náčrt zmien v sovietskej medzinárodnej politike v priebehu 50. rokov nezhŕňa dôležité poznatky týkajúce sa normalizácie vzťahov ZSSR s Titovou Juhosláviou, ktoré boli prerušené v dôsledku roztržky z roku 1948 a vylúčenia „neposlušnej“ juhoslovanskej komunistickej strany z Informbyra v novembri 1949.¹⁸ Multidimenzionálny pohľad zostáva zachovaný aj pri rozbere určujúcich fundamentov politiky N. S. Chruščova, ktorý v lete 1957 politicky eliminoval vystúpenie tzv. protistraníckej skupiny Molotova a Kaganoviča (na rozdiel od stalinských čias bez fyzickej likvidácie odvolaných vysokých funkcionárov). Na stranách 125 – 126 sa stretávame s opisom postupu, ktorý umožnil N. S. Chruščovovi ustáť akciu starých spolustraníkov z prezídia, ktorí sa

14 VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia. Politický portrét J. V. Stalina. II. diel*. Bratislava: Spektrum, 1990, s. 415.

15 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovetského svazu*, s. 118.

16 FITZPATRICKOVÁ, Sheila. *Ve Stalinovom týme. Roky riskantného života v sovietskej politike*. Praha: Argo, 2018, s. 227.

17 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovetského svazu*, s. 124.

18 NÁLEVKA, Vladimír. *Světová politika ve 20. století (I)*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2000, s. 220 – 224.

pokúsili o jeho odvolanie z funkcie prvého tajomníka ÚV KSSZ. Jednou z nosných tém, riešených v tejto kapitole, predstavuje Chruščovov pokus o oživenie údernícko-budovateľského nadšenia typického pre dobu prvej päťročnice na začiatku 30. rokov. V súlade s jeho voluntaristickým presvedčením o možnosti rýchleho vybudovania komunistickej spoločnosti prebehli gigantické projekty, vrátane snáh o masívne zúrodňovanie pôdy v Kazachstane. Rozsiahla bytová výstavba je poňatá ako faktor uľahčujúci formovanie občianskej spoločnosti, nakoľko s novými bytmi vznikol privátny životný mikropriestor, ktorý bol do určitej miery relatívne nezávislý od totalitného štátu. Zobrazené sú veľmi rôznorodé a neraz až protikladné podoby odrazu Chruščovovej éry vo sférach kultúrneho života. Básnici, spisovatelia, hudobní skladatelia, ale aj historici, sa usilovali v podmienkach destalinizačného odmäku tvoriť v súlade s princípom objektívnejšieho hodnotenia dovtedy tabuizovaných alebo deformovaných skutočností sovietskeho života. Súčasne sa dozvedáme o nástupe novej radikalizácie proticirkevnej politiky. S povinnou presnosťou historika autorka rozoberá príčiny odvolania N. I. Chruščova prezídiom ÚV KSSZ zo všetkých funkcií v októbri 1964. Chruščovov mocenský pád bol výsledným efektom nedomyslených reforiem štruktúry a fungovania straníckych organizácií, absencie kolegiality, ekonomických problémov, vnútorných nepokojov a v neposlednom rade aj poníženia ZSSR na medzinárodnej scéne v dôsledku kubánskej raketovej krízy z októbra 1962. Autorka sa pomerne frekventovane opiera o Chruščovove pamäti, ktoré nadiktoval po svojom odchode z politického života.

Šiesta kapitola pojednáva o osemnásť rokov trvajúcej „Dobe

Leonid Iljič Brežnev – prvý tajomník (od roku 1966 generálny tajomník) ÚV KSSZ v rokoch 1964 – 1982 (Zdroj: wikimedia.org)

Brežnevovej“ (1964 – 1982). Z chronologického hľadiska je predmetné – na sovietske dejiny relatívne dlhotrvajúce – obdobie štruktúrované na základe dvoch kritérií. Autorka v prvom rade rozlišuje etapu kolektívneho vedenia (1964 – 1977), charakterizovanú riadiacim „triumvirátom“ prvého (od roku 1966 generálneho) tajomníka ÚV KSSZ Leonida Iljiča Brežneva, predsedu Rady ministrov Alexeja Nikolajeviča Kosygina a predsedu prezídia Najvyššieho sovietu Nikolaja Viktoroviča Podgorného (ekvivalent úradu prezidenta). Po odsunutí Podgorného v roku 1977 L. I. Brežnev opätovne zaujal funkciu „hlavy štátu“. Až do Brežnevovho skonu dňa 10. novembra 1982 prekvitala nová forma kultu generálneho tajomníka, ktorá v mnohých smeroch nadobudla až groteskné rozmery. Z ekonomického hľadiska sa vývoj vymedzený rokmi 1964 – 1982 člení na obdobie relatívnej stabilizácie a následný úpadok, eskalujúci obzvlášť od začiatku 80. rokov. Fungovanie kolektívneho vedenia štátu, okolnosti jeho opätovného

postupného odbúrania a postavenie politických reprezentácií zväzových republík Sheila Fitzpatricková porovnáva so stavom v predchádzajúcich obdobiach. Predovšetkým hospodársky vývin pred nástupom dôsledkov povážlivo sa spomaľujúceho ekonomického rastu je charakterizovaný v rovine „najlepšej sovietskej doby“. Autorka však nepodľahla tendencii idealizovať popisovanú epochu. Exaktná deskripcia určitého zlepšenia životných podmienok obyvateľstva vychádza z presne sledovateľných indikátorov rastu „spotrebiteľského blahobytu“. V tejto súvislosti je poukázané na efekt znižujúci v dlhodobej perspektíve mieru atraktivity „brežnevizmu“. Rast životnej úrovne (z nízkej polohy) viedol k paralelnému rastu zvyšujúcich sa – a nenaplnených – očakávaní ďalšieho vzostupu materiálneho štandardu, čo viedlo k sklamaniu a rozčarovaniu čoraz konzumnejšieho obyvateľstva.¹⁹ Zaujímavým je zdokumentovaný pokles identifikácie generácie 70. rokov so ZSSR. Dobový dôraz na stabilitu najmä v očiach mladších ročníkov získaval punc politickej a spoločenskej stagnácie.

Za najpútavejší úsek kapitoly venovanej Brežnevovej ére je možné označiť deskripciu každodenného života sovietskych občanov. Ten bol modelovaný snahou o zabezpečenie často nedostatkových tovarov a služieb. Autorka s využitím láskavého humoru zhodnotila stav sovietskych pracovísk, ktoré plnili funkciu priestoru na rozvoj rozličných podôb sociálneho a ekonomického života: „*Pokiaľ by ekonómovia merali pocit šťastia v práci, a nie pracovnú produktivitu, možno by sa dopracovali k lepším výsledkom.*“²⁰ Pokračuje snaha o plastický náčrt dobových mentalít. Nechýba porovnanie postojov a životného štýlu mladej generácie

19 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovětského svazu*, s. 160.

20 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovětského svazu*, s. 159.

Ruský samizdat a negatívy so zakázanou literatúrou v ZSSR, Moskva (Zdroj: wikipedia.org)

Západu 60. a 70. rokov, búriacej sa proti spoločenským konvenciám, s jej sovietskymi rovesníkmi. Tí sa vyznačovali zväčša pasívnym postojom k politickému životu. Navonok síce rešpektovali oficiálne nastavené pravidlá a politické rituály, „skutočný“ život však prežívali vo vlastnom súkromnom mikropriestore, ktorý sa vyznačoval tendenciami k prevzatíu moderných trendov. „Západná kultúra“ sa stávala magnetom, čo sa odrazilo v prakticky masovej počúvanosti západných rozhlasových staníc. Zachytený je proces „vyšumenia“ revolučného idealizmu, v dôsledku čoho sa na začiatku 80. rokov

oficiálne prezentovaný ideologický diskurz čoraz viac stával už iba prázdnu škrupinou bez relevantného obsahu. Záujemcovia o dejiny sovietskej zahraničnej politiky uvítajú prehľadnú sumarizáciu vývinu medzinárodného postavenia ZSSR s ohľadom na svetové dianie v priebehu rokov 1964 – 1982 (politika *détente*, vzťah k Izraelu, podpora protikoloniálnych národných hnutí, krízy v sovietskom bloku, sovietska invázia do Afganistanu v decembri 1979). Pre českého a slovenského čitateľa je obzvlášť závažným úsek textu venovaný okolnostiam potlačenia československého pokusu o uskutočnenie „socializmu

s ľudskou tvárou“ v roku 1968. Vojenská intervencia armád piatich štátov Varšavskej zmluvy z 21. augusta 1968 vyplývala z „Brežnevovej doktríny“ obmedzenej suverenity krajín sovietskeho bloku.²¹

Opomenutá nezostala ani sféra disidentského hnutia, zachytená je postupná konvergencia snáh o vyjadrenie nekonformných názorov a myšlienok s opozíciou voči vládnucemu režimu. Niekoľko viet sumarizuje význam distribúcie samizdatu a tzv. tamizdatu.²² Načrtnutá je prítomnosť názorovej diferenciácie predstaviteľov disentu, ktorých spájalo nasadenie v zápase za obranu

21 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dějiny Sovětského svazu*, s. 151 – 152.

22 Pojem *tamizdat* označuje pre komunistický režim neprijateľné knižné diela z pera sovietskych disidentov, ktoré boli vydané v zahraničí.

potláčaných ľudských a občianskych práv. Na základe výskumu prameňov z produkcie sovietskej tajnej polície je do kontrastu postavená popularita zo strany KGB prenasledovaných disidentov v nekomunistickom zahraničí s limitovaným ohlasom ich aktivít v domácich podmienkach. Autorka dospela k pozoruhodnému zisteniu – v 80. rokoch „*bol riadny sovietsky občan s dobrým zamestnaním schopný v diskusii s cudzincom nadávať na disidentov, a to dokonca i v súkromí, a súčasne kritizovať sovietsky život spôsobom, ktorý by si pred dvadsiatimi rokmi nikdy nedovolil.*“²³ Oponenti sa mohli oprieť o podporu zahraničných novinárov, zatiaľ čo režim voči nim uplatňoval škálu postihov od kádrových záznamov po nútenú emigráciu alebo nedobrovoľnú psychiatrickú hospitalizáciu. Skoncipovaný obraz by rozhodne zveľadilo detailnejšie oboznámenie s osudmi aspoň niekoľkých osobností sovietskeho disentu. Z tohto hľadiska mohli byť uvedené základné informácie o odvážnej demonštrácii ôsmich sovietskych disidentov, ktorí dňa 25. augusta 1968 na moskovskom Červenom námestí verejne vyjadrili nesúhlas s vojenskou okupáciou ČSSR.

V polohe najvážnejšieho problému 70. a 80. rokov je vyobrazený stav sovietskej ekonomiky. ZSSR bol síce popredným producentom ropy, čo vzhľadom na zdvojnásobenie jej ceny v 70. rokoch dočasne stabilizovalo hospodárstvo a povzbudzovalo rast HDP, postupne sa však čoraz pálčivejšou stávala neudržateľnosť sovietskeho ekonomického modelu. Sheila Fitzpatricková presvedčivo rekonštruje komplex systémových problémov, ktoré Brežnevovo vedenie nebolo schopné účinne vyriešiť. Okrem intenzívneho zbrojenia s cieľom „udržať krok“ s USA identifikuje

niekoľko ďalších faktorov vedúcich k úpadku tzv. „rozvinutého socializmu“ brežnevovského typu: nízka produktivita práce, politicky podmienená nereformovateľnosť riadiacich procesov, celková nekompatibilita centrálne plánovaného hospodárstva ZSSR s dynamicky sa meniacimi nárokmi modernej svetovej ekonomiky a v neposlednom rade aj všeobecné prežívanie neoficiálneho „sivého“ spôsobu obstarávania potrebného tovaru podnikmi i radovými občanmi.

Posledná siedma kapitola, príznačne nazvaná *Pád*, predstavuje jednu z možných podôb odpovede súčasnej soviétológie na hľadanie dôvodov kolapsu sovietskeho totalitného systému. Došlo k nemu bez (v priebehu predchádzajúcich desaťročí) viac alebo menej očakávaného vypuknutia „horúceho“ vojenského konfliktu supervelmocí. Autorka zánik ZSSR jednoznačne definuje ako nezamýšľaný dôsledok reformného programu Michaila Sergejeviča Gorbačova,²⁴ ktorý bol po krátkych „gerontoepizodach“ generálnych tajomníkov Jurija Vladimiroviča Andropova (1982 – 1984) a Konstantina Ustinoviča Černenka (1984 – 1985) dňa 11. marca 1985 zvolený do funkcie generálneho tajomníka ÚV KSSZ. Po náčrte jeho profesionálnej dráhy a rodinného zázemia, poznačeného hrôzami stalinského teroru z 30. rokov, výklad pokračuje predstavením zásadnej reformnej kampane definovanej heslami *glasnosti* (otvorenosť a transparentnosť) a *perestrojky* (prestavby). Po jej deklarovaní na XXVII. zjazde KSSZ vo februári a marci 1986 rozkvitli možnosti slobodnejšej verejnej diskusie o politických, ekonomických a spoločenských problémoch týkajúcich sa minulosti i vtedajšej súčasnosti. Plnohodnotné zverejnenie nielen dovtedy tabuizovaných faktov

o nedostatkoch sovietskeho systému (kritiku umocnili aj dôsledky jadrovej katastrofy v Černobyle), ale aj otvorených svedectiev o mnohých zločinoch, spáchaných od roku 1917, nevedlo k získaniu podpory pre reformy, ale naopak k podkopaniu dôvery – „vytriezveniu“ verejnosti a otráveniu viery vo vládnuce zriadenie.²⁵ Ambícia uskutočniť nevyhnutné hospodárske reformy s cieľom prekonať chronickú stagnáciu narážala na dramatické a ťažko prekonateľné problémy, a to od tradičného byrokratizmu cez výrazné dotovanie cien základných tovarov až po prudký pád svetových cien ropy v polovici 80. rokov. Na hospodársky prepád v posledných dvoch rokoch existencie ZSSR poukazuje rekapitulácia ekonomických ukazovateľov. Kompletná podpora naštartovaného reformného programu nebola vlastná ani politbyru. Podkapitola *Zahraničné vzťahy* popisuje koniec studenej vojny, nesúci sa v znamení úspešných jednaní so Západom v otázke vzájomného čiastočného odzbrojenia, ako aj rozpadu sovietskeho bloku v stredoeurópskom a východoeurópskom priestore na sklonku 80. rokov.

Záverečná kapitola prevádza sledom udalostí rokov 1987 – 1991, ktoré namiesto obrody, oživenia a úspešnej prestavby sovietskeho systému vyústili do jeho vnútorného rozkladu. Vo vzájomných príčinných súvislostiach je načrtnutá reťaz závažných udalostí: Gorbačovov pokus o *demokratizáciu* v zmysle zvýšenia právomocí sovietskych volby do nového orgánu – Zjazdu ľudových zástupcov v marci 1989, vznik „ľudových frontov“ (najskôr v pobaltských zväzových republikách), zvolenie M. S. Gorbačova do novej výkonnej funkcie prezidenta ZSSR dňa 15. marca 1990, pokus o štátny prevrat protireformných síl

23 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovětského svazu*, s. 165.

24 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovětského svazu*, s. 167.

25 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovětského svazu*, s. 170 – 171.

v auguste 1991. V priebehu roka 1990 spontánne vznikali základy spektra nekomunistických politických strán a hnutí s rôznymi programami. Pomerne široký priestor zaberá opis atmosféry panujúcej v podmienkach rozkladajúceho sa sovietskeho systému a prudkého poklesu Gorbačovovej domácej popularity. „Sovietsky príbeh“ ukončuje rekapitulácia procesu osamostatňovania zväzových republik, rozpad ZSSR formálne zavŕšilo odstúpenie M. S. Gorbačova z postu sovietskeho prezidenta dňa 25. decembra 1991.

Obsiahly *Záver* pozostáva z dvoch tematických okruhov. V prvom rade sa objavuje návrat do východiskového bodu predstaveného výkladu sovietskych dejín – k hodnoteniu fenoménu „brežnevovského“ ZSSR v rovine špecifickej formy socializmu s rovnostárstvom v pomernej chudobe, zaostávajúcím životným štandardom, ústredne plánovaným štátnym hospodárstvom, rozvinutou korupciou, sociálnymi neduhmi, intenzívnym zbrojením, snahou o izoláciu, ako aj adresnými represiami namierenými proti okruhu disidentov. Väčšina obyvateľstva sa namiesto nespokojnosti s nedostatkom demokratických práv sústredila na dosiahnutie a zabezpečenie prijateľnej životnej úrovne: „Heslom dňa sa stala starosť o súkromie, pričom predvídateľný, jednotvárny ráz sovietskeho života, s dymovou clonou sovietskej propagandy ako jeho príliš dobre známym pozadím, oslovoval skôr starých než mladých. Brežnev tomu hovoril „socializmus“. Režim skutočne spĺňal mnohé jeho formálne kritériá – štátne vlastníctvo, sociálnu starostlivosť o obyvateľstvo, emancipáciu žien a toleranciu voči etnickej rôznosti.“²⁶ Je dôležité podotknúť, že Sheila Fitzpatricková v závere svojho diela neopomenula poukázať na bilanciu zločinov, páchanie ktorých

systematicky sprevádzalo budovanie socializmu v ZSSR, obzvlášť v ére stalinizmu. Druhá (nie úplne striktno oddelená) časť záveru predstavuje politologicky ladené zamyslenie nad nejednoznačným vyrovnávaním sa so sovietskym historickým dedičstvom v podmienkach chaosom zmietanej postsovietskej Ruskej federácie. Podľa uvedených prieskumov verejnej mienky respondenti pri hodnotení sovietskej minulosti s nostalgiou spomínali predovšetkým na éru L. I. Brežneva. Zatiaľ čo M. S. Gorbačov a Boris Nikolajevič Jelcin sú vnímaní ako politici zodpovední za rozpad ZSSR, rastúce sympatie a úctu ruskej verejnosti požíva postava diktátora J. V. Stalina, a to v mýtickej polohe budovateľa štátu. Autorka v tomto smere ponúka vlastné vysvetlenie, berúc do úvahy prítomnosť šoku zo zániku sovietskeho impéria: „*Pre ponížený národ bol Stalin stále historickým príkladom národnej hrdosti a úspechov – ako budovateľ štátu a jeho priemyselnej moci a ako muž, ktorý priviedol národ k víťazstvu v druhej svetovej vojne. Zdalo sa, že pre väčšinu postsovietskych Rusov má represívna stránka Stalinovho dedičstva menší význam.*“²⁷ Svoje zamyslenie končí reflexiou v súčasnosti prebiehajúceho rusko-ukrajinského vojnového konfliktu.

Záverčné podakovanie širokému spoločenstvu znalcov rôznych aspektov sovietskej histórie odzrkadľuje skutočnosť, že kniha *Stručné dejiny Sovietskeho zväzu* predstavuje výsledok celoživotnej snahy historičky Sheily Fitzpatrickovej o pochopenie hybných síl utvárajúcich konkrétnu podobu sovietskeho zriadenia. Významnou pridanou hodnotou publikácie sú priebežne podávané stručné exkurzy týkajúce sa pokusov západných historikov a politológov o definovanie podstaty totalitného sovietskeho zriadenia. V tomto ohľade sa

stretávame s ukázkou príkladov nie vždy úspešného formulovania perspektív budúceho vývoja ZSSR. Súpis odporúčanej literatúry dokumentuje nielen vysokú úroveň heuristickej prípravy autorky, ale predstavuje bohatú databázu odborných kníh a štúdií svetovej úrovne, umožňujúcu hlbšie preniknúť do problematiky dejín a podstaty komunistického systému a oboznámiť sa s minulosťou aj prítomnou diskusiou k jednotlivým témam súvisiacim so sovietskou históriou. Citelným nedostatkom publikácie je neprítomnosť poznámkového aparátu. Pochopeniu prezentovaných historických udalostí napomáhajú mapy (carske Rusko, mapa priemyselných stavieb za prvej päťročnice, Sovietsky zväz a východná Európa), čitateľnosť ktorých by výrazne zlepšila voľba použitia farebného a nie čiernobieleho prevedenia. Atraktivitu výkladu zvyšuje bohaté využitie dobových sovietskych plagátov, propagandistických letákov, karikatúr, pohľadníc, portrétov kľúčových historických postáv alebo fotografií tematicky relevantných súsoší. Okrem toho je text systematicky obohatený o dobové anekdoty (politické vtipy), nechýbajú ani informácie o literárnych, hudobných alebo filmových dielach, ktoré výrazne ovplyvnili politickú, spoločenskú aj kultúrnu atmosféru panujúcu v sovietskej spoločnosti. Orientáciu v knihe a štúdium jednotlivých kapitol výrazne uľahčuje a zároveň obohacuje menný, miestny a vecný register.

Predstavená publikácia laickej i odbornej verejnosti prináša relatívne ucelený obraz sovietskych dejín. Uplatnenie komplexného pohľadu na politický, hospodársky, sociálny a kultúrny vývoj ZSSR môže byť inšpiráciou pre historikov, ktorí sa usilujú o spracovanie parciálnych alebo širších tém súvisiacich s dejinami totalitných režimov 20. storočia.

Martin Gabčo

26 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovetského svazu*, s. 193.

27 FITZPATRICKOVÁ, S. *Stručné dejiny Sovetského svazu*, s. 207.

VÝSKUM VO VATIKÁNSKYCH ARCHÍVOCH A POVOJNOVÝ PONTIFIKÁT PIA XII. (1945 – 1958)

Dňa 13. apríla 2023 Ústav pamäti národa organizoval vôbec prvý interný workshop pre zamestnancov ÚPN na tému výskumu vo vatikánskych archívoch. Časť prednášky bola venovaná problematike povojnového pontifikátu pápeža Pia XII. Prednášku viedla prof. Emília Hrabovec, ktorá je v súčasnosti vedúcou Katedry kresťanskej filozofie a historických vied Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a zároveň členkou Pápežského výboru pre historické vedy. Dlhodobou sa venuje dejinám katolíckej cirkvi, diplomacie Svätej stolice a Slovenska a stredovýchodnej Európy v 20. storočí.

Prednáška sa členila na tri súvislé časti. V prvej sa publikum mohlo dozvedieť o existencii konkrétnych vatikánskych archívov a ich fondov. Ako prvý prof. Hrabovec predstavila najstarší Vatikánsky apoštolský archív (AAV). Do roku 2019 niesol názov Vatikánsky tajný archív. Bol založený v roku 1612 pápežom Pavlom V. Širokej verejnosti bol sprístupnený až v roku 1881 pápežom Levom XIII. Zhromažďuje archívne pozostalosti kuriálnych úradov, predovšetkým Štátneho sekretariátu, ďalej nunciátúr, internunciátúr a apoštolských delegatúr, čiže vatikánskych zastupiteľstiev bez diplomatického charakteru. Apoštolská delegatúra existovala dlhodobu napríklad v Spojených štátoch amerických, keďže k nadviazaniu riadnych diplomatických vzťahov medzi Washingtonom a Svätou stolicou došlo až počas éry prezidenta Ronalda Reagana v roku 1984. Vo Vatikánskom apoštolskom archíve sa nachádzajú tiež archívy rodín a osobné fondy jednotlivcov, archívy koncilov a synod, rehoľné archívy a rôzne iné zbierky. Archív

Druhého vatikánskeho koncilu (1962 – 1965) je mimoriadne zaujímavý aj v slovenskom kontexte, keďže sa na koncile zúčastnili aj niektorí slovenskí biskupi a predmetný výskum by mohol zdokumentovať ich konkrétnu úlohu a činnosť počas koncilových zasadnutí. Ďalšou dôležitou súčasťou Vatikánskeho apoštolského archívu je Vatikánska informačná kancelária (Ufficio Informazioni Vaticano), ktorá bola činná v období druhej svetovej vojny a krátko po nej a mala na starosti vyhľadávanie vojnových zajatcov, utečencov, vojnových obetí, zajatcov koncentračných táborov. Vo fondoch kancelárie sa nachádza až 20 miliónov spisov na jednotlivé osoby. Ďalším dôležitým archívom vo Vatikáne je Historický archív Sekcie pre vzťahy so štátmi Štátneho sekretariátu (ASRS), čo je takpovediac archív ministerstva zahraničných vecí Svätej stolice. Nachádzajú sa v ňom napríklad správy nuncií pôsobiacich v Československu či vatikánskeho chargé d'affaires Giuseppeho Burzia z rokov 1940 – 1945. Posledná Burziova správa je z októbra 1945 a v kritickom tóne sa vyjadruje ku charakteru tzv. ľudovodemokratického režimu povojnového Československa. Súčasťou ASRS je fond kardinála Agostina Casaroliho, ktorý od 60. rokov viedol zložené rokovania s komunistickými režimami sovietskeho bloku v rámci tzv. vatikánskej východnej politiky. Medzi ďalšie vatikánske archívy, ktoré sú slovenskej verejnosti takmer neznáme, patrí Archív Kongregácie pre náuku viery. Nachádzajú sa v ňom zaujímavé dokumenty súvisiace s exkomunikačnými dekrétmi Pia XII. vyhlásené bezprostredne po režimom iniciovanej Katolíckej akcie v Československu v júni 1949. Archív Kongregácie pre východné

cirkvi obsahuje materiál týkajúci sa aj slovenských gréckokatolíkov. Jeho súčasťou sú tiež fondy komisie Pro Russia založenej v roku 1925 na pomoc prenasledovanej cirkvi v Sovietskom zväze. Ďalším dôležitým archívom je Historický archív Kongregácie pre evanjelizáciu národov, na čele ktorej stál aj kardinál Jozef Tomko. Spomedzi rehoľných archívov treba spomenúť Archív Spoločnosti Ježišovej (ARSI), ktorý o.i. dokumentuje jezuitskú líniu vzniku tajnej cirkvi na Slovensku, či Ústredný archív Dominikánskej rehole, ktorého súčasťou je pozostalosť belgického pátra Félix Morlioneho – zakladateľa Hnutia Pro Deo. V pozostalosti sa nachádzajú aj tajné správy o situácii katolíckej cirkvi na Slovensku, ktoré sa tajnými kanálmi dostali do Vatikánu.

Druhá časť prednášky sa venovala limitom doterajšieho výskumu povojnového pontifikátu Pia XII. V povojnovom období sa udiali kľúčové udalosti, akými boli ukončenie druhej svetovej vojny s rozvrátenou ekonomickou situáciou v Európe a miliónmi utečencov, vysídľencov či vysťahovaných, alebo tzv. *displaced persons*, postupná sovietaizácia stredovýchodnej Európy, prenasledovanie cirkvi za železnou oponou, začiatok studenej vojny či rozdelenie sveta do dvoch blokov. Pre povojnové obdobie pontifikátu Pia XII. sú ale významné aj fenomény antikomunizmu, laických hnutí, hnutia novej teológie, transnacionálnych hnutí s antikomunistickým zameraním a napokon aj dekolonizácia mimoeurópskych území. S nárastom významu tzv. amerického faktora súvisí aj „amerikanizácia“ vatikánskej diplomacie. Na kľúčové pozície vatikánskych diplomatov boli vo väčšom rozsahu menovaní štátni občania USA, čo malo zodpovedať váhe USA

Beáta Katrebová Blehová a Emília Hrabovec (Foto: Branislav Kinčok)

vo svetovej politike. Vo všeobecnosti sa pontifikát Pia XII. v rokoch 1945 – 1958 označuje pojmom *global pontificate*, čo umocňuje jeho význam pre svetové dejiny. Je možné sa domnievať, že terajší hlbkový výskum spomínaného obdobia zmení celkovú paradigmu nazerania na Pia XII., ktorý sa ešte nedávno zvykol označovať za „bigotného“ antikomunistu, neochotného viesť akýkoľvek dialóg. V skutočnosti bol Pius XII. vo vzťahu ku komunistickým režimom predovšetkým diplomatom a diplomatické metódy sa snažil využívať čo najdlhšie. Bol pragmatikom aj vo vzťahu ku konkrétnym záležitostiam, akými boli napríklad skladanie sľubov vernosti katolíckeho kléru voči

štátom v podruží komunistických strán. Vychádzal z princípu osobnej zodpovednosti katolíkov a veľký priestor na konanie ponechával aj jednotlivým biskupom. V diplomatickom úsilí však nebol ochotný zájsť za hranice katolíckej doktríny a v prvom rade sa obával dezorientácie katolíkov v nových pomeroch tvrdého prenasledovania. Exkomunikačnými dekrétmi, ktoré stanovili hranice neprípustnosti komunistickej ideológie pre praktizujúcich katolíkov to dal jasne najavo.

V záverečnej časti prof. Hrabovec predstavila niekoľko hlavných projektov, ktorých cieľom je podrobné zmapovanie úlohy povojnového pontifikátu Pia XII. vo vzťahu k dejinám

Európy. Spomenula projekt The Global Pontificate of Pius XII – Catholicism and a Divided World, 1945 – 1958. Jednou z čiastkových úloh tohto projektu je zrekonštruovať audiencie Pia XII. a ponúknuť celkový obraz o ich zameraní, s cieľom použitia novej metodológie výskumu. Ďalší projekt je z dielne Francúzskej akadémie vied, konkrétne Francúzskeho inštitútu v Ríme s názvom GLOBALVAT s hlavnou témou antikomunizmu Pia XII.

Interný workshop je prvým svojho druhu. Veríme, že v budúcnosti sa v prezentovaní aktuálneho výskumu relevantného pre Ústav pamäti národa bude pokračovať.

Beáta Katrebová Blehová

DISKUSNÉ VEČERY V SPOLUPRÁCI S POĽSKÝM INŠTITÚTOM V BRATISLAVE

Ústav pamäti národa aj naďalej pokračoval v organizácii diskusných večerov v spolupráci s Poľským inštitútom, v ktorého priestoroch sa podujatia konali. Aprílový diskusný večer na tému *Demokrati pred súdom. Procesy s členmi Demokratickej strany na jar 1948* sa uskutočnil vo štvrtok 27. apríla 2023.

Ako a prečo sa vrcholoví politici Demokratickej strany ocitli z poslaneckých lavíc pred súdom, ako prebiehali procesy, kto všetko bol v procesoch odsúdený či aké boli dôsledky procesov na vývoj politickej situácie – odpovede na tieto otázky v diskusii hľadali historici Ústavu pamäti národa Josef Halla, Ph.D. a Branislav Kinčok, PhD.

V utorok 30. mája 2023 diskutovali ekonóm RNDr. Viliam Páleník, PhD., h. doc. z Ekonomického ústavu SAV a historik Branislav Kinčok, PhD. z Ústavu pamäti národa na tému *Menová reforma 1953*.

Rok 1953 bol jedným z milníkov komunistického režimu v bývalom Československu. Smrť sovietskeho diktátora Stalina (a o pár dní aj vodcu KSČ Klementa Gottwalda) pomaly spustila

proces uvoľňovania režimu, známy pod pojmom destalinizácia. V Československu však v roku 1953 medzi občanmi oveľa viac rezonovala udalosť, ktorá sa dotkla doslova každého z nich. Menová reforma, v rámci ktorej sa menili staré peniaze za nové v pomere 5:1 (a v prípade úspor nad 300 korún v pomere 50:1) priniesla faktické okradnutie obyvateľov, ktorí mali doma väčšie finančné úspory. Reforma a chyby v jej koncepcii a prevedení preto vyvolali nespokojnosť a protesty ľudí, najmä v Plzni. Išlo o prvé otvorené vystúpenia proti režimu KSČ od jeho etablovania vo februári 1948. Boli násilne potlačené a mnohí aktéri uväznení.

Júnový diskusný večer na tému *Obeť komunistického režimu* sa konal 29. júna v súvislosti s Dňom pamiatky obetí komunistického režimu. Ten si na Slovensku pripomíname 24. júna. Slovenská spoločnosť tak morálne oceňuje ťažké životné osudy desaťtisícov občanov, trpiacich v období vlády komunistického režimu represiami, ktoré voči nim totalitný režim viedol. Stovky rozsudkov smrti, tisíce politických procesov

sprevádzaných fyzickým mučením a psychickým zastrašovaním, desaťtisíce nespravodlivo odsúdených politických väzňov – to je tragický výsledok viac ako štyri desaťročia trvajúcej vlády komunistického režimu. Čo sa zrátať nedá, sú škody morálneho charakteru, s ktorými sa pokúšame vyrovnávať dodnes, rovnako ako s nedoriešenou otázkou vyrovnania sa s touto epochou vrátane dôsledného odškodnenia obetí režimu.

Čo vieme o obetiach komunistického režimu tri desaťročia po jeho páde, či bolo ich odškodnenie dostatočné, ako rezonujú ich príbehy v spoločnosti, čo môžeme urobiť preto, aby osudy a príbehy obetí komunistického režimu nezostali zabudnuté – odpovede na tieto a ďalšie otázky v diskusii hľadali novinárka dlhodobo mapujúca osudy politických väzňov Soňa Gyarfašová (Rozhlas a televízia Slovenska), riaditeľ Múzea obetí komunizmu v Košiciach Pavol Hric a historik František Neupauer z Ústavu pamäti národa.

Záznamy z diskusných večerov sú k dispozícii na YouTube kanáli Ústavu pamäti národa.

Diskusný večer na tému *Obeť komunistického režimu* (Foto: Branislav Kinčok)

SYMPÓZIUM EURÓPSKÝCH PAMÄŤOVÝCH INŠTITÚCIÍ

V Barcelone sa v dňoch 9. až 11. mája konal už 11. ročník podujatia *European Remembrance Symposium*, organizovaného nadnárodnou sieťou *European Network Remembrance and Solidarity* (ENRS). Spoluorganizátorom bolo aj združenie *European observatory on memories* (EUROM), pôsobiace na Univerzite v Barcelone. Hlavným cieľom sympózia je vytvoriť platformu pre výmenu skúseností medzi pamäťovými inštitúciami, diskutovať o histórii a prehľbiť spoluprácu medzi historikmi a odborníkmi so špecializáciou na európske dejiny 20. storočia. Motívom tohto ročníka sa stala téma odporu a solidarity, ktorá odkazovala aj na súčasnú rusko-ukrajinskú vojnu.

V totalitných a autoritatívnych režimoch vždy existovali ľudia, ktorým nebolo ľahostajné porušovanie základných ľudských práv a slobôd. Nezaujali konformný postoj a vystavili sa veľkému riziku, keď si zvolili cestu odporu. Pamäťové inštitúcie v posledných rokoch upriamujú svoj výskum na rôzne formy boja proti režimu, od pasívnej rezistencie až po otvorenú opozíciu. Podobnými skúsenosťami si prešli aj krajiny tzv. východného bloku.

Počas troch dní, v rámci tematických panelov, diskutovali aktívni účastníci o význame odporu a solidarity v kontexte minulých a súčasných konfliktov. V úvode si publikum mohlo vypočuť obhajobu

pacifistických postojov a presadzovania diplomatických riešení ako jedinej správnej cesty riešenia medzinárodných konfliktov. Na druhej strane stáli zástancovia nutnosti vojenskej obrany s tvrdením, že proti ozbrojenej agresii sa žiadna krajina neubrání pacifizmom. V ďalšom bloku diskutéri uvažovali nad tým, do akej miery môže byť pamäť formou a nástrojom solidarity a odporu. Kládli si otázku, prečo majú ľudia a národy tendenciu skôr na dejiny zabúdať, než si ich pripomínať. Zaujímavou časťou bol panel s odborníkmi z radov umeleckých a kultúrnych inštitúcií. Tí prezentovali svoje pracoviská a priblížili, ako sa téma pamäti odráža v aktivitách múzeí či pri návrhoch pamätníkov

Matej Medvecký, člen Správnej rady Ústavu pamäti národa a pracovník Odboru vojensko-historických výskumov na Vojenskom historickom ústave v Bratislave, počas vystúpenia v diskusnom paneli (Foto: Martin Halmo)

venovaných obetiam totalitných režimov.

Špeciálnou časťou programu boli aj tzv. turbo prezentácie. Každý panelista disponoval 90 sekundami na to, aby predstavil svoju organizáciu alebo projekt a informoval obecenstvo o možnostiach výskumu, získavania grantov, štipendií, dobrovoľníctve a pod. Zaujímavosťou sa mohli dozvedieť viac v prestávkach medzi jednotlivými blokmi.

V záverečnej debata vystupujúci rozvíjali myšlienky o lekciách 20. storočia a ich aplikácii pre našu súčasnosť. Pozornosť venovali extrémistickým skupinám, ktorých činnosť a ideológia sa nápadne podobá tým z minulého storočia ale aj opakovaniu niektorých naratívov v súčasnej politike Ruskej federácie vo vzťahu k Ukrajine. V tejto

časti vystúpil aj Matej Medvecký, člen Správnej rady Ústavu pamäti národa a pracovník Odboru vojensko-historických výskumov na Vojenskom historickom ústave v Bratislave.

Tento ročník bol spojený v poradí so šiestou „burzou“ *Taking stock of European Memory Policies*, ktorú každoročne na pôde Univerzity v Barcelone usporadúva organizácia EUROM. Výskumníci, odborníci, aktivisti a zástupcovia rôznych projektov tu predstavili svoju prácu a skúsenosti, čím priblížili početné možnosti rôznorodej spolupráce. Následne sa v rámci tzv. *Q&A session* (otázky a odpovede) mohlo zapojiť publikum a dozvedieť sa podrobnosti.

Pre účastníkov bol pripravený aj bohatý kultúrny program. Na výber bola návšteva barcelonských

pamätihodností vrátane známej katedrály Sagrada Família. Podnetné boli tiež prestávky medzi jednotlivými blokmi či večerná recepcia s kultúrnym programom. Účastníci ich mohli využiť na osobné rozhovory, zoznámenie sa so zahraničnými odborníkmi či nadviazanie nových kontaktov.

European Remembrance Symposium je výnimočným podujatím, ktoré vďaka zameraniu na rôzne aspekty pamäťovej politiky v európskom kontexte vrátane vzdelávania, kultúry, umenia či výskumu, významne rozširuje povedomie o možnostiach práce pamäťových inštitúcií. Budúci ročník zavíta k našim severným susedom, jeho hosťiteľom bude poľská Varšava.

Adam Bieleś – Martin Halmó

ODOVZDÁVANIE DEKRÉTOV VETERÁNOM PROTIKOMUNISTICKÉHO ODBOJA

Predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Jerguš Sivoš 11. mája 2023 odovzdal 16 dekrétov veteránom protikomunistického odboja zo Žilinského samosprávneho kraja. Prostredníctvom postavenia veterána protikomunistického odboja Slovenská republika oceňuje občanov, ktorí sa postavili na odpor komunistickému režimu a za svoje odbojové aktivity boli obmedzení na osobnej slobode.

Dekréty veterána protikomunistického odboja si osobne prevzali Jozef Sakáč a Zuzana Butková, ktorá prevzala dekréty aj za Antóniu Giertlovú, Justínu Grígeľovú, Sidóniu Škvarkovú a Máriu Tkáčovú. Dekréty veterána protikomunistického odboja in memoriam prevzali blízki Viliama Žingora, Františka Kapasného, Vladimíra Matoviča, Emila Rafaja, Emanuela Hlavaja, Leonarda Bednára, Jozefa Panáča, Jána Floreka, Michala Meleka a Ondreja Volfu.

Slávnostného odovzdania dekrétov sa zúčastnili aj študenti žilinských gymnázií. Podujatie kultúrne obohatili spevom Zuzana Šimová a klavírnym

Veteráni protikomunistického odboja a ich blízki, Žilina (Foto: Ján Endrődi)

doprovodom Zuzana Priečinská z Konzervatória Žilina.

Práve v Žiline Ústav pamäti národa po prvýkrát slávnostne odovzdal dekréty veteránom protikomunistické-

ho odboja 21. septembra 2009. Ďalšie odovzdávanie dekrétov sa v Žiline uskutočnilo v rokoch 2011, 2013 a 2019, vždy v spolupráci so Žilinským samosprávnym krajom.

Publikum slávnostného odovzdávania dekrétov veteránom protikomunistického odboja (Foto: Ján Endrődi)

Veteráni protikomunistického odboja a ich blízki, Prešov (Foto: Prešovský samosprávny kraj)

Slávnostné odovzdávanie dekrétov veteránov protikomunistického

odboja Ústav pamäti národa zorganizoval aj 5. júna 2023 v spolupráci

s Prešovským samosprávnym krajom. Predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Jerguš Sivoš odovzdal 21 dekrétov. Oceneným zagrataloval predseda Prešovského samosprávneho kraja Milan Majerský.

Dekréty veterána protikomunistického odboja si osobne prevzali Alžbeta Rokošná, Anton Zlatohlavý a Mária Zajacová. Ján Bilek prevzal ocenenie za svoju matku Alžbetu Bilekovú. Dekréty veterána protikomunistického odboja in memoriam prevzali blízki Andreja Čarného, Jána Ďura, Pavla Haboráka, Alojza Holuja, Anny Kozákovéj, Michala Madeja, Jozefa Marcinčina, Karola Mihaľa, Jána Mokroluského, Jána Novotného, Márie Petrekovej, Márie Repákovéj, Štefana Semana, Michala Wassermanna, Anny Závackej a Jána Závackého. Mária Dvorčáková prevzala ocenenie za blízkych Márie Sendeckej.

Slávnostného odovzdania dekrétov sa zúčastnili aj študenti Gymnázia na Konštantínovej ulici v Prešove. V rámci podujatia vystúpili študenti zo Súkromného konzervatória Prešov. Príhovory predniesli predseda Prešovského samosprávneho kraja Milan Majerský, predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Jerguš Sivoš, Mária Dvorčáková zo Zväzu protikomunistického odboja a Peter Sandtner z Konfederácie politických väzňov Slovenska.

V spolupráci s Prešovským samosprávnym krajom Ústav pamäti národa zorganizoval slávnostné odovzdanie dekrétov veteránov protikomunistického odboja v Prešove aj v rokoch 2009, 2012 a 2017.

PIETNA SPOMIENKA NA JÁNA LANGOŠA

Ústav pamäti národa si 15. júna 2023 pripomenul výročie tragického úmrtia prvého predsedu Správnej rady Ústavu pamäti národa Jána Langoša. Na pietnej spomienke pri buste Jána Langoša na Námestí SNP v Bratislave sa zúčastnili zamestnanci, členovia správnej a dozornej rady ústavu, dcéra Jána Langoša Nina Kurz, jeho priatelia,

pamätníci z obdobia neslobody, štátny tajomník Ministerstva kultúry SR Matúš Bieščad a zástupcovia Poľského inštitútu v Bratislave.

Účastníkom pietnej spomienky sa prihovril predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Jerguš Sivoš. Pripomenul myšlienky a ciele, ktorými sa Ján Langoš riadil nielen pri zakladaní

ústavu, ale aj pri svojej snahe o vyrovnanie sa s minulosťou. Pozvanie prijal minister vnútra SR Ivan Šimko, ktorý sa však v čase pietnej spomienky musel zúčastniť schôdze Národnej rady SR. V príhovore, ktorý prečítala jeho poradkyňa Ľuba Lesná, vyzdvihol podiel Jána Langoša na formovaní demokratického systému, či už ako osobnosti

Busta Jána Langoša na Námestí SNP (Foto: Ján Endrődi)

Novembra 1989, federálneho ministra vnútra alebo zakladateľa Ústavu pamäti národa. Disident a dlhoročný

František Mikloško a účastníci pietnej spomienky (Foto: Ján Endrődi)

poslanec Národnej rady SR František Mikloško vo svojom príhovore vyzdvihol Jána Langoša ako vzor vytrvalosti

v presadzovaní myšlienok aj pre dnešnú dobu. V závere pietnej spomienky na otca zaspomínala Nina Kurz.

20 ROKOV ČINNOSTI ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

Pri príležitosti 20. výročia vzniku Ústavu pamäti národa sa 23. mája 2023 konal v Primaciálnom paláci slávnostný galavečer. Úvodné príhovory predniesli predseda Správnej rady ÚPN Jeruš Sivoš, zástupca predsedu IPN Karol Polejowski a bývalý disident a predseda SNR František Mikloško. Galavečera sa

zúčastnili súčasní a bývalí zamestnanci ÚPN, členovia správnej a dozornej rady ÚPN, zástupcovia NR SR a vlády SR, minister zahraničných vecí a európskych záležitostí SR, verejný ochranca práv, členovia diplomatického zboru, predstavitelia zahraničných partnerských organizácií ÚPN, predstavitelia

organizácií bývalých politických väzňov a ďalší. V rámci podujatia boli premietnuté dva krátke dokumentárne filmy, v ktorých zamestnanci ÚPN prezentovali úlohy a činnosť ÚPN.

Súčasťou galavečera bola vernisáž výstavy „20 rokov činnosti Ústavu pamäti národa“.

Predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Jeruš Sivoš pri príhovore počas slávnostného galavečera (Foto: Tomáš Adamovič)

Hostia galavečera (Foto: Tomáš Adamovič)

ZA PETROM CHROMÝM

Peter Chromý sa narodil 13. februára 1959 vo Vrábľoch. Po ukončení základnej školy študoval v rokoch 1974 až 1978 na Vojenskom gymnáziu v Banskej Bystrici. Následne absolvoval Vysokú vojenskú školu pozemného vojska vo Vyškove. V roku 1982 ako poručík nastúpil do vojenského útvaru v Chebe, kde bol neskôr veliteľom roty. Keďže jeho matke koncom roka 1983 diagnostikovali vážnu chorobu, žiadala o premiestnenie na Slovensko do posádok Nitra alebo Bratislava, aby bol v blízkosti rodných Vrábľov a mohol sa starať o mamu a maloletého brata. Žiadosť bola v januári 1984 zamietnutá. Aj pre tento postoj, za ktorým nie neoprávnene videl svojvoľu a zlý úmysel komunistického režimu, sa rozhodol neobliecť uniformu, pokiaľ nebude preložený na Slovensko. Dňa 6. januára 1984 bol zatknutý a prevezený do väzenia Plzeň – Bory.

Vojenský obvodový súd v Plzni ho 21. februára 1984 odsúdil na 20 mesiacov nepodmienečne a stratu vojenskej hodnosti podľa § 280 ods. 1 Trestného zákona za vyhýbanie sa výkonu vojenskej služby. Po 11 mesiacoch odňatia slobody vo väznici v Želiezovciach bol prepustený na slobodu. Ako politický väzeň nemohol nájsť prácu zodpovedajúcu vysokoškolskému vzdelaniu. Preto pracoval ako vodič nákladného auta a neskôr ako vedúci dopravy predajní Jednota v Nitre. V roku 1986 sa oženil a v roku 1987 sa mu narodil syn Peter.

Po páde komunistického režimu bol dňa 10. decembra 1992 Vojenským obvodovým súdom v Plzni plne rehabilitovaný a zbavený trestu a viny. V roku 1997 mu bola vrátená hodnosť nadporučík a od 1. februára 1997

nastúpil k vojenskému útvaru v Leviciach, kde dosiahol hodnosť majora. V roku 2003 odišiel do civilu, pretože zrušili tankový prápor v Leviciach, ktorého bol veliteľom. Už predtým v roku 1998 začal študovať na teologickej fakulte v Bratislave, ktorú ukončil ako doktor pedagogiky a potom učil 13 rokov na Strednej priemyselnej škole strojníckej v Leviciach.

Do Ústavu pamäti národa prišiel Peter Chromý pracovať 1. októbra 2017 a ako spomínal, chcel pomáhať v problematike politických väzňov, ktorým aj sám bol. Citlivo vnímal túto tému a svojou prácou chcel prispieť k tomu, aby sme ako spoločnosť mohli lepšie poznať ťažké osudy politických väzňov, z ktorých sa rodila naša sloboda a ktorým naša spoločnosť stále niečo dlhuje. Pred rokom sme boli prítomní aj na posvätení sôch blahoslavenej Anky Kolesárovej a Zdenky Schellingovej a pamätníka pre obete komunistického režimu z Levíc v kostole Ducha Svätého, ktoré organizoval a nikto z nás nečakal, že do roka odíde do večnosti 22. júna 2023.

V Ústave pamäti národa pracoval na oddelení evidencií a spracovával databázu slovenských občanov väznených v brutálnych sovietskych táboroch. Usilovnou prácou spracovával tisíce záznamov, ktoré musel prepisovať z evidenčných kariet. Vďaka jeho práci sa čoskoro dozvieme mená ľudí trpiacich v sovietskych táboroch a mnohí medzi nimi nájdú aj svojich predkov a spoznajú ich ťažké osudy.

Počas stretnutí na pracovisku bol v rozhovoroch priami, ale s úsmevom na tvári s prejavmi dobrosrdečnosti. Zvykli sme si na jeho vojenský drsný humor, ktorým vynikal aj na priateľských posedeniach mimo pracoviska, a ten nám bude v kolektíve chýbať.

Bol členom Konfederácie politických väzňov Slovenska od 7. augusta 2008, pričom v rokoch 2022 – 2023 bol krátko aj predsedom organizácie. Zodpovednej funkcie sa musel vzdať v dôsledku náhle sa zhoršujúcej zdravotnej situácie, ktorá bola aj príčinou jeho úmrtia.

Na hrobke, do ktorej bol 28. júna 2023 uložený na cintoríne v Kalinčiakove, sú slová z Jánovho evanjelia: „Kto verí vo mňa, bude žiť aj keď umrie.“ Odpočívaj v pokoji, kamarát!

Stanislav Labjak

Z pohrebu Petra Chromého 28. júna 2023 (Foto: Martin Petřík)

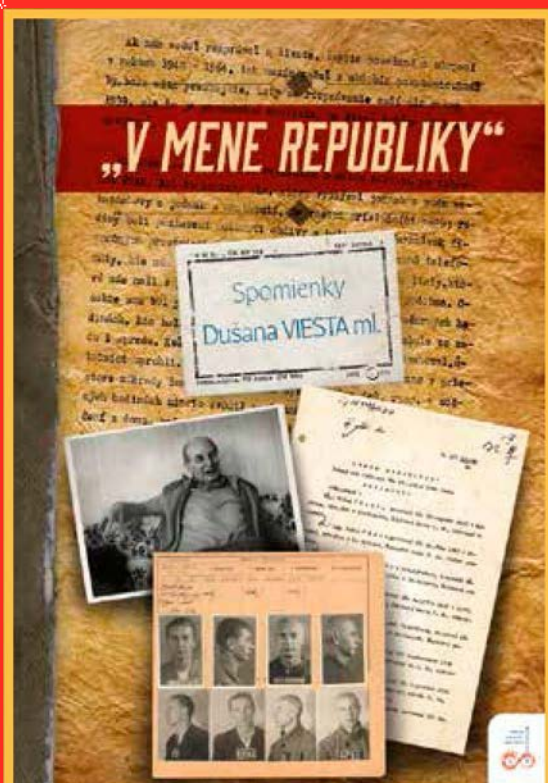
ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA NA FACEBOOKU

Ústav pamäti národa (ÚPN) je od roku 2009 súčasťou najväčšej sociálnej siete na svete Facebook. Na jeho stránke sa môžete napríklad zoznámiť s najnovším dianím v oblasti pamäťových inštitúcií, informovať o pripravovaných podujatiach ÚPN, spolupráci so zahraničnými partnerskými inštitúciami a zoznámiť sa so zaujímavými a málo známymi historickými príbehmi z obdobia neslobody. Záujemcovia tu taktiež nájdu informácie o blížiacich sa historických výročiach a významných osobnostiach, ktoré zanechali výraznú stopu v slovenských dejinách 20. storočia. Označením našej stránky „Páči sa mi to“ budete o všetkom podstatnom informovaní na pravidelnej báze.

V časopise Pamäť národa boli použité fotografie
z Tlačovej agentúry Slovenskej republiky

• t a s r •

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav pamäti národa

Bratislava 2023

ISBN 978-80-8257-014-7

„V MENE REPUBLIKY“

SPOMIENKY DUŠANA VIESTA ML.

MARTIN GABČO – TOMÁŠ KLUBERT

Spomienky Dušana Viesta ml. predstavujú cenné a obsiahle svedectvo o uplatňovaní rôznych foriem nezákonnosti počas obdobia vrcholiaceho československého stalinizmu. Poukazujú na porušovanie ľudských a občianskych práv konkrétnymi uskutočňovateľmi totalitného systému. Vydanie memoárov „V mene republiky“ prispieva k lepšiemu poznaniu príčin a foriem perzekúcie popredných predstaviteľov protifašistického odboja a účastníkov Slovenského národného povstania, ktorí sa po nástupe komunistického režimu vo februári 1948 stali obeťami politicky motivovaných represálií.